

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NYT FRA HISTORIEN

XLX, 1 Forår 2001

JYSK SELSKAB FOR
HISTORIE

NYT FRA HISTORIEN

ISSN 0029-6848

udkommer med 2 hæfter à 64 sider, i alt 128 sider pr. årgang.

Årsabonnement koster 200 kroner (portofrit tilsendt) og kan tegnes hos Jysk Selskab for Historie, Aarhus Universitetsforlag, Langelandsgade 177, 8200 Århus N. Tlf. 89 42 53 70. Medlemmer af Selskabet (kontingent 350 kr.) modtager foruden Nyt fra Historien også tidsskriftet Historie (ca. 450 sider pr. år).

Redaktion: universitetslektor, ph.d. MICHAEL BREGNSBO (nyere tid)
universitetslektor, lic.theol. PER INGESMAN (ansv.)
universitetslektor, ph.d. KURT VILLADS JENSEN (middelalder)
universitetslektor, ph.d. JENS A. KRASILNIKOFF (oldtid)
universitetslektor, cand.mag. JENS CHR. MANNICHE (almindelig historie, 19. århundrede)
universitetslektor, lic.phil. NILS ARNE SØRENSEN (20. århundrede)

Bidrag til dette hæfte er yderligere leveret af universitetslektor, ph.d. LARS ERSLEV ANDERSEN (L.E.A.), museumsinspektør, dr.phil. HANS HENRIK APPEL (H.H.A.), biblioteksleder, ph.d. CARSTEN BACH-NIELSEN (C.B.N.), universitetslektor, lic.phil. TØNNES BEKKER-NIELSEN (T.B.N.), universitetslektor, ph.d. LARS BISGAARD (L.B.), universitetsadjunkt, ph.d. NIELS BRIMNES (N.B.), universitetslektor, ph.d. PETER BUGGE (P.Bu.), universitetslektor, cand.mag. STEEN BUSCK (S.B.), lektor, cand.mag. MICHAEL BÖSS (Mi.B.), docent, dr.phil. ERIK CHRISTIANSEN (E.C.), ph.d. ANNETTE SKOVSTED HANSEN (A.S.H.), ph.d.-stipendiat, cand.mag. PETER HENNINGSEN (P.H.), forskningsstipendiat, ph.d. BIRGITTE HOLTEN (B.H.), førstebibliotekar, dr.phil. GRETHE JACOBSEN (G.J.), forskningsstipendiat, ph.d. CARSTEN SELCH JENSEN (C.S.J.), stud.mag. SØREN HAGGER JENSEN (S.H.J.), ph.d.-stipendiat PHILIP KELSALL (Ph.K.), ph.d.-studerende ANN-CHRISTINA LAURING KNUDSEN (A.-C.L.K.), ph.d.-studerende NINA KOEFOED (N.K.), ph.d.-studerende JEPPE KRISTENSEN (Je.K.), universitetslektor, lic.phil. ERIK KULAVIG (E.K.), universitetslektor, cand.mag. KARL CHRISTIAN LAMMERS (K.C.L.), ph.d.-stipendiat ANNE TRINE LARSEN (A.T.L.), forskningschef, dr.phil. JOHN T. LAURIDSEN (J.T.L.), universitetslektor, cand.mag. CARSTEN LØFTING (C.L.), universitetslektor, ph.d. NIELS KAYSER NIELSEN (N.K.N.), ekstern lektor, cand.mag. THYRA NORS (T.N.), forskningsstipendiat, ph.d. SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN (S.O.-J.), universitetslektor, dr.phil. FINN STENDAL PEDERSEN (F.S.P.), professor, dr.phil. BJØRN POULSEN (B.P.), professor, dr.phil. HENNING POULSEN (H.P.), AC-fuldmægtig, cand.phil. LINDA RASMUSSEN (L.R.), universitetslektor, dr.habil. MARTIN RHEINHEIMER (M.Rh.), universitetslektor, dr.phil. CARSTEN RIIS (C.R.), ph.d.-stipendiat GERRET LIEBING SCHLABER (G.L.S.), lektor, cand.mag. FLEMMING TALBO STUBKJÆR (F.T.S.), universitetslektor, mag.art. LEIF SØNDERGAARD (L.S.), universitetslektor, cand.mag. AXEL KJÆR SØRENSEN (A.K.S.), ekstern lektor, cand.phil. ANDERS THOMSEN (A.T.), professor, dr.phil. RUDI THOMSEN (R.Th.), universitetslektor, dr.phil. AAGE TROMMER (Aa.T.), universitetsadjunkt, ph.d. STUART WARD (S.W.), cand.mag. ANNE HEDVIG WESTENHOLZ (A.H.W.), docent, mag.art. VAGN WÄHLIN (V.W.).

Redaktionens adresse/Editorial office: Nyt fra Historien, Aarhus Universitetsforlag, Langelandsgade 177, 8200 Århus N.

BALKAN, KRIGE OG RELIGION

Der er gået godt fem år, siden præsidenterne for Serbien, Kroatien og Bosnien-Hercegovina den 21. november 1995 på en amerikansk militærbase i Dayton, Ohio, indgik en fredsaftale, der bragte krigen i Bosnien-Hercegovina til ophør. Med underskrifterne på fredsaftalen afsluttede Slobodan Milošević, Franjo Tudjman og Alija Izetbegović den tredje militære konflikt, der i 1990'erne var brudt ud på jugoslavisk territorium. Det vil dog være en overdrivelse at påstå, at den nu mere end fem år gamle Daytonfred med et trylleslag løste de problemer, der havde udløst den bosniske krig. Bosnien blev formelt opretholdt som en konstitutionel enhed, men reelt er landet et protektorat under en NATO-ledet styrke, der som del af aftalen rykkede talstærkt ind til afløsning af de FN-ledelede styrker. Men det politiske system er stadig i vidt omfang grundfæstet i krigens stridende parter: kroater, serbere og bosniakker (»muslimer«), selv om de seneste kommunalvalg tyder på en svag tendens til, at befolkningen begynder at nyorientere sine politiske valg.

Forud for krigen i Bosnien 1992-95 havde en kort tidages væbnet strid i slutningen af juni 1991 udspillet sig mellem den jugoslaviske hær og det lokale forsvar i Slovenien. Derpå blev Kroatien i 1991-92 kamplads som følge af dets udtræden af den jugoslaviske forbundsstat, og efter Daytonaf-talen fulgte i 1998-99 krigen i Kosovo mellem den albanske løsrivelsesbevægelse og serbiske sikkerhedsstyrker, der endte med de store fordrivelser af albanere og NATO's angreb på Serbien i 1999. Altså i alt fire krige på jugoslavisk territorium mellem 1991 og 1999, og heri har vi ikke medtalt de talrige »krige i krigen«, når alliancer brød op, terrorbänder spredte vilkårlig død og ødelæggelse, eller rivaliserende hærenheder kom i indbyrdes konflikt.

Fra at have været et temmelig upåagtet hjørne af Europa blev Jugoslavien et brændpunkt, der med sine blodige opgør hurtigt fik euforien om et nyt Europa efter kommunismens sammenbrud til at lægge sig. Afmægtige, indbyrdes uenige og uforberedte mødte de vestlige ledere den ene krig efter den anden, og det netop på det tidspunkt, da 2. Verdenskrig endelig var ovre med Den kolde Krigs ophør og Murens fald i 1989. Famlende forsøg på bilæggelse af stridighederne, stakke af brudte mægling- og våbenhvileaftaler vekslende med halvhjertede fredsbevarende militærmissioner kendetegnede især de første krigsår. I Bosnien og Kosovo endte konfrontationerne med stillede internationale interventioner, der har medført, at ganske betydelige områder på Balkan i dag er FN- og NATO-ledelede protektorater, som i år fremover vil fordre militær tilstedeværelse og massiv økonomisk støtte.

I disse år er det ved at være tid til en foreløbig status over de jugoslaviske efterfølgerkrige. Én form for status opgøres ved FN's internationale domstol i Haag (»International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia«), der langsomt arbejder sig gennem krigsforbrydersager, mens man venter på Radovan Karadžić, Ratko Mladić og åbning af sagen mod Milošević. I pressen dukker med mellemrum rapporter om domstolens anholdelser og kendelser op (eller man kan finde det hele på www.un.org/icty), og de erindrer om overgrebene og mordene, der for få år siden dag efter dag var på avisernes forsider og var topnyheder i alverdens elektroniske medier. En anden form for status sker i form af bøger. Det er oplagt, at begivenheder med så mange døde og lemlæstede, så megen terror og ødelæggelse og så store flygtningestrømme afføder en omfattende litteratur – og det drejer sig om en meget forskelligartet litteratur, der rækker fra akademiske analyser til rendyrkede partsindlæg. Det er også en tid, hvor talrige journalister, politikere og diplomater udgiver deres versioner af begivenhedernes gang, og disse bøger tjener dels til at dokumentere krigenes gru og tab, dels til at beskrive egen indsats i beslutningernes vanskeligt gennemskuelige ingange.

Denne artikel er viet en gennemgang af to grupper litteratur. Den ene er bøger om større eller mindre kronologiske udsnit af hele Balkans historie, og det er alle synteses uden mange noter eller nye, dybtgående kildestudier. Betegnelsen Balkan anvendes her i en ganske neutral betydning, som også går igen i de bogtitler, vi skal se på nedenfor. Men i selve regionen (Sydøsteuropa) vil man ofte opleve, at man helst undgår eller distancerer sig fra toponymet Balkan som synonymt med Europas uudviklede baggård, evindeligt stridende smålande (jf. »balkanisering« og *Kleinstaaterei*), et sted for hi-

storiebesættelse og megen vold, primitivisme og uforsonlighed. Med andre ord Europas Orient. Derfor vil nogle dele af Balkan understrege deres mediterrane karakter (Grækenland), andre deres latinske (Rumænien) og atter andre deres centraleuropæiske karakter (Slovenien og Kroatien). Det tjener alt sammen til at lægge afstand til betegnelsen Balkanland, og hvordan det er kommet dertil, er genstand for den bulgarske historiker Maria Todorova's *Imagining the Balkans* (1997). Todorova, der i en årrække har været ansat ved amerikanske universiteter, har i sin bog fremlagt en analyse inspireret af orientalismedebatten. Hendes primære materiale er vestlige rejseberetninger, der har bidraget til forestillingerne om Balkan i Vestens øjne, og det lykkes hende herigennem at demonstrere de mange og udbredte Balkanfordomme og -stereotyper. *Imagining the Balkans* er en begrebsarkæologi, der vil gøre op med ubegrundede forestillinger om balkaneserne.

Den anden gruppe bøger og samleværker er en mere specialiseret litteratur, der prøver kræfter med et af de vanskeligste og mest omdiskuterede emner i den bosniske krig: Var det en religionskrig – en krig mellem katolikker, ortodokse og muslimer, hvorunder især serberne fortsatte tyrkerkampen mod muslimsk-asiatisk despoti til værn og gavn for det kristne Europa? Havde krigen med andre ord sit udspring og sin dynamik i religiøse modsætninger? Dette indtryk kunne man let få gennem identifikationen af kroater som katolikker, serbere som ortodokse og Bosniens muslimer (officielt i »national forstand«) som, ja, muslimer. Når krigens parter talte samme sprog, var religion da den afgørende differentierende faktor, der adskilte krigen fra at være en borgerkrig og i stedet udgjorde grundlaget for en krig mellem forskellige etniske grupper (eller nationer)? Der foreligger nu en mindre høst af historiske, religionsvidenskabelige og sociologiske bidrag til svaret på spørgsmålet om religionens rolle i Bosnienkrigen.

Selv om denne gennemgang af Balkanhistorieværker i det følgende vil holde sig til udgivelser fra de seneste to-tre år, er der grund til indledningsvis at gøre opmærksom på en genudgivelse: Leften S. Stavrianos' knap 1.000 sider store *The Balkans since 1453*, der første gang udkom i 1958 og da hurtigt markerede sig som den vigtigste engelsksprogede introduktion til sydøsteuropæisk historie fra Byzans' og de slaviske Balkanrigers nederlag til de osmanniske tyrkere og frem til og med 2. Verdenskrig. Det betyder også, at bogen ikke indbefatter de gennemgribende politiske forandringer efter de kommunistiske magtovertagelser i Jugoslavien, Rumænien, Albanien og Bulgarien, ligesom den græske borgerkrig i slutningen af 1940'erne ligger uden for tidsrammen. Det giver sig selv, at tiden er løbet fra Stavrianos' grundige annoterede bibliografi, men i de velskrevne og klart organiserede kapitler er der stadig meget at hente, selv om man ikke kan undgå den fornemmelse, at forlaget med genudgivelsen mest søger at lægge sig i slipvinden på den fornyede Balkaninteresse. Siden Stavrianos er der jo faktisk en helt række historikere, der har udgivet anbefalelsesværdige synteser – og de er stadig i handelen. Det gælder blandt andet Peter Sugar: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (University of Washington Press, 1977), Barbara Jelavich: *History of the Balkans I-II* (Cambridge UP, 1983), Edgar Hösch: *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart* (C.H. Beck, 1. udg. 1988 og siden revideret i 1993 og 1996) og – en bog, der inkluderer Balkanlandene undtagen Grækenland – Joseph Rothschild: *East Central Europe between the Two World Wars* (University of Washington Press, 1974).

Genudgivelsen af Stavrianos' *The Balkans since 1453* er ledsaget af en ny introduktion af en anden Balkanhistoriker, Traian Stoianovich, som i 1994 udgav *Balkan Worlds. The First and Last Europe*, som for størstedelens vedkommende er et ajourført genoptryk af hans *A Study in Balkan Civilization* fra 1967. Stoianovichs forbillede er Fernand Braudels *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (2. udg. 1966), og hans mål er en »totalhistorie«, der dækker 10.000 år. Derfor er det ikke hos Stoianovich, man skal søge begivenhedshistorien i nogen form for detalje, men derimod i første omgang viden om jorden og klimaet, demografi, økonomi, handel og teknologi samt samspillet mellem individ, samfund og natur.

Men nu til de nyskrevne bøger. Alle de moderne Balkanlande (bortset fra Slovenien, der jo heller ikke er meget for at blive kaldt et Balkanland) deler historie i den forstand, at de er fælles om i første omgang en østromersk/byzantinsk og derefter en osmannisk-tyrkisk fortid. Netop den osmanniske fælleshistorie er på dansk genstand for Henning Mørks *Balkan under tyrkisk herredømme 1350-1800*

(1998). Mørk er ikke historiker og nævner selv sin afhængighed af sekundære kilder, men årtiers beskæftigelse med de sydslaviske sprog og kulturer som lektor ved Slavisk Institut ved Aarhus Universitet er et godt udgangspunkt. Mørk fremhæver i sit forord, at han har bestræbt sig på at basere fremstillingen på Balkanfolkernes egne præmisser, dvs. på at se historien »indefra«, og at han har valgt at slutte fremstillingen omkring år 1800, da Balkanfolkernes kamp mod det tyrkiske overherredømme for alvor begyndte. Fra dette årstal fortjener hver enkelt Balkannation sin egen historie, anfører Mørk (s. 5). Nu er det faktisk slet ikke så enkelt at forene disse to udgangspunkter, for mens Mørk med sin bog udtrykkeligt vil bringe et supplement til den vesteuropæiske og amerikanske litteratur og derfor se historien »indefra«, kan man ikke se bort fra, at også hans bog er skrevet i en »ubalkansk« genre. Mørk forsøger at se historien »indefra«, men uden at se det samme som dem, han er sammen med »derinde«. Selve det at behandle Balkans historie under ét er et vestligt fænomen, for den toneangivende historiografi i Balkanlandene mener nemlig ikke, at det først er efter ca. 1800, at de fortjener hver deres nationale historiografi. I Balkanlandenes nationale historieværker accepteres ikke tanken om fælleshistorien (Byzans og osmannerne), og i stedet trækkes de nationale demarkationer tilbage gennem århundrederne før nationalstaternes oprettelse i løbet af det 19. og 20. århundrede. Nationalhistoriografi handler uafvendeligt om nationens rødder, og hvad ville det være for rødder, der først begyndte at sætte skud omkring år 1800 – i hvert fald ikke et godt udgangspunkt for værker om en nations ælde, rige historie og territoriale kontinuitet.

Mørks fremstilling er struktureret efter den politisk-militære udvikling, mens to kapitler fokuserer på socio-økonomiske forhold: et på det tyrkiske militær-feudale system, dvs. administrationen af imperiet, militæret, jordejendomsforhold, erhverv og skatter, og et andet, der gennemgår lokale ikke-tyrkiske befolkningsgrupper med særlige opgaver og privilegier forbundet med blandt andet grænsevogtning, pas og veje. I overensstemmelse med intentionen om at ville behandle Balkanhistorien under ét (dog er den græske del af Balkan, inkl. Konstantinopel/Istanbul kun helt kursorisk inddraget), følger bogen i hovedsagen den osmanniske rigshistorie, men samtidig er det påfaldende, hvor marginalt tyrkerne er placeret i fremstillingen. Tyrkere er generelt enten sultaner – hele kapitler rummer udelukkende leksikalske oplysninger om den ene sultan efter den anden – eller soldater i krig mod rigets fjender i Østrig og Rusland eller i færd med at nedkæmpe uundgåelige befolkningsopstande. På den måde ender Mørks bog med i nogen grad at modsige sit eget udgangspunkt, nemlig at ville vise, at »'besættelse' nok ikke [er] en korrekt betegnelse for det tyrkiske overherredømme ... Ved 'besættelse' forstår man vel noget midlertidigt, noget der varer, indtil man får 'det gamle system' genoprettet. Sådan har det næppe været ... Derfor har tyrkisk livsform sat sig så dybe spor blandt flere balkanfolk, ikke blot i umiddelbart synlige ting som arkitektur, men også i nationale udtryksformer som sprog, religion og musik. Balkan var Tyrkiet.« (s. 16). Deri har Mørk helt sikkert ret, men alligevel efterlader hans bog et indtryk af det tyrkiske overherredømme som en parentes i de moderne Balkannationers historie. Det er denne besættelsesopfattelse, der ser Osmanneriget som i bund og grund fremmed for europæisk civilisation, som et rige, der intet bragte andet end undertrykkelse og fomedrelse til Balkanfolkene, der således blev udelukket fra den europæiske historie i århundreder. Når Mørk vil se historien på Balkanfolkernes egne præmisser, »indefra«, og gør det ved i vid udstrækning at drage fordel af sine evner som slavist og sprogvidenskabsmand til at læse og citere især den jugoslaviske og bulgarske historiografi, bliver det altså vanskeligt samtidig at skildre Balkan som tyrkisk. Det bliver 400-500 år, hvor historien først og fremmest er opstandenes historie. Denne vinkel giver et indtryk af, at alle opstandene var fejlslagne forløbere for de nationale revolutioner i det 19. århundrede. Vinkelen slører for, at de forudgående opstande mere dækkende kan beskrives som lokale opstande mod social usikkerhed og skatteudskrivning, og at de var vendt mod lokale embedsmænds og hærenheders misregimente. Denne kritik kan på ingen måde kun rettes mod Mørk, men når han nu udtrykkeligt ville noget andet og bedre ...

I forlaget Weidenfeld & Nicolson's serie »Universal History« har Mark Mazower efter sin succes med *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (1998) udsendt en bog med den ligefremme titel *The Balkans* (2000). Mazowers bog er lille (135 tekstsider i alt), og han forlader sig på litteratur på de vestlige hovedsprog. Hvad der er af svagheder heri, opvejes så rigeligt af, at Mazower gennem sin

elegante og engagerede stil, gennem sin evne til at sammenflette fremstillingen med rammende citater og gennem sin bevidste og afbalancerede holden sig til sine stærke sider har skrevet en fin indføring om forholdet mellem Balkan og Europa. Her har Europahistorikeren Mazower noget at give Balkanhistoriografien, og det gør han ved at følge realiseringen af nationalstatsidealet i form af den langstrakte oplysning af Osmannerriget og kampen om national identifikation og institutionalisering på ruinerne deraf. Efter det første kapitel om geografien og befolkningerne tager Mazower for alvor fat på dette emne i kapitel 2 med titlen »Before the Nation«. Heri får han på en kort og præcis måde demonstreret, hvordan national identifikation blandt sultanens undersåtter var højest uafklaret og en proces, der kolliderede med den primære religiøse identifikation og Osmannerrigets religionsbaserede sociale struktur. Først da det lykkedes at nationalisere religionen, kunne processen føres til ende, og fx blandt de ortodokse bønder i Makedonien lykkedes det først i begyndelsen af det 20. århundrede for bulgarske, græske og serbiske agitatorer at aftvinge befolkningen en national og sproglig identifikation. Siden Byzans og den slaviske indvandring havde der på Balkan naturligvis eksisteret talrige sproglige og etniske forskelligheder, men de nye nationale tanker, der via Wien strømmede til fra det vestlige Europa, pointerede de politiske konsekvenser af forskellighederne. Den udfordring blev Osmannerrigets undergang, efterhånden som de nationale bevægelser gennem aliancer med forskellige protektorer i først og fremmest Rusland, England, Frankrig og Østrig havde held til at danne selvstændige lande baseret på nationalstatsidealet. Hvad man ofte overser i denne sammenhæng, er, at det samtidig betød opsplitningen af den ortodokse Balkankristendom i nationale kirker, der nu blev uløseligt forbundne med nationalstatslige interesser. Mark Mazowers *The Balkans* er derfor en vellykket indføring i den afgørende transformation, som *nation building* udgjorde i det 19. århundredes Balkanhistorie, og som i vestlige, politiske kredse gik under betegnelsen »Det østlige spørgsmål«, dvs. hvad der skulle ske med sultanens syge rige. Denne transformation følger Mazower ind i det 20. århundrede med de store ideologiske modsætninger (fascisme, kommunisme, liberalt demokrati) og med et stadigt blik på konsekvensen af nationalstaternes kulturelle og religiøse homogenisering af indbyggere. Den medførte mindretallenes fordrivelse eller deres assimilation – frivilligt eller under tvang.

Som hos Mazower står det 19. og 20. århundredes historie i centrum for Misha Glennys *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers* (1999), som i samklang med forfatterens erfaringer som tilknyttet BBC ikke viger tilbage for at gå helt frem til den umiddelbare samtids historie i form af en epilog (s. 634-662), der dækker årene 1989-99. Glenny vandt hæder gennem sin *The Fall of Yugoslavia. The Third Balkan War* (1. udg. 1992 og siden revideret i 1993 og 1996), der var baseret på forfatterens oplevelser i et Jugoslavien på sammenbruddets rand og under de første skridt ind i krigens ragnarok. Hans nye bog er en omfattende historisk fremstilling og analyse, der grundlæggende er kronologisk anlagt, men med to omhyggeligt fulgte røde tråde: 1) forholdet mellem Balkanlandene indbyrdes og 2) forholdet mellem Balkanlandene og stormagterne. Dette valg er heldigt og modvirker endeløse opremsninger af krige og slag, nye konger og regeringer. Samtidig er det også bærende idéer, hvormed Glenny vil tilbagevise nutidige karakteristikker af Balkanfolkene som opslugte af århundredgamle etniske og religiøse stammestridigheder, som det ikke tjener noget formål at involvere sig i, ja, måske endda overhovedet ikke at interessere sig for. »Lad dem slås, hvis de ikke vil lade være, indtil de bliver trætte«, kunne mottoet for denne holdning være.

Glenny vil med sin bog vise, at stormagterne de sidste to århundreder har været dybt involveret i Balkanlandenes forhold, og at det er stormagternes interesser, der har haft afgørende indflydelse på områdets grænser, politiske ideologier og aliancer. Som eksempler kan man nævne Krimkrigen, Berlinkongressen i 1878 og Den kolde Krig; denne indflydelse er stormagternes efterladte arv på Balkan og pålægger dem et nutidigt medansvar. Glennys udgangspunkt er, at Balkanlandenes grænser er grænser udstukket af stormagterne, og Balkanlandenes ideologier er stormagternes ideologier; han skiver altså ikke uden en vis moralsk indignation. Glennys tese fremlægges i bogens begyndelse i forbindelse med omtale af det serbiske oprør omkring Beograd i 1804: »By the autumn of 1806, the Sultan was prepared to concede almost all the Serbian demands. At this point, however, war broke out between Turkey and Russia. Until then, the outside world had shown little interest in this regional Ot-

toman dispute. Suddenly, the Serb cause was thrust into the maelstrom of the Napoleonic Wars. This internationalization of a crisis within the Ottoman Empire, set the pattern for the next two centuries of the Balkans – great-power politics has almost always decisively influenced the course of state formation.» (s. 14). Under stormagternes indgriben i Den græske Frihedskrig foregik det i nogenlunde enighed, men fra og med oprøret i Bosnien i 1875 blev Balkan genstand for stormagternes stridende ambitioner, og det kunne sagtens indbefatte utvetydig tilsidesættelse af Balkanlandenes nationale interesser. Stormagterne førte fredsforhandlinger uden Balkanrepræsentanter, indsatte prinser af vest-europæiske fyrsteslægter på de nye troner i Grækenland, Bulgarien og Rumænien og finansierede og trænede i vid udstrækning landenes hære. Inden det nu får nogen til at tro, at Balkanlandene alene er uskyldige ofre for en styg omverdens overgreb, skal det fremhæves, at Glenny også har blik for, hvordan de enkelte Balkanlande forsøgte, og af og til havde held til, at spænde stormagterne for deres egen vogn. De ganske, ganske små nationalt vakte kredse blandt fx serberne og grækerne var ikke på nogen måde politisk eller økonomisk i stand til at føre deres sag frem til sejr, men ved at udnytte osmannernes svaghed i begyndelsen af det 19. århundrede og først og fremmest ved at trække stormagterne ind i spillet, havde de heldet med sig. Uden hjælp mod de egyptiske tropper havde det set sort ud for de græske oprørere, og det havde det også for den serbiske kong Milan Obrenović, der i 1885 spillede højt spil ved at sende sine tropper mod Bulgarien og måtte reddes af et østrig-ungarsk ultimatum til bulgarerne, da hans aggression mod et naboland viste sig at være et fatalt militært træk. Mens stormagternes indblanding som optakt til Balkankrigene i 1912-13 var minimal, trådte de til igen, da freden skulle aftales. Senere i århundredet blev Balkan del af både 1. og 2. Verdenskrigs fronter, inkl. den massive italienske og tyske støtte til det kroatisk ustaša-terrorregime, ligesom den økonomiske og militære rivalisering mellem socialisme og kapitalisme fra slutningen af 1940'erne delte halvøen i to lejre.

Misha Glenny peger ligesom Mark Mazower på, at den altafgørende forandring i Balkans politiske historie i det 19. og 20. århundrede er nationalstatsidealet. Det er også heri, man finder dén røde tråd i Glennys bog, der drejer sig om forholdene mellem Balkanlandene. Disse relationer var (og er) langt fra rosenrøde og forklarer også til dels, hvorfor der var så meget, som stormagterne kunne involvere sig i på Balkan. Det drejede sig jo ikke alt sammen om storpolitik som kontrollen over Stræderne eller handelsvejen til Indien; der var også mindre sager, og de udsprang af stridigheder om national identitet og statsgrænser i kølvandet på osmannernes retræte. Dette lagde grunden for konflikter fra midten af det 19. århundrede mellem på den ene side krav baseret på historiske, territoriale kriterier (fx grækerne og »Den Store Idé« og serberne og Stefan Dušans middelalderlige) og på den anden krav baseret på de moderne demografiske, sproglige og kulturelle realiteter. Herunder blev Makedonien et stærkt omstridt område. Mark Mazower refererer den britiske rejsende Edith Durham for i selskab med en pro-bulgarsk agitator, Danil, at have besøgt området ved Prespa-søen i Makedonien omkring 1900, hvor han søgte at overbevise befolkningen om, at de ved at gå til græksproget gudstjeneste blev udnyttet af en anti-bulgarsk gejstlighed: »But they bolted raw cabbage and washed it down with mastic and only said it did not matter; many of them spoke Greek. The priest took a suck at the bottle and was of the same opinion. He spoke the local Slavic dialect himself for ordinary purposes, but he had learned all the services in Greek. It was a good service and what did it matter? Danil was very annoyed, and told me that they were very ignorant; really they were all Bulgarians, and ought to have Bulgarian priests, but they did not know. Nor as far as I could see, did they care here.« (s. 45-46).

Det er disse nationale ambitioner, der kan forklare, hvorfor fx bulgarerne i begge verdenskrige allierede sig med Tyskland. Det er også her, man skal finde baggrunden for, hvordan det lykkedes albanerne at forenes om et sprog og overvinde regionale, økonomiske og religiøse forskelle, mens bosnierne, der dog talte samme sprog, ikke kunne overvinde økonomiske og religiøse forskelle – dertil havde to af grupperne for stærke partnere uden for Bosnien i form af kroater i Kroatien og serbere i Serbien. Dette gjaldt både i begyndelsen og slutningen af det 20. århundrede, og konsekvenserne af disse processer får Glenny klart demonstreret gennem sin fokusering på landenes ageren på såvel Balkanscenen som i deres roller i forhold til stormagterne.

At der er betydelig forlags- og læserinteresse for Balkanhistorie, bekræftes af, at også Stevan Pavlowitch samme år som Misha Glenny har udgivet en bog, *A History of the Balkans 1804-1945* (1999), der i nogen grad tematisk og kronologisk er sammenfaldende med Glennys *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers*. Til forskel fra Glenny, hvis indgang til Balkanlandenes historie var Jugoslaviens sammenbrud, er Pavlowitchs bog dog frugten af årelang undervisning ved universitetet i Southampton i historie og specielt den sydøsteuropæiske historie, og hans værk er også tænkt som en universitetslærebog. En anden forskel til Glenny er, at Pavlowitch slutter sin kronologi ved 2. Verdenskrigs afslutning og begrunder dette valg med, at kommunismen, Den kolde Krig og post-kommunismen er en ny historie i forhold til den fase, der udgøres af tiden mellem spredningen af oplysningstidens og Den franske Revolutions idéer blandt Balkanfolkene (dvs. begyndelsen af 19. århundrede) og nye ideologiers hegemoni efter 1945. Pavlowitch sammenligner direkte tiden efter 1945 med tyrkernes regime, idet også kommunismen (altså undtaget Grækenland) betød en marginalisering af Balkan i forhold til den vesteuropæiske udvikling (s. 335). Med disse kronologiske afgrænsninger bringer også Pavlowitch *nation building* i centrum af sin fremstilling, for det var netop Balkanfolkene søgte på at blive moderne ved dannelse af nationalstater, sproglige standardiseringer, kamp om kirke og skole og idealet om statens og kulturens sammenfald, der udgjorde den historiske dynamik i kampen mod de osmanniske og habsburgske imperier – på godt og ondt. Den dynamik har Pavlowitch skrevet en rigtig god bog om.

Herefter til bøgerne om religionernes rolle i krigen i Bosnien: tre monografier (af Mojzes, Sells og Deschner/Petrović) og to samleværker (redigerede af henholdsvis Scott Davis og Mojzes). I forhold til den i det foregående omtalte litteratur træder man med denne litteratur ind i et minefelt; her er krigen og dens traumer teksterne umiddelbare baggrund og realitet; her er spørgsmål om skyld og ansvar tæt på; her fremlægges beskrivelser og analyser, der udfordrer læseren til afgørelse og stillingtagen.

Michael A. Sells, religionsforsker og islamolog fra Haverford College, har i *The Bridge Betrayed. Religion and Genocide in Bosnia* (1998) foretaget et smertefuldt opgør med sin egen baggrund som efterkommer af serbiske emigranter til USA. Sells gør sin opfattelse klar allerede i forordet: »Genocide has occurred ... It has been motivated and justified in large part by religious nationalism, fueled financially and militarily from Serbia and Croatia, and grounded in religious symbols. And the primary victims have been Bosnian Muslims, selected for destruction because of their religion.« (s. xiii). Med begrebet »folkedrab« lægger Sells sig op ad FN's krigsforbryderdomstol i Haag, der straffer forbrydelser mod menneskeheden, og ligesom domstolen rejser sigtelser og dømmer blandt alle krigens parter, finder Sells også skyld på flere sider, men udpeger dog klart de bosniske muslimer som krigens primære ofre: »The story told here has clear historical parallels with earlier periods of European history. At the heart of the religious nationalism used to motivate and justify the assault on Bosnia, and on Bosnian Muslims in particular, is the same myth of the Christ killer that was exploited in the past to instigate attacks on Jews. How Muslims, a people whose religion began six centuries after Jesus, could have been singled out for genocide as Christ killers and race traitors is a tale this book seeks to tell.« (s. xv, jf. også de velbegrundede overvejelser om metode og over vanskelighederne med kildernes troværdighed, s. 157-164).

Sells' vigtigste argument er, at serbisk og kroatisk nationalisme er baseret på en identifikation af national identitet og en bestemt kristen konfession (henholdsvis ortodoks og romersk-katolsk). Heraf følger betegnelsen religiøs nationalisme om drivkraften i krigen og forklaringen på, hvorfor religiøs symbolik fik så fremtrædende en plads. Flertallet af Bosniens muslimer (en betegnelse, der stammer fra Titos nationalitetspolitik og skygger for det faktum, at mange af dem snarest var ateister) – men ikke udelukkende muslimerne (jf. s. 78) – havde derimod en primær bosnisk identifikation forbundet med et ideal om at leve i et retssamfund præget af multireligiøs og multikulturel respekt. Dette ideal deler Sells (s. 146ff), og derfor munder hans analyse ud i, at krigen i Bosnien var et religiøst folke-mord af følgende grunde: 1) ofrene var udpegede på basis af deres (nominelle) religiøse identitet; 2) angriberne blev velsignet af deres gejstlige; 3) volden var begrundet i en religiøs mytologi, der stem-

plede de bosniske muslimer som raceforrædere; og 4) angriberne kunne gennemføre deres forehåbende i ly af ledere fra den vestlige verden, der kulturelt er domineret af kristendommen (s. 144). Omdrejningspunktet for Sells' bog er punkt 3, hvorfra afledes det første punkts religiøse identifikationspraksis, mens punkt 2 ikke er behandlet særlig indgående og med en indrømmelse af, at især de tre parter højer gejstlighed ved flere lejligheder tog klart afstand fra volden (fx s. 105). Punkt 4 er et stærkt udfald mod »det internationale samfunds« ikke-indblandingspolitik grundet i en »orientalisme«-udgrænsning af muslimerne, samtidig med at man gennem en våbenembargo forhindrede de militært dårligt udrustede bosniske regeringsstyrker i at forsvare sig mod serbiske og kroatiske bombardementer, fordrivelser og masse mord.

For at forstå krigen i Bosnien 1992-95 må man altså ifølge Michael Sells først og fremmest forstå den religiøse mytologi, der nærede den. Sells kalder mytologien for »kristoslavisme« og betegner hermed det 19. århundredes serbiske nationalismes fortolkning af Kosovoslaget i 1389. Det er en fortolkning, der tyder de kristne serberes leder, fyrst Lazar, som en Kristus-figur, Vuk Branković som forfædteren Judas og prototypen på en frafalden kristen og Miloš Obilić, der under slaget dræbte den tyrkiske sultan, som rollemodel for alle senere serbiske hævnere, der stiller muslimer til regnskab for, at det serbiske folk på Kosovo mødte sit Golgatha og blev korsfæstet. Ifølge Sells er dette kristoslavismens myte og dermed også grundlaget for at betragte konvertitter og deres efterkommere som forrædere mod alle slavisk-kristne (s. 36). I en række kapitler søger Sells derefter at demonstrere denne kristoslavismes udbredelse blandt serberne og i nogen grad kroater og dens dødelige rækkevidde. Derunder fremhæver han blandt andet den montenegrinske fyrstebiskop Petar 2. Petrović (Njegoš) drama »Bjergkransen« fra 1847, hvor han udpensler en massakre på den muslimske befolkning i begyndelsen af det 18. århundrede. Sells inddrager også Nobelprisvinderen Ivo Andrićs udpenslede skildringer af tyrkiske voldsuhyrigheder i *Broen over Drina*, den serbisk-ortodokse gejstligheds tale siden 1960'erne om folkemord på serberne i Kosovo, det serbiske videnskabsakademis berygtede »memorandum« fra 1986 om serbernes trængte situation i Jugoslavien, transporten rundt i Jugoslavien af fyrst Lazars relikvier op til 600-årsdagen for Kosovoslaget, ligesom Sells naturligvis omtaler den serbiske nationalisme, som Milošević satte sig i spidsen for i forbindelse med Kosovojubilæet den 28. juni 1989. Bag alt dette ligger ifølge Sells den kristoslaviske myte, som i krigen i Bosnien førte til folkemord på de muslimer, der forhindrede den serbisk/kroatiske etnoreligiøse renhed. (Sells opridser i kortere form sin opfattelse af, hvordan Kosovomyten blev udnyttet og radikaliseret i et folkemord på Bosniens ikke-kristne i artiklerne »Serbian Religious Nationalism, Christoslavism, and the Genocide in Bosnia, 1992-1995« i Paul Mojzes (ed.): *Religion and the War in Bosnia* (1998), s. 196-206, og »Religion, History, and Genocide in Bosnia-Herzegovina« i G. Scott Davis (ed.): *Religion and Justice in the War over Bosnia* (1996), s. 23-43. Michael Sells' hjemmeside rummer yderligere materiale, se www.haverford.edu/relg/sells). Sells opfatter således krigen i Bosnien som en religionskrig, men efter læsningen af *The Bridge Betrayed. Religion and Genocide in Bosnia* efterlades man dog med en uafklarethed, der står i forbindelse med, om religion nu også var årsagen til krigen, eller om religion snarere var et redskab i de krigsførende parter propaganda og opbyggelse af fjendebilleder. Dette spørgsmål skal vi se nærmere på senere.

I *Weltkrieg der Religionen. Der ewige Kreuzzug auf dem Balkan* (1995/1999) finder man i skarp modsætning til Sells' bog en ganske anderledes forståelse for serbernes sag. De to forfattere, den tyske publicist og forfatter Karlheinz Deschner og den serbiske politolog Milan Petrović, beskæftiger sig kun helt forbigående i første kapitel med krigen i eks-Jugoslavien, men deler Sells' opfattelse af, at der er tale om en religionskrig i Bosnien i den forstand, at nationer dér ifølge »orientalsk betydning« ækvivalerer trossamfund. Selv om deres bog altså ikke har en analyse af religionernes rolle i de jugoslaviske krige i centrum, er den dog udsprunget deraf: Deschner og Petrović vil over for en tysk offentlighed fremlægge den serbiske historie og dermed baggrunden for krigen, så den samme offentlighed kan drage sin egen konklusion (s. 6). Deres konklusion er klar: De vigtigste årsager til Jugoslavens ødelæggelse i 1990'erne er således angiveligt: 1) den romerske katolicismes gamle ekspansionistiske mål, 2) panislamisme i nogle asiatiske stater med tætte geopolitiske og økonomiske forbindelser med Vesten og 3) den ærkereaktionære antikommunisme i det genforenede Tyskland (s.

320). Denne konklusion søger forfatterne at underbygge gennem en redegørelse for det serbiske folks historie, som de ved hyppige og stærkt polemiske udfald fremlægger som en århundredlang kamp mod fjender. Den vigtigste fjende af serberne er ifølge Deschner og Petrović den romersk-katolske kirke og Vatikanet, der aldrig har forsømt en lejlighed til at prøve at komme den ortodokse kirke til livs. Vatikanets villige redskab er den ene gang efter den anden – og ikke blot under 2. Verdenskrig – den »klero-fascistiske« kroatisk politik. Selv tyrkerne blegner i forhold til den kroatisk og tyske folkemordspolitik over for serberne, og hvad der ikke lykkedes for kroater og tyskere, fortsatte Tito med at forfølge (s. 276). Tito forlængede Hitlers ødelæggelsespolitik over for Jugoslavien og den serbiske ortodokse kirke, Tito hævnedes sig over det serbiske folk (s. 289), han modarbejdede serbernes interesser ved fastlæggelsen af Jugoslaviens indre grænser, og for at nå sit livsværk – ødelæggelsen af Jugoslavien – kollaborerede han med verdens stærkeste anti-jugoslaviske organisation: den romersk-katolske kirke (s. 308), ligesom Tito lagde grunden for de efterfølgende religionskrige ved at anerkende muslimerne i Bosnien som et nationsfolk og ved sin imødekommenhed over for albanere i Kosovo (s. 312). Osv.

Weltkrieg der Religionen. Der ewige Kreuzzug auf dem Balkan er stærkt tendentiøs. Iblandt detaljerede historiske redegørelser følger korte og uunderbyggede afsnit om forfatternes kæphest: Vatikanets og kroaternes konspiration mod det serbiske folk og deres kirke. Deschner har aldrig haft det godt med Vatikanet, og det har han stadig ikke. De gange, det ikke lige er denne kæphest, der rides, er det vestlige stater eller frimurere, der står bag forræderiske anslag mod serberne. Den bog hører mest af alt hjemme blandt den serbiske krigspropaganda.

Paul Mojzes' *Yugoslavian Inferno. Ethnoreligious Warfare in the Balkans* (1994) er skrevet færdig i sensommeren 1994, dvs. midt under krigen, og det er lykkedes forfatteren at skabe en særdeles indsigtsfuld og afbalanceret analyse af religionernes betydning og rolle i den jugoslaviske opløsning. Mojzes stammer selv fra Jugoslavien, men udvandrede i slutningen af 1950'erne til USA, hvor han gjorde akademisk karriere og i dag er professor i religionsvidenskab ved Rosemont College i Pennsylvania. Som et af sine forskningsområder har Mojzes fastholdt forbindelsen til de østeuropæiske lande gennem hyppige rejser og interviews med både gejstlige og lægfolk, og på denne blanding af personlig baggrund og professionel beskæftigelse er bogen blevet til. Mojzes kernebegreb er »etnoreligiøs«, som han nærmer sig gennem en række kapitler om »myte-historie« (dvs. de jugoslaviske befolkningsgruppers forvrængede opfattelse af egen historie) og de samme myte-historiske elementers status i den kollektive erindring. Disse kapitler munder ud i en konstatering af det nationale spørgsmål som Jugoslaviens vanskeligste problem lige siden landets oprettelse. Mojzes peger dermed på det faktum, at Jugoslavien som en multinational stat på mange måder videreførte den statsform, der ellers brød sammen under 1. Verdenskrig, nemlig de store imperier. En yderligere vanskelighed ved oprettelsen af Jugoslavien i 1918/19 var, at de enkelte nationale grupper opfattede deres egen rolle ganske forskelligt, og her spillede det en særlig rolle, at serberne i forvejen havde et kongerige, og at de om nogen kunne opfatte sig som krigens vindere. De havde oplevet den store østrig-ungarske nabos overfald, og da krigens regnskab skulle gøres op, opfattede mange serbere Jugoslavien som en velbegrundet og berettiget *udvidelse* af kongeriget Serbien og ikke som en statslig nydannelse. Dette skabte et grundlæggende politisk ustabilitet Jugoslavien, fordi det komplicerede nationale problem forblev uløst. Dette får Mojzes til med megen ret at konkludere, at den drivende historiske kraft på Balkan i det 20. (og 19.) århundrede har været etnisk nationalisme (s. 83).

Vanskeligheden på Balkan og dermed i Jugoslavien har været at få de etniske gruppers nationale ambitioner tilpasset den virkelighed, hvor grupperne gennem århundreder havde boet tæt sammen – vævet med hverandre. Balkans efter-osmanniske historie kan derfor på mange måder siges at være historien om national homogenisering. Mojzes' analyse går i forlængelse heraf ud på at demonstrere, hvorledes Jugoslaviens opløsning kan forstås som en fortsættelse af de etniske gruppers nationale ambitioner. Her kommer begrebet »etnoreligiøs« ind i billedet, fordi religion i samspil med den myte-historiske ramme var én af flere identitetsmarkører for de stridende jugoslaviske etniske grupper. Derfor har religion i Jugoslavien en udpræget kollektiv karakter. Mojzes er opmærksom på, at de forskellige religionssamfunds ledende gejstlige har taget afstand fra deres troendes henvisning til reli-

gion og religiøse symboler i deres nationale krige, men derefter viser han overbevisende og veldokumenteret, hvorledes krigen havde klare religiøse komponenter. Disse komponenter blev leveret af alle tre dominerende trossamfund fx gennem romersk-katolske bagatelliseringer af kirkens politik over for serbere under 2. Verdenskrig, den ortodokse kirkes serbiske nationalkristendom og den bosnisk-muslimske tvetydighed med hensyn til formålet med at løsrive Bosnien-Hercegovina fra Jugoslavien.

Paul Mojzes berører også, hvem eller hvad der bærer skylden for udviklingen i Jugoslavien, og nævner her først det uløste nationale problem, men også de serbiske og ikke-serbiske politikere, der samtidig med den jugoslaviske socialismes nedtur i 1980'erne begyndte at spille det nationalistiske kort i deres klæben til magten eller jagt efter at komme til den. Han opregner også de intellektuelles medskyld gennem det serbiske »memorandum«, den serbisk dominerede forbundshær og den nationalistiske del af pressen og mediernes samt altså trossamfundene, der pustede til den etnoreligiøse intolerances flamme i det omfang, de ikke kunne eller ville skelne mellem religion og nation/etnisk gruppe – et forhold, der tydeligvis smerter den økumenisk engagerede Mojzes.

Blandt de to samleværker om religion og krigen i Bosnien står Paul Mojzes også bag *Religion and the War in Bosnia* (1998). Bogen rummer 19 artikler og udspringer af et panel organiseret af Mojzes på årsmødet i »American Academy of Religion« i 1994 i Chicago. Selv om disse artikler først er publiceret i 1998, er de i hovedsagen færdigskrevet i 1994-95, hvorefter fulgte et større redigerings- og oversættelsesarbejde, fordi Mojzes til panelet også havde inviteret en række bidragydere fra det tidligere Jugoslavien. Artiklerne i *Religion and the War in Bosnia* er inddelt i tre hovedafsnit: krigens baggrund, krigens religiøse dimension/komponent og forslag til religionernes mulige rolle i et forsøningsarbejde. Bidragyderne, der kom fra en vifte af fagområder med hovedvægten blandt samfundsvidenskab, religionsvidenskab og teologi samt jura, var alle blevet stillet det krav, at de skulle forholde sig til emnet kritisk og selvkritisk, og derfor kunne rene partsindslæg ikke medtages. Ligeledes ville angreb på repræsentanter fra en anden etnoreligiøs gruppe ikke blive accepteret. Disse krav er velbegrundede i en videnskabelig publikation, og Mojzes fortæller i forordet, at det betød, at han måtte kassere en artikel; man kan dog så samtidig stille sig selv det spørgsmål, om bidragene fra Sulejman Mašović (pro-bosnisk-muslimsk) og Dimitrije M. Kalezic (pro-serbisk-ortodoks) holder det selvkritiske mindstemål?

Som bekendt er det første offer i krig sandheden, men generelt viser *Religion and the War in Bosnia*, at det er muligt at skrive afbalancerede og indsigtfulde analyser, selv når krigens egen logik har taget over. Jeg opholder mig i det følgende ved en række af artiklerne om krigens baggrund og religiøse dimension og springer blandt andet over Mojzes' eget bidrag («The Camouflaged Role of Religion in the War in Bosnia and Herzegovina»), der opsummerer hans allerede omtalte monografi. Francine Friedmans »The Bosnian Muslim National Question« er nært forbundet med hendes bog fra 1996 (*The Bosnian Muslims: The Denial of a Nation*, Westview) og rummer to pointer: 1) De religiøse og nationale forskelle i Bosnien og det øvrige Jugoslavien er påskud brugt af eks-kommunister til at holde sig ved magten og ikke årsag til de lidelser, der har ramt medlemmer fra alle trossamfundene; og 2) Tito-Jugoslaviens anerkendelse i 1969 af muslimerne i Bosnien som en national gruppe gjorde dem udsatte, fordi de nu fremstod som rivaler i kampen om magt og ressourcer, men ikke af deres serbiske og kroatisk naboer accepteredes som en nation. Friedmans bog kan anbefales, men hendes artikel er for kort til at yde pointerne retfærdighed.

Mitja Velikonja udfolder i »Liberation Mythology. The Role of Mythology in Fanning War in the Balkans« de karakteristiske Balkanmomenter i begrebet »myte-historie«, som hun henter fra Mojzes' *Yugoslavian Inferno. Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. Dette er de nationale forestillinger om en fortidig »Guldalder«, efterfølgende brutal undertrykkelse og en fremtidig genrejsning. Disse forestillinger tjener alle til at uddybe den nationale samhørighed ved at udgrænse alt fremmed og anderledes, og Velikonja tillægger forestillingerne afgørende betydning for at kunne forstå de nutidige kamphandlinger. Allerede her aner man to grundlæggende forskellige fortolkninger: Er historien (inkl. religionernes historie) kilde til krigen, eller er historien blot en legitimerende faktor i en nutidig politisk konflikt? Den første fortolkning deles oftest af modstandere af international politisk og mili-

tær intervention, den anden af tilhængere. Lenard J. Cohen tager i artiklen »Bosnia's 'Tribal Gods': The Role of Religion in Nationalist Politics« netop fat på disse forskellige forklaringer i form af, hvad han kalder »primordial hatred school« (»de har altid været i struben på hinanden på Balkan«) og en »paradise lost approach« (Balkan som et traditionelt multikulturelt og -religiøst forbillede; fortælle for denne tilgang udpeger nationalistiske ledere som oppiskere af modsætninger for at tjene deres egne interesser). Cohen er en meget vidende og indsigtssrig kender af Jugoslaviens historie og politiske liv (fremlagt blandt andet i *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, Westview, 3. rev. udg. 1997 og senest i *Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević*, Westview 2000), og han demonstrerer overbevisende, hvorledes religion indgår i et kompleks af historisk betingede forestillinger og politiske elters mobilisering af tilhængere. I lighed med Paul Mojzes bruger Cohen også begrebet »etnoreligiøs« til at betegne den balkanske sammenhæng mellem religion og etnisk/national identitet, men viser også på baggrund af religionssociologiske undersøgelser, at Jugoslavien i 1960'erne og 1970'erne oplevede øget sekularisering, dog – og det er vigtigt – således, at sekulariseringens omfang var ganske forskellig fra by (mest) til land og fra konfession til konfession (ortodokse mest). I slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne øjnede vigtige repræsentanter for trossamfundene en mulighed for at alliere sig med nationalistiske ledere, fordi disse ledere, som dem selv, var fokuserede på nationen, og derfor kom trossamfundene blandt Bosniens serbere, kroater og muslimer til at indgå i en etnopolitisk-religiøs mobilisering omkring de nye nationalistiske partier. Derfor bærer også de religiøse ledere et medansvar, som Cohen dokumenterer ved deres udtalelser og ageren, og da først krigen brød ud, fik religion en stadig voksende funktion og blev radikaliseret for at kunne nære krigsviljen, hvad enten det var blandt troende eller sekulariserede »kultur/national-troende«.

Endelig skal Radmila Radićs »Serbian Orthodox Church and the War in Bosnia and Herzegovina« fremhæves for den grundige gennemgang af den serbisk-ortodokse kirkes officielle aviser og blade 1980-95. Det var en periode, hvor den ortodokse kirke fra en marginaliseret position under Tito fandt ind på den offentlige scene igen og gjorde det ved at fremhæve sig selv som al serbiskheds udspring og sande beskytter. Den gennemgående linie i artiklerne i kirkens presse var, at kirken gennem hele folkets historie havde været ubrydelig loyal. Dette synspunkt fremføres dog med en forskellig vægtlæggen blandt navngivne biskopper, hvilket Radić viser i detaljer og gennem velvalgte citater. Da det kom til krig, støttede den ortodokse kirke moralsk serbernes sag i Kroatien og Bosnien (som ikke nødvendigvis var ensbetydende med Miloševićs sag, når man indgik aftaler), men igen med visse variationer, således at den stærkeste opbakning kom fra kirkeledere i selve krigsområderne. Dette materiale, som her er gjort lettere tilgængeligt ved oversættelser fra serbokroatisk, er særdeles værdifuldt for forståelsen af den etnoreligiøse mobilisering i de jugoslaviske krige.

Den sidste bog, der skal omtales i denne sammenhæng, er samleværket *Religion and Justice in the War over Bosnia* (1996). Redaktøren, religionsvidenskabsmanden G. Scott Davis fra universitetet i Richmond, redegør i en længere introduktion (»Interpreting Contemporary Conflicts«) for vestlige (især amerikanske) journalisters og publicisters betydning for den politiske beslutningsproces og overvejelserne for eller imod intervention til fordel for en eller flere af krigens parter. Dette følges af overvejelser om begrebet retfærdig krig med det mål at belyse, om teorier om retfærdig krig kunne være afklarende for interventionsspørgsmålet, hvis den amerikanske regering og offentlighed ville tage hensyn til retfærdighed alvorligt i internationale anliggender (s. 21; samme tema udfoldes mere udførligt i Scott Davis' eget bidrag til bogen, »Bosnia, the United States, and the Just War Tradition«). Denne problemstilling viser bogens moralske anliggende. Af bidragydere har vi allerede omtalt Michael Sells. De fire øvrige forfattere analyserer begreberne retfærdig krig og moralsk ansvar, dvs. bogen drejer sig egentlig kun i begrænset omfang om religion i krigen i Bosnien (jf. titlen) og i langt højere grad om retfærdighed. Jean Bethke Elstain belyser i sin artikel »Nationalism and Self-Determination: The Bosnian Tragedy« dette ved at fremhæve, at argumenter om indgriben grundet i overvejelser om en retfærdig krig ikke er blevet hørt, fordi Bosnien er blevet katagoriseret som en etnisk og nationalistisk krig, men netop heri ligger en problemstilling, som Elstain forudser vil blive tilbagevendende i det 21. århundrede. Dette drejer sig om forholdet mellem nationalisme og selvbestem-

melsesret, fordi nationalisme ved at sætte sin egen gruppe over andre samtidig er potentielt undertrykkende. På den anden side står nationalisme også i forbindelse med demokrati, dvs. folkets ret til at styre sig selv. Elstain mener på baggrund heraf, at når det gik så galt i Jugoslavien, skyldes det, at landet ikke under Tito havde udviklet nogen demokratisk kultur, mens derimod nationalitetskriterier var blevet tillagt så stor betydning i den socio-økonomiske struktur. Det forhindrede en overgang til reelt demokrati og fik landet til under krige at revne langs de nationale linier, fordi nationalisme her betød etnisk udrensning forud for demokrati. Hun slutter af med dystre udsagn om, at Vestens manglende evne/vilje til at kæmpe for retfærdigheden i denne sag tegner dårligt for eftertiden.

James Turner Johnson gennemgår i artiklen »War for Cities and Noncombatant Immunity in the Bosnian Conflict« klassisk teori om krigens etik og rette/berettigede førelse med henblik på den totale krigsførelse og den fuldstændige inddragelse af civilbefolkningen, som belejringen af Sarajevo var et eksempel på. John Kelsay nærmer sig i »Bosnia and the Muslim Critique of Modernity« spørgsmålet om retfærdighed og krig gennem en række klassiske vestlige og muslimske traditioner for tænkning herom og fremhæver, at fra muslimsk (og dermed bosnisk-muslimsk) side forudsættes hensyntagen til emner som religion og kultur for at kunne afdøre retfærdighedsspørgsmålet. Dermed rettes en muslimsk kritik af Vesten, i det omfang modernitetstænkning har ladet dette til side.

Her til slut er det ikke ganske nemt at gøre regnebrættet op og give et svar på det indledende spørgsmål: Var krigen i Bosnien en religionskrig? Nogle af bidragyderne har været ganske klare i deres tilslutning, men det kan ikke bortvejes usikkerheden, der opstår, når man skal søge at svare på, om trossamfundene var krigens årsag eller krigens redskab. Jeg vil dog pege på, at krigene (inkl. i Slovenien, Kroatien og Kosovo) var nationalistiske krige og dermed politiske krige. Det var kampe om national selvbestemmelsesret og knyttet hertil et ideal om etnisk rene nationalstater. Altså skulle man have defineret, hvem der tilhørte nationen, og her dukker religion op. Forbindelsen til religion består i, at Balkanfolkene som en arv fra osmannerne anser religion, uanset hvor perifert »troende« man måtte være, som en national markør. De indre jugoslaviske grænser var kun delvist etnisk-nationale grænser, og da det i begyndelsen af 1991 trak op til føderationens sammenbrud med ensidige løsrikelser og senere på året til åbne krigshandlinger, slog EF i sine mæglingsforsøg ind på en skæbnesvanger vej. Mæglernes mantra var i første omgang, at Jugoslavien skulle forblive samlet, og da det mislykkedes, slog man i anden omgang ind på, at de indre-jugoslaviske republikgrænser kunne anerkendes som internationale grænser. Denne strategi bundede vel i en lektie fra 1930'erne om fatale grænseændringer. Men i Jugoslaviens tilfælde medførte angsten for at forhandle i sammenhæng om grænser og håndfaste krav til de nye magthavere om minoritetssikringer og menneskerettigheder, at initiativet overgik til krigsherren og terrorister. De havde nemlig ingen skrupler i forhold til at ændre grænser, myrde og fordrive. Fire krige og civilbefolkningens ufattelige ofre var prisen for en nationalisme, der benyttede sig af religiøse identitetsmarkører og symboler, og prisen for en omverden, der ikke evnede at formidle og forstå en bedeling, hvor der deles og ikke tages.

Carsten Riis

MARIA TODOROVA: *Imagining the Balkans*. (Oxford UP, 1997). 257 s., 284 kr.

LEFTEN S. STAVRIANOS: *The Balkans since 1453*. (Hurst & Company, 2000). 970 s., 329 kr.

TRAIAN STOIANOVICH: *Balkan Worlds*. The First and Last Europe. (M.E. Sharpe, 1994). 433 s., 263 kr.

HENNING MØRK: *Balkan under tyrkisk herredømme 1350-1800*. (Aarhus Universitetsforlag, 1998). 249 s., 158 kr.

MARK MAZOWER: *The Balkans*. (Weidenfeld & Nicolson, 2000). 160 s., 14.99 £.

MISHA GLENNY: *The Balkans 1804-1999*. Nationalism, War and the Great Powers. (Granta Books, 1999). 726 s., 25 £.

STEVAN K. PAVLOWITCH: *A History of the Balkans 1804-1945*. (Longman, 1999). 375 s., 263 kr.

MICHAEL A. SELLS: *The Bridge Betrayed*. Religion and Genocide in Bosnia. New paperback edition with Preface on Kosovo. (University of California Press, 1998). 244 s., 15.95 £.

KARLHEINZ DESCHNER & MILAN PETROVIĆ: *Weltkrieg der Religionen*. Der ewige Kreuzzug

auf dem Balkan. (Weitbrecht, 1995/Heyne 1999). 335 s., 16.90 DM.

PAUL MOJZES: *Yugoslavian Inferno. Ethnoreligious Warfare in the Balkans.* (Continuum, 1994). 248 s., 24.95 \$.

PAUL MOJZES (ed.): *Religion and the War in*

Bosnia. (Scholars Press, The American Academy of Religion, 1998). 294 s., 19.95 \$.

G. SCOTT DAVIS (ed.): *Religion and Justice in the War over Bosnia.* (Routledge, 1996). 181 s., 200 kr.

ALMINDELIG HISTORIE

HISTORIETÆNKNING

JÖRN RÜSEN (Hg.): *Westliches Geschichtsdenken.* Eine interkulturelle Debatte. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1999). 322 s., 46 DM.

Blandt de mange forhold, der gennem tidens løb er blevet anset for at være specifikt vestlige, er også en særlig sans for eller bevidsthed om historien. Her er der angiveligt (endnu) et felt, hvor »Vesten« adskiller sig fra »resten«. Som med alle de andre påståede særegne vestlige forhold er der imidlertid grund til at kaste et kritisk blik på forestillingen om den vestlige historietæknings særegenhed. Det er netop ærindet i *Westliches Geschichtsdenken*.

Antologiens omdrejningspunkt er ti teser af den engelske historiker Peter Burke om, hvorledes den vestlige historietænkning adskiller sig (og har adskilt sig) fra omgangen med fortiden i de ikke-vestlige traditioner. En lang række meritede historikere fra såvel den vestlige som den ikke-vestlige verden bidrager herefter med en række korte indlæg – enten med direkte kommentarer til Burkes teser eller med overvejelser i relation til den generelle problemstilling.

Som kendetegn for den vestlige historietænkning fremhæver Burke i sine teser blandt andet fremskridtsforestillingen, betoningen af kollektive aktører, opmærksomheden på epistemologiske grundlagsproblemer og objektivitetsidealet. Dette synes i sig selv lidet opsigtsvækkende og forekommer umiddelbart at være en gentagelse af et klassisk eurocentrisk synspunkt. Burke er imidlertid meget opsat på at distancere sig fra eurocentrismen og formulerer derfor den vestlige historietæknings kendetegn *ikke* som en række særegent vestlige karakteristika, *men* som en særegen kombination af ikke-kulturspecifikke karakteristika. Ved at hævde, at elementerne i den vestlige historietænkning også er til stede i

andre kulturkredse, ønsker Burke at undgå en klassisk essentialisering af en særegen og iboende vestlig bevidsthedsform. Man kan imidlertid diskutere, hvor vidtgående implikationer Burkes omformulering har. Den syrisk fødte Aziz Al-Azmeh antyder – med nogen ret, synes jeg – at den særlige kombination af almene elementer hos Burke udviser så stor konsistens, at omformuleringen stort set forbliver kosmetisk. Det er i hvert fald tankevækkende, at Burkes afsluttende svar på kritikken i ganske høj grad former sig som et forsvar mod beskyldninger for eurocentrisme.

Peter Burke er en respektindgydende kompetent historiker; men det kan ikke skjules, at hans viden om historietænkningen i de ikke-vestlige kulturkredse er begrænset. Det er en svaghed ved antologiens koncept, at nøglepersonen er så vestligt orienteret, og måske kunne man have fundet mindre berømte historikere, der var bedre rustede til at beklæde denne rolle i en debat om historietæknings tværkulturelle dimensioner. Dette opvejes dog af, at historikere med ikke-vestlig baggrund kommer generøst til orde i antologien, og at disse ganske aggressivt kritiserer Burkes udspil. Antologien munder heldigvis ikke ud i en harmonisk konsensus og lever på bedste måde op til den ambition, der indledningsvist formuleres af Jörn Rüsen: ambitionen om at tale med den anden i stedet for om den anden.

N.B.

STATISTISK METODE

PAT HUDSON: *History by numbers.* An introduction to quantitative approaches. (Arnold, 2000). 278 s., 14.99 £.

Dette er en traditionel introduktion til eller lærebog i statistik for historikere. Efter et indledende kapitel om velsignelsen ved også at inddrage nu-

meriske data i sine historiske undersøgelser, og hvilke begrænsninger og faldgruber der ligger i det, gives i næste kapitel en oversigt over »the origins and nature of quantitative thinking«. Det virker en smule provinsielt ved kun at udrede den britiske udvikling og meget sparsomt at henvise til den kontinentale oprindelse i Tyskland og Frankrig. Denne kendes øjensynligt kun i engelske oversættelser. Resten af bogen gennemgår de redskaber, man normalt benytter, begyndende med det deskriptive i kurver og diagrammer. Det fortsætter med gennemsnit og spredninger i fordelinger, over tidsserieanalyser til sammenhæng mellem variabler, sandsynlighedsteori og stikprøveteknikker med testning af resultaterne. De to sidste kapitler er viet eksempler på økonometrisk historieforskning, og hvad man kan bruge computere til i den anledning, nemlig som talknuser. Gennemgangene er solide og omfattende og har alle formlerne med. Teksten er dog tilpasset ikke-matematikere, så nogen matematiske beviser føres ikke.

Kan bogen så bruges? Ja, det kan den godt, men jeg synes Ole Hyldtofts *Statistik. En introduktion for historikere* fra 1999 er bedre for danske historikere. Den dækker i samme omfang stort set de samme teknikker, og den tager sine eksempler fra dansk historie. Som Hudson er Hyldtoft en erfaren underviser i disciplinen, der ved, hvor man skal være omhyggelig i sine forklaringer.

A.K.S.

KVINDEHISTORIE

GISELA BOCK: *Frauen in der Europäischen Geschichte. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart.* (C.H. Beck, 2000). 393 s., 48 DM.

Gisela Bocks bog er del af serien »Europa Bauen«, som, ifølge Jacques Le Goffs forord, har til formål at vise den historie af brud, konflikter og forskel, der skabte Europa. Pointen er ikke at skrive en universalhistorie, men via en række essays af velrenommerede forskere at tematisere Europas skabelse. Alligevel må man spørge sig selv: Hvorfor egentlig et bind om kvinder? Er dette blot udtryk for pæn (køns)politisk korrekthed?

Dette spørgsmål besvares indledningsvist af Bock, idet hun forklarer, at er det en historie om kvinder, da er det også en historie om mænd, og så er det naturligvis en historie om mennesker. I

bogens første kapitel er omdrejningspunktet (ofte med et religiøst afsæt) spørgsmålet om, hvorvidt kvinder er mennesker, som det blev debatteret fra middelalderen frem til oplysningstiden. Bock får med udgangspunkt i de overlevede kilder vist, at dette ikke kunne besvares entydigt. De fleste af debattørerne var mænd – tit misogyne, men kvinder deltog også i debatterne og forsvarede deres køn. Herfra fortsættes i kapitel 2 om Den franske Revolution, hvor menneskerettighedsspørgsmål og -erklæringer indebar diskussioner om kvinders rettigheder. I og med Den franske Revolution forandredes forestillinger om mænd og dermed også om kvinder. Med Napoleon blev der fastlagt forskellige rettigheder afhængigt af køn: Hvor mænd fik borgerlige frihedsrettigheder, blev kvinder underlagt mænd grundet deres placering i familien. Hermed var de forskellige rettigheder afhængigt af køn grundet politisk i en sontring mellem politisk og privat, hvor de tidligere havde været funderet religiøst. Imidlertid fortsatte kvinder i Europa med at argumentere for deres rettigheder. I kapitel 3 om det 19. århundrede var problemet »kvindespørgsmålet«, der kan ses som en moderne variant af spørgsmålet, om kvinder også er mennesker. Århundredet var præget af mange forskellige diskurser, hvor argumenterne for kvinders politiske og økonomiske rettigheder kunne tage afsæt i naturlig forskel, komplementaritet eller lighed mellem kønnene: Var mænd og kvinder forskellige, da var kvinder ikke politisk repræsenteret af mænd, hvorfor de selv måtte have politiske rettigheder. Kapitel 4 omhandler kampen for og indførelsen af kvinders valgret i de europæiske lande. De nationale forskelle i indførelsen af kvinders valgret begrundes i en lighed mellem landene, idet krav om kvinders valgret blev rejst, når mænds valgret stod til debat. Valgret gjaldt spørgsmålet om borgerret og fungerede som symbol for tilhørsforhold til samfundet, men hvor mænd vandt sociale rettigheder med valgret, måtte kvinder kæmpe for sociale rettigheder sideløbende med valgret. I det femte kapitel beskriver Bock perioden fra og med de to verdenskrige. Her fortælles om forandringer af kønsordenen begrundet i kvinders erhvervsdeltagelse under krigen; selv om forandringerne var midlertidige, blev der skabt nye rollemodeller for kvinder. Mindre muntert behandles kønsopfattelserne i diktaturerne. Bock

forklarer, at Hitlers *Endlösung* på den ene side var kønsneutral, fordi alle jøder skulle dræbes, på den anden side var der »tiltag« specifikt rettet mod kvinder. Kvinder var ikke bare ofre, fortælles det videre, men spillede alle de roller i Holocaust, som mænd spillede. Udgangspunktet for bogens sjette og sidste kapitel, der omhandler efterkrigstiden, er FN's menneskerettighedserklæring fra 1948, hvor det forlød, at »Alle mennesker er skabt lige«. Perioden finder Bock karakteriseret ved, at kvinder fik forbedret deres vilkår på de fleste områder, samt ved, at der opstod forskning i kvinders historie. Denne forskning har vist, at kvinder er lige så forskellige som mænd. Sluttelig kan Bock konkludere på kapitlet såvel som på bogen, og igen med reference til menneskerettigheder, at rettigheder kan betyde noget forskelligt afhængigt af køn.

Ikke mindst i forhold til menneskerettigheders status som et unikt vestligt og (tilstræbt) universelt gode er Bocks historie vigtig. Afsættet i, at taler vi om kvinder, da taler vi også om mænd og i så fald om mennesker, er problematisk på grund af den idealstatus, denne logik har for tiden (som i 1960'erne): Den glemmer næsten altid kvinder. Med Bock bliver det klart, hvordan dette problem kan eksistere, fordi hun viser, hvordan der er blevet sat spørgsmålstejn ved, om »kvinder er mennesker«, både eksplicit og implicit siden middelalderen. Derfor vil den, der søger de lange linier over kvinder i Europas historie, finde et rigtigt godt bud på dem i dette værk.

A.T.L.

NANNA DAMSHOLT (red.): *Indefra*. Europæiske kvinders historie belyst ved kildetekster. (Museum Tusculanum, 1999). 264 s., 248 kr. Den foreliggende bog vil via udvalgte kildetekster belyse europæiske kvinders historie fra antikken til i dag. Forfatterens intention er »at give ny viden og præsentere et tekstmateriale, der giver mulighed for at se verden med kvinders øjne«. Bogen er inddelt i fire kronologiske afsnit med hver sin forfatter: Eva Maria Lassen skriver om græsk og romersk oldtid, Nanna Damsholt om middelalderen, Grethe Jacobsen om perioden fra 1500 til 1750 og endelig Bente Rosenbeck om perioden fra 1750 til vore dage. Hver af de kronologiske dele er yderligere delt op i fem tematiske dele: én der omhandler religion og

ideologi, én omhandlende undervisning, opdragelse og socialisering, én omhandlende ægteskab, kærlighed og seksualitet, én om arbejde og endelig én om kvindespørgsmålet. Bogen kommer således rundt om de centrale dele af det vestlige menneskes liv.

Ideen med en både kronologisk og tematisk opbygning af bogen er, at man dels kan læse sig ind på kvinders liv bredt i en periode eller alternativt vælge at læse et enkelt tema gennem alle fire perioder. I en bog på godt 260 sider må man dog sige, at dette meget ambitiøse projekt resulterer i, at enkelte temaer behandles endog meget overfladisk: enkelte steder er et tema behandlet med kun en enkelt kilde, andre steder helt uden kilder og kun i forfatterens introducerende tekst. Kronologisk er der også nødvendigvis opstået huller, idet fx opdelingen mellem de to sidste perioder betyder, at 1700-tallet stort set lades ude af betragtning.

Hvert tema indledes med forfatterens introduktion, ligesom det enkelte kildeuddrag præsenteres og i de fleste tilfælde efterfølgende kommenteres. Det er på den ene side nødvendigt med en form for rød tråd, hvis de relativt få kilder skal blive til ét samlet billede af den europæiske kvinders historie. På den anden side betyder det, at bogen kommer til at fremstå som en mere traditionel fremstilling, hvor kildeuddrag snarere underbygger forfatterens tekst som en form for citater, fremfor at udgøre en selvstændig belysning af emnet. Det står efter gennemlæsning af bogen ikke helt klart, efter hvilke kriterier de enkelte kilder er udvalgt, bortset fra at de passer ind i de enkelte forfatteres historieudlægning. Omfanget af kildekritiske overvejelser varierer meget bogen igennem, og generelt kunne man have ønsket sig, at forfatterne indtog en mere reflekteret holdning – også til deres egen fremstilling.

Et af de overordnede og erklærede mål med bogen er at præsentere ny viden. Fra et videnskabeligt synspunkt kan det diskuteres, i hvor høj grad dette mål er nået, hvilket først og fremmest er et problem i forhold til den meget bredt definerede målgruppe, idet forfatterne mener, at bogen kan anvendes fra gymnasie- til universitetsundervisning. Bogen indeholder absolut for den almene læser nye og interessante kildeuddrag og er på den måde formåelig læsning. Den vil uden tvivl være et godt bidrag til gymnasiets,

og sikkert også seminariernes, historieundervisning. En præsentation af verden set med kvinders øjne er et nødvendigt og ofte savnet supplement til de traditionelle fremstillinger. Det bliver rigtigt interessant den dag, denne historie kan skrives på andre betingelser end den etablerede histories, men stadig må man konstatere, at det langt hen ad vejen bliver et spørgsmål om at se på, hvilken plads kvinderne gennem historien er blevet tildelt i mændenes univers, og hvordan begge køn har forholdt sig (gerne kritisk, for kvindernes vedkommende) til denne placering.

N.K.

SANDRA CARVALLO & LYNDAN WARNER (ed.): *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. (Longman, 1999). 272 s., 60.99 £, 19.99 £ (pb.).

Enkeforskningen udmærker sig ved et forhold, som er ret besynderligt for kønsforskningen som helhed: Kvinderne er synlige i kilderne, mens mændene ikke er det – enkemændene altså. I denne bog proklamerer redaktørerne, at artiklerne handler om begge køns historie, hvilket stemmer godt overens med, at bogen indgår i en udgivelsesserie med titlen »Women and Men in History«. Der arbejdes da også ihærdigt på at finde enkemændene i kildematerialet, men det er svært. Mænd skiftede i modsætning til kvinder ikke retslig status ved ægtefællens død og får derfor ingen omtale i retslige kilder. Andre kilder taler helst om enlige mænd, hvor det er uklart, om disse er enkemænd.

Widowhood in Medieval and Early Modern Europe er en samling af 14 artikler, som har udgangspunkt i symposieforedrag. Bidragene dækker ganske bredt geografisk. Der er intet om Skandinavien ganske vist, men forhold i England, Tyskland, Frankrig, Italien og Spanien tages under behandling af forskere fra USA, Canada, England, Tyskland og Italien.

Den kronologiske behandling af stoffet er mere problematisk. To artikler med fokus på det 10.-11. århundrede flagrer frit efterfulgt af tre bidrag, som omhandler det 15. og 16. århundrede. Derimellem findes tre århundreder, som en middelalderhistoriker må beklage at se forbigået. Det bliver ikke bedre af, at de to redaktører, begge med baggrund i nyere tid, forsøger sig med nogle generaliseringer om ejendoms- og arveprincippers udvikling i middelalderen. Senmid-

delalderbidragene danner en fornuftig overgang til ni artikler om nyere tid. Det er klart her, hovedvægten og redaktørernes bevågenhed ligger.

Redaktørernes introduktion har en god tematisk indføring til artiklerne og glimrende bud på perspektiveringer på tværs af artiklerne, når det gælder nyere tid. Til forskel fra middelalderen, hvor enkestanden var kvindens ultimative karrieremulighed, gik det nu tilbage for enkerne. Det ser ud til, at det med tiden blev vanskeligere for enker at tilkæmpe sig rettigheder og kontrol over egne midler og ejendom. Ikke alene deres familier lagde dem hindringer i vejen, men også staten satte sine grænser. Den synes gennem sin lovgivning at se stedforældre og -søskende som en kilde til arvestridigheder og forsøgte først og fremmest at beskytte børn mod forældres tvivlsomme dispositioner. Fire afsluttende artikler handler om synet på enker og enkers selvopfattelse i nyere tid, hvor stereotype opfattelser af den gode enke, den glade enke og den fattige enke florerer. Og her er det da en god kønshistorisk pointe, at den ældre, enlige og giftelystne mand, den gamle gris, blev lagt mere for end den glade enke.

T.N.

SEKSUALITET

ROBERT A. SCHMIDT & BARBARA L. VOSS (ed.): *Archaeologies of Sexuality*. (Routledge, 2000). 302 s., 60 £, 19.99 £ (pb.).

Titlen på denne bog er lettere forvirrende. Den handler ikke kun om forhistorisk arkæologi. Historikere kan faktisk også have glæde af den, idet hovedparten af artiklerne i antologien falder inden for historisk tid. Der er noget for middelalderhistorikere og meget for folk, der beskæftiger sig med nyere tid og 1800-tallets historie. Med hensyn til det arkæologiske refererer dette med andre ord til forskningsteknikken og kildegrundlaget: at man her har set på, hvad forskellige artefakter kan fortælle os om seksualitet, dvs. det, som inden for kildekritikken går under betegnelsen menneskeskabte, ikke-meddelende spor.

Det er der kommet en højst læseværdig bog ud af. Introduktionsartiklen, skrevet af de to udgivere, giver – ved siden af det særligt arkæologiske aspekt – også en udmærket oversigt over de problemstillinger og de teorier, som den historiske seksualitetsforskning er optaget af. Artiklerne i bogens første afdeling beskæftiger sig

med relationen mellem seksualitet og rummets udformning. Denne geografisering er i høj grad i vælten i den anglosaksiske verden og er nu også nået til seksualitetsforskningen – med spændende resultater. Især Roberta Gilchrist's artikel om kvindelig seksualitet i middelalderen påkalder sig interesse ved at berøre Caroline Walker Bynums interessante overvejelser om sex, afholdenhed og ekstase og dette problemkompleks' betydning for forestillingen om hellig anoreksi.

Anden afdeling beskæftiger sig med, hvad tingene kan fortælle om seksualiteten, dels i Van Diemens land i Australien, dels i et luksusbordel i Washington midt i 1800-tallet. Det er »material culture« for fuld udblæsning. Ganske pikant og fornøjeligt. Denne afdeling er bogens bedste, set med historikerøjne. Tredje del om seksualpolitik bærer præg af den ubændige trang til politisk korrekthed, dekonstruktion og almen moraliseringen, der i så udpræget grad er *en vogue* i Storbritannien i disse år, men er samtidig den mest arkæologiske del; så den kan historikere godt springe over. Også fjerde del er overvejende arkæologisk, men er man interesseret i Maya-pikke, bliver man godt forsynet.

Der er med andre ord noget for enhver smag. Bogen koster 20 pund, men når man tager i betragtning, at over halvdelen af artiklerne er historisk interessante og langt hovedparten desuden velskrevne og underholdende, er der tale om en god investering. De fleste artikler er forsynet med meget omfattende litteraturlister til benefice for dem, der vil videre.

N.K.N.

KARNEVAL

MICHAEL MATHEUS (Hg.): *Fastnacht/Karneval im europäischen Vergleich*. (Fritz Steiner, 1999). 200 s., 39,80 DM.

Bogen udspringer af en foredragsrække, der blev holdt i Mainz i 1997. Den første artikel behandler middelalderens karneval i Rom og den næste fastelavn i Nederlandene og Flandern med et historisk afsnit og en aktuel afdeling. Derefter følger en afdeling på fire artikler om det moderne karneval i 1800- og 1900-tallet. Til slut bringes en artikel om karnevallet i Venedig, som igen forbinder det lange historiske løb med det aktuelle karneval.

Udgiveren antyder selv i forordet, at titlen lover mere, end indholdet kan indløse. Der er flere

vigtige karnevalstraditioner i en række andre europæiske lande end dem, der behandles i bogen. Alligevel opfylder bogen vigtige funktioner. Anna Esposito tilføjer væsentlige nye aspekter til beskrivelsen af det romerske karneval, og Theo Franzen tager hul på mange uudnyttede kilder i nederlandske byarkiver ved at give en skildring af *vastenavond* i Nederlandene på et sprog, der er tilgængeligt for en bredere kreds. Desværre fylder det historiske afsnit kun nogle få sider, og man kan kun opfordre til, at arbejdet for alvor går i gang med at finde kilder frem, publicere dem og give en samlet fremstilling af den middelalderlige fastelavn i Nederlandene og Flandern.

De følgende artikler behandler karnevallet i Rhinlandet. Her blev traditionen genoplivet i den nationalromantiske periode i begyndelsen af 1800-tallet, og fra Köln, hvor det første karneval blev holdt i 1823, bredte traditionen sig lynhurtigt i løbet af de følgende år til alle større byer i området. De største karnevaller holdes nu i Köln og Mainz, begge steder med deltagelse af langt over 100.000 mennesker hvert år. Artiklerne behandler de socialpsykologiske, kulturelle og politiske aspekter af festlighederne.

Birgit Weichmann skriver i den sidste artikel om det venezianske karneval, som er det nærmeste, vi kan komme på en ubrudt tradition tilbage til middelalderen. Første gang karnevallet nævnes her, er i 1094, og i de følgende århundreder findes der belæg for udklædninger og maskeringer, danse og rituelle dyrehenrettelser. I det 18. århundrede var Venedigs karneval det mest berømte i Europa, men det ophørte i 1797, og trods flere forsøg lykkedes det først i 1979 at genoplive karnevallet og give det en førende position.

Bogen kan virke lidt ujævn, og nogle af artiklerne i den midterste sektion virker mest som en hyldest til de personer, der har været initiativtagere til at udvikle festlighederne. Alt i alt giver den dog i mange glimt gode indblik, såvel i de historiske traditioner som i de nutidige festligheder.

L.S.

ÅRHUNDREDSKIFTER

ASA BRIGGS & DANIEL SNOWMAN (ed.): *Fins de Siècle*. How Centuries End 1400-2000. (Yale UP, 1996). 248 s., 10,95 £.

Den kendte britiske historiker Asa Briggs har fejret årtusindskiftet med en bog om de sidste syv århundreder. Udgangspunktet er en se-

rie radiointerviews, som BBC-produceren Daniel Snowman foranstaltede i 1994 med en stribe historikere. Snowman og Briggs har bedt fem af de interviewede om at nedfælde deres bidrag på skrift, og Asa Briggs slutter selv bogen af med et kapitel om hvert af de to sidste århundredskifter.

Engelskprofessor og Geoffrey Chaucer-specialist Paul Strohm fra University of Indiana indleder med århundredskiftet ved 1400. Dengang brugte kun få kalenderen, ure havde man ingen af, og i det hele taget opfattede man tiden på en anden måde end vi. Ikke desto mindre var det, som om århundredskiftet spillede en rolle i englændernes hoveder – det er kun englændere og engelsk historie, bogen handler om – idet mange vigtige begivenheder synes at gruppere sig omkring år 1400: Wat Tylers oprør 1381, lollardernes reformbevægelse, fjernelsen 1399 af Richard II fra tronen, hans død i februar 1400 osv., og alle mente, at dommedag var nær.

Ved næste århundredskifte var den gal igen. I 1497 var Henrik VII nær brændt inde med hele sit hof, to år senere gjorde en gemen skippers søn krav på tronen og startede et oprør, så man måtte have ham på skafottet, og tiden var som helhed præget af de allerdybeste, næsten skizzo-frene modsætninger. Alligevel gik det vældig godt, finder kapitlets forfatter, Oxfordhistorikeren Malcolm Vale, især økonomisk. Også kulturen blomstrede, om end mest med blomster af nederlandsk, fransk eller italiensk oprindelse. Og de religiøse bevægelser var knap så kætterske som 1390'ernes.

En anden Oxfordhistoriker, Ian Archer, tager sig af 1590'erne, dronning Elisabeths sidste tid. Kapitalismen var på vej ind i landbruget og skabte undertiden tumult, blandt andet i egnen omkring Oxford. Men riget red stormene af blandt andet med en omfattende fattiglovgivning i 1598, og man holdt igen på enclosure-bevægelsen, der jo havde det med at bringe folk til tiggerstaven. Men i året 1603 – igen meget tæt på et århundredskifte – indtraf en hændelse, som truede stabiliteten, dronningens død.

1690'erne behandles af Londonhistorikeren Peter Earle, der konstaterer, at dette årtis vigtigste anligende i England var penge, og pengene

fik et veritabelt gennembrud både derved, at man begyndte at tjene umådeligt mange flere af dem, bruge flere af dem og også lave flere. Bank of England så dagens lys i 1694, og moden skiftede med hensyn til klæder, bygninger, møbler osv. Alting blev mere komfortabelt, men blev samtidig holdt på et rimelig borgerligt niveau. Luksus var et skældsord. Og mange moderne ting bredte sig såsom kaffestuer, aviser og parlamentsmagt. Også dette fin de siècle var virkeligt epokegørende.

Medicin- og socialhistorikeren Roy Porter tager sig af 1790'erne, Den franske Revolutions årti og for den sags skyld også den industrielle. Her behøves ingen nærmere argumentation for årtiets epokegørende betydning. For englændere af de bedre kredse stod siden året 1800 som skellet mellem fortidens lediggang og den moderne tids »speed, size, turmoil, restlessness«.

Asa Briggs må et godt stykke tilbage i sit første århundrede, det 19., for at finde den Charles Darwin, som spillede så stor en rolle for verdenssynet ved år 1900. Også frimærket, Reuters bureau og andre epokegørende opfindelser må hentes frem fra midten af 1800-årene. Og »The British Empire« med gamle dronning Victoria på toppen var ikke heller helt nyt. Men nyt var det, at imperiet begyndte at krakelere. Boerkrigen indvarslede derouten i det følgende århundrede. Asa Briggs kommer i øvrigt vidt omkring, til fodbold, Oscar Wilde, realloft osv., i sit snakkesalige essay. Det gør han også i »The Final Chapter« om 1990'erne. Han begynder som før tilbage i århundredet ved 1968, ja helt ved Sputnik, og vi kommer hen over en bred vifte af emner og temaer: computere, økologi, kaosteori, Fukuyama, kvindelige præster og meget andet.

Hvis man er til journalistisk pludren og kalejdoskopiske views over dette og hint, kan det være udmærket og fornøjelig læsning for den, der i forvejen er velforsynet med bøger om britisk historie. Som introduktion til eller overblik over dette emne egner den sig ikke – og har den jo rigtignok heller ikke været tænkt. Den skulle være en bog om århundredskifter, men det er den ikke rigtig blevet. Dertil breder de fleste afsnit sig for meget bagud i tid. Hvad skal man også med sådan en bog?

S.B.

KELTERNE

HELMUT BIRKHAN: *Kelten/Celts. Bilder ihrer Kultur/Images of Their Culture.* (Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1999). 453 s., 125 \$.

Denne massive billedværk er tænkt som et supplement til samme forfatters *Kelten. Versuch einer Gesamtdarstellung ihrer Kultur* (1997), men takket være den grundige indledning (på både engelsk og tysk) kan det udmærket læses for sig selv. Teksten er velskrevet fra start (i Hallstattkulturen) til slut (med Asterix og Tolkien) og ubelastet af tungere teoretiske overvejelser, som man må gå til forfatterens tidligere bog for at finde.

Den store mængde illustrationer bringer os vidt omkring, og forfatteren fortjener tak for at have ofret så forholdsvis megen plads på keltomanien og kelter-receptionen i nyere og nyeste tid, selv om der er forbavsende udeladelser og fortielser: fx ofres der næsten ingen plads på nyere tids Bretagne – hvor den keltiske politiske og sproglige identitet dog ellers har spillet en afgørende rolle – og slet ingen på nazisternes forsøg på at udnytte den bretonske selvstændighedsbevægelse til deres egne formål. I det hele taget er fremstillingen meget præget, til tider styret, af forfatterens empati med nutidens selvdefinerede keltiske kulturer.

For de ældre perioder, dvs. førromersk og romersk tid, er billeddækningen mindre tilfredsstillende end for de nyere. Der er afsat megen plads til rekonstruktionstegninger, entusiaster klædt ud som keltiske krigere og interiører fra frilandsmuseer, hvor læseren måske hellere ville se mere af *the real thing*. Billedredaktionen er flot og æstetisk afbalanceret, men igen ville mange nok hellere have nogle billeder af forholdsvis velbevarede Jupitergigantsøjler end tre dramatiske chiaroscuro-fotos af den stærkt medtagne søjle fra Tongeren. Endelig lider brugervenligheden under, at billederne ikke er ordnet efter kronologi eller geografi. Resultatet er, at monumenter, der med fordel kunne betragtes sammen, står langt fra hinanden, og at et fund som Gundestrupkarret, som forfatteren ofte trækker på som illustration, derfor aldrig præsenteres samlet, men otte forskellige steder igennem bogen. For den, der beskæftiger sig med kelternes forhistorie og tidlige historie, rummer bogen ikke meget væsentligt billedmateriale, der ikke allerede er tilgængeligt andetsteds. Den, der primært inter-

esserer sig for historiereceptionens historie, vil derimod kunne have betydelig glæde af den, og den, der ønsker at arbejde videre med noget af bogens billedmateriale, vil også kunne gøre det, takket være de omhyggelige kildehenvisninger til illustrationerne.

T.B.N.

ÆGYPTEN

ERIK HORNING: *Das esoterische Ägypten. Das geheime Wissen der Ägypter und sein Einfluss auf das Abendland.* (C.H. Beck, 1999). 232 s., 48 DM.

På samme måde som ægyptiske »esoterikere« hævder, at ægyptologerne aldrig har forstået – eller kan forstå – den egentlige hemmelige visdom i det faraoniske Ægypten og dets levn til os, har de fleste ægyptologer for vane at ignorere sådanne opfattelser eller afvise deres uvidenskablighed. Det gælder ikke den fremtrædende tyske ægyptolog Erik Hornung, som i denne bog tager sådanne opfattelser alvorligt, dvs. at han ikke alene beskriver dem, han søger også at vise den betydning, de har og har haft ikke alene for de pågældende selv, men også for andre og for hele den vestlige kultur. Han sporer rødderne til disse esoteriske tanker i oldtiden selv og følger deres historie og betydning samt deres kritikere igennem middelalderen, renæssancen, oplysningstiden og frem til i dag.

Bogens naturlige emner er blandt andet Hermes Trismegistos, hieroglyflæsning før Champollion, Isis-kult, gralsmyten, rosenkreuzerne, frimurerne, teosofi, antroposofi, sfinx-mystik, ægyptosofi, den afro-amerikanske opfattelse samt troen på at kunne redde menneskeheden fra en truende økologisk undergang. Med så mange emner er der grænser for, hvor dybtgående hvert enkelt kan behandles; men den velillustrerede bog kan anbefales som en første orientering før videre læsning og forståelse af denne vidt forgrenede del af den faraoniske oldtids senere betydning.

E.C.

MIDDELHAVSVERDENEN

PEREGRINE HORDEN & NICHOLAS PURCELL: *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History.* (Blackwell, 2000). xiii + 761 s., 24.99 £. Ambitionerne med denne bog har været at skrive historien om forholdet imellem menneske og miljø i Middelhavsområdet for perioden frem til

middelalderens afslutning. På denne måde er bogen tematisk nært beslægtet med Fernand Braudels *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* fra 1949, hvilket også har været hensigten. Ydermere insisterer forfatterne på et nært metodisk slægtskab med Braudels berømte syntese. Den kronologiske ramme beskriver de 3.000 år, der gik forud for den periode, som udgjorde Braudels kronologiske ramme. Forfatterne annoncerer endnu et bind, der angiveligt skal analysere forholdet imellem Middelhavsområdet og de tilstødende områders kulturer.

Nu ville man have været overrasket, hvis bogens indhold så også til forveksling skulle ligne Braudels »opus I«. Værket imponerer, hvilket skyldes de to forfatters evner til at overskue og håndtere de enorme mængder informationer, resultater og analyser, der er fremkommet i de sidste mange år. Dette sættes yderligere i relief derved, at Braudels opgave var nemmere – uden nær den mængde kilder og forskningsresultater til at besvære og distrahere syntesen.

Det ville føre for vidt her at redegøre for alle bogens facetter. Værket er i hovedsagen opdelt således, at man indledningsvis præsenteres for en interessant redegørelse for, hvorledes Middelhavet som begreb er udviklet over tid. Dernæst følger en analyserække, der har til formål at redegøre for de mediterrane »mikroøkologier« og deres indbyrdes forbindelser, afhængigheder og modsætninger. Så følger et tema om teknologiforandring, efterfulgt af kapitler om religion og miljø og endelig flere socialantropologiske temaer, herunder spørgsmålet om antropologi og mediterræn enhed. Som sagt imponerer bogen med sine mange sider og sin »Consolidated Bibliography«, men det må bekymre, når man i flere sammenhænge kan iagttage, hvorledes særstandpunkter promoveres, uden at der gøres opmærksom på netop dette, og uden at andre, konkurrerende standpunkter artikuleres. Det er måske netop denne egenskab ved bogen, der med al sandsynlighed vil skabe debat i de kommende år.

J.A.K.

AFRIKA

PAUL E. LOVEJOY: *Transformations in Slavery. A History of Slavery in Africa*. 2. ed. (Cambridge UP, 2000). 367 s., 16.95 £.

Det er forståeligt, at denne udgivelses 1. udgave fra 1983 kom i fem genoptryk, inden denne 2.

udgave så dagens lys. Det er nemlig en god bog, der giver en meget solid indføring i det afrikanske slaveri, det være sig internt i Afrika eller i form af eksporten af afrikanske slaver. Den er meget faktuel og synes at have de nyeste forskningsresultater med plus alle de tidligere. Selv et bidrag, som den afdøde danske historiker Svend Erik Green-Pedersen fik trykt i 1975, står i bibliografien.

Efter en introduktion til begrebet slaveri i alle dets varierende grader følger en række kronologiske kapitler, der tager et par hundrede år ad gangen: 1400-1600, 1600-1800 og det 19. århundrede. I disse behandles først og fremmest slavehandelen ud af Afrika, dels over Sahara og fra østkysten, dels over Atlanten fra dens to-tre store udskibningsområder: Guineabugten, Congo og Namibia. De samlede tal for perioden fra det 1. årtusinde og frem til 1900 viser, at godt 11 millioner slaver blev sendt over Atlanten, godt 7 millioner gennem Sahara, godt 3 millioner over Rødhavet og knap 2 millioner fra den afrikanske østkyst. Af disse i alt næsten 24 millioner slaver gik altså godt og vel halvdelen nord- og østpå. Denne muslimske handel startede tidligere og omfattede en anelse flere slaver end den transatlantiske. Alligevel er det den transatlantiske, der i vores del af verden har tiltrukket sig mest opmærksomhed, hvilket snildt kan forklares med et større tilgængeligt kildemateriale på sprog, som vestlige historikere kan læse. Man kunne undre sig over, hvor de mange negerslaver til de muslimske lande er blevet af. Svaret er, at de er opsuget i de lokale befolkninger. De fleste slaver i de muslimske lande var husslaver (inklusive konkubiner) eller soldater. Som slaver var de ejerens ejendom og kunne sælges, men det skete sjældent, og deres børn var lige så frie som resten af befolkningen.

Mens slavehandelen stort set døde ud i løbet af det 19. århundrede, fortsatte slaveri som legal foreteelse længe. Først i 1962 blev det ophævet i Saudi-Arabien. Det interne afrikanske slaveri beskrives også så godt, som kilderne nu tillader det. Det »oprindelige« slaveri lignede meget det muslimske. Man tog slaver hos hinanden for at skaffe sig afhængig arbejdskraft, men i disse ikke-industrialiserede samfund indgik de i ejerens husstand som mindre privilegerede medlemmer. De kunne sælges – og blev det også for at skaffe sig de importvarer, som arabere og eu-

ropære kunne byde på. Det er en formentlig holdbar tese, at med den stigende efterspørgsel i det 17. og 18. århundrede steg også det afrikanske slaveri. Man mener at kunne hævde, at ud fra alders- og kønssammensætningen af de eksporterede slaver kan det beregnes, at slaveholdet i Afrika var af mindst samme størrelse som eksporten. I slutningen af perioden blev de også brugt som arbejdere i plantager og miner.

Alt i alt er udgivelsen en rigtig god introduktion til hele problemkomplekset.

A.K.S.

ASIEN

SVAT SOUCEK: *A History of Inner Asia*. (Cambridge UP, 2000). 369 s., 15.95 £.

Svat Soucek giver i denne bog et grundigt indblik i den historiske udvikling i Centralasien. Centralasien, også kaldet Indreasiens, omfatter Uzbekistan, Kasakhstan, Kirgisistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Mongoliet og den kinesiske Sinkiang provins. Han beskriver indgående områdets komplekse fortid, hvor en lang række dynastier og forskellige påvirkninger – turkmeniske, arabiske, mongolske, russiske og kinesiske – har formet Centralasien til det, det er i dag. Det er en kronologisk gennemgang af den politiske historie, fremragende suppleret med en bred indsigt i kulturelle, intellektuelle og religiøse aspekter. Fremstillingen tager sin begyndelse med islams ankomst til Centralasien i det 7. århundrede, og det primære fokus er de områder, der bliver de centralasiatiske republikker Uzbekistan, Kasakhstan, Kirgisistan, Tadjikistan og Turkmenistan. Højdepunkterne i den centralasiatiske historie er Mongoldynastiet (1220-1370), hvor Genghis Khan med stor dygtighed erobrede størstedelen af det asiatiske kontinent, mens Timuriderne (1370-1507) skabte fred og stabilitet i området og var patroner for kunst og kultur. Lige så afgørende blev den russiske ekspansion ind i Sibirien og de centralasiatiske områder i løbet af det 17. og 18. århundrede og tiden under russisk og senere sovjetrussisk styre, der kom til sin afslutning med Sovjetunionens fald i 1991, hvorefter republikkerne Uzbekistan, Kasakhstan, Kirgisistan, Tadjikistan og Turkmenistan erklærede sig uafhængige. I dag står republikkerne over for en lang række nye udfordringer som nationalisme, religiøs fanatisme og krav om demokrati, samtidig med at ar-

ven efter kommunismen stadig hviler tungt over de nye stater.

Soucek inddrager Mongoliet og Sinkiang for at fuldende billedet af den indreasiatiske historie. Sideløbende med de russiske erobringer i Centralasien fik det kinesiske Qingdynasti kontrollen over Mongoliet og Sinkiang i det 17. og 18. århundrede. Mongoliet løsrev sig fra Kina i 1924 og var frem til 1991 Sovjetunionens eneste frivillige satellitstat. Sinkiang forblev en del af Kina og er i dag en autonom region i Den Kinesiske Folkerepublik. Imidlertid er der blandt uighurerne, som er de oprindelige folk i Sinkiang, et udbredt ønske om selvstændighed og øget samarbejde med de muslimske brødre i Centralasien.

A History of Inner Asia giver læseren en bred forståelse for, hvad Centralasien er. Ved at beskrive områdernes religiøse tilhørsforhold og etniske sammensætning sammen med den politiske udvikling giver Soucek et nuanceret billede af Centralasien og dermed en bedre forståelse for de mulige konflikter, der kan opstå i fremtiden. Han afslutter bogen med at kolle frem og stille spørgsmålet om, hvilken rolle islam vil komme til at spille i Centralasien fremover.

A.H.W.

JAPAN

CONRAD TOTMAN: *A History of Japan*. (Blackwell, 2000). 620 s., 17.99 £.

Totmans oversigtsværk er opdelt i fire dele, hver med en indledning og tidslinie. Forfatterens erklærede udgangspunkt og bevæggrund for at skrive denne Japan-historie er, at han opfatter de fysiske og kemiske manipulationsprocesser, som vi forbinder med industrisamfundet, som så truende for alle livsformer, levevilkår og helbred, at man ikke længere kan se årtusinder eller århundreder ud i fremtiden, men højst et par tiår. Denne ændring i vores økologiske betingelser tvinger os til at se på historien på ny (s. xix). Oversigtsværket er således et forsøg på at kortlægge menneskets økologiske kontekst i Japan i tidernes løb.

Med dette udgangspunkt har Totman valgt en periodisering med fokus på landbrug og industri. Således er første del »Begyndelser« om geografi, klima og oprindelsen til landbrug, dernæst kommer »Spredd landbrug« (400-1250), »Intensivt landbrug« (1250-1890) og til sidst

»Industrialisering« (1890-nu). Magthavere, sociale klasser og andre sociale spørgsmål berøres hovedsageligt som en del af miljøspørgsmål. Totman præsenterer kultur som en del af en urbaniseringsproces og Japan som et land af iværksættere. Industri og internationale relationer forklarer han som afhængighedsforhold (s. 310).

Kapiteltitlerne giver endvidere et klart billede af den politiske historie, Totman ønsker at skrive. For eksempel erklærer han perioden 1250-1550 for »Århundreders forvirring« med undertitlen »Tendenser i produktion og distribution«. Den senere udvikling stemples som »Tidlig kejserlig triumf« fra 1890 til 1914, hvorpå Japan drives imod ulykke (1914-1945). Her gør Totman det klart, at han ser udviklingen fra 1890 til 1914 som en succeshistorie, hvorefter det går ned ad bakke indtil nederlaget i krigen i 1945.

Totmans overvejelser over udviklingen af

tidsforståelse og temporal bevidsthed er interessant. Han bryder også med den ofte citerede opfattelse af Japan som et lukket land fra 1639 til 1867, idet han fremhæver sølv- og silkehandelens betydning for denne periode i Japans historie (s. 260).

På trods af Totmans meget politiske dagsorden og lidt tunge stil er bogen værd at overveje til et oversigtskursus om japansk historie. Med dens 620 sider inklusiv indeks, illustrationer, kort og figurer er Totmans oversigtsværk over japansk historie fysisk tungere end Henshalls (se NFH XLIX, 18). Den ekstra vægt er imidlertid værd at slæbe rundt på, fordi de mange detaljer, figurer og skemaer er berigende og relevante. Især de detaljerede kort i begyndelsen af bogen er uvurderlige for en forståelse af Japans historie.

A.S.H.

OLDTIDEN

GRAHAM ANDERSON: *Fairytale in the Ancient World*. (Routledge, 2000). 240 s., 48 £, 16.99 £ (pb.).

Denne bog er det første generelle studium af det antikke eventyr, der er fremkommet siden begyndelsen af forrige århundrede. Med analyser af tekster fra oldtiden finder forfatteren, at flere af de eventyr, vi underholder hinanden med – Askepot, Snehvide etc. – allerede fandtes i deres grundformer i oldtiden. Endvidere har forfatteren noteret sig, at hovedparten af disse fortællinger nu findes i de mindre tilgængelige hjørner af den overleverede litteratur fra oldtiden. Eksemplerne omfatter blandt andet en jødisk-ægyptisk Askepot, hvis prins er den bibelske Josef, og en Snehvide, hvis fjende er Artemis. Bogens fortjeneste ligger blandt andet i sandsynliggørelsen af, at de antikke fortællingers »hovedpersoner« har dannet udgangspunkt og inspiration for de moderne eventyr. En af de mere spektakulære påstande er, at den betydelige vildskab, ondskab og nedrigthed, der udvises i de antikke forelæg, skulle indikere, at fortællingerne har været adresseret til et voksent publikum. Forfatteren forventer dermed, at man i oldtiden havde samme indstilling til børns – og voksnes – »græn-

ser« som dem, der angiveligt var med til at forme de moderne eventyr. Derved styres der uden om den interessante diskussion af, hvilke genrer der appellerede til oldtidens publikum, og man finder, at forfatteren befinder sig betænkelig nær ved at ville honorere hensynet til moderne etik og moral. Kan man ikke netop forestille sig, at det romerske publikum slappede af med et eventyr om Snehvide og Artemis efter oplevelsen af en eksalteret, spændende og blodig gladiatorkamp?

Bogen er dog værdifuld, fordi den sammenkæder den antikke verdens tanke- og fortælle-gods med eftertidens mundtlige traditioner. Den vil derfor have stor værdi for litterater med interesse for antikken og for discipliner som sammenlignende litteraturvidenskab og folkløse.

J.A.K.

PETER JONES: *An Intelligent Person's Guide to Classics*. (Duckworth, 1999). 176 s. + viii pl., 14.95 £.

Formålet med denne bog er dobbelt: Den vil dels fortælle, hvad den klassiske, dvs. græsk-romerske oldtid, var og er, dels vise, hvilken betydning den har haft og fortsat har for vores

egen verden. Den definerer og giver en kort beskrivelse af den klassiske verden og diskuterer forholdet imellem den græske kulturarv og den romerske formidling af denne til eftertiden. Den præsenterer vore kilder hertil og tager mere udførligt fat på følgende emner: grækernes forhold til og indflydelse fra de nærorientalske kulturer, det athenske demokrati og dets eftermæle, retorik, synet på kvinder, det romerske rigsstyre, græske og latinske ord i nutidigt engelsk (det er rigtigt mange!) samt den indflydelse, den klassiske grammatik, episke tradition, arkitektur og filosofi har haft. Men den vil mere end det. Den vil ikke alene demonstrere den betydning, disse områder har haft og hvordan, men også, hvilken nytte vi fortsat kan have af dem, selv om de ikke længere spiller den selvfølgelige rolle som tidligere tilfældet. Hertil følger sig fire appendices, blandt andet om udtale af latinske ord og gengivelsen af græske ord på engelsk samt et intelligent bud på de klassiske fags berettigelse i nutidens skoleundervisning.

Nogle vil måske hævde, at dette kun har interesse for engelske læsere; men også for danske læsere er der stof til eftertanke, og det hvad enten man er klassiker eller ej!

E.C.

DIETER KAUFMANN & PAUL TIEDEMANN: *Internet für Althistoriker & Alphilologen*. Eine praxisorientierte Einführung. (Primus, 1999). 186 s., 34 DM.

Hvilke muligheder rummer internettet af interesse for antikforskere? Og hvordan fungerer nettet? På en relativt overskuelig måde besvarer forfatterne disse spørgsmål. De har endvidere den ambition at medvirke til at reducere den angst, nogle af os angiveligt har for nettet (!). Bogen indledes med en introduktion til, hvad forfatterne opfatter som generelle egenskaber ved de fortrinsvis engelsksprogede hjemmesider og baser, som udgør nettets hovedattraktioner for antikforskere. Efterfølgende ledes læseren gradvist ind i de mere specielle muligheder og problemer, der er forbundet med at arbejde med græske og latinske tekster (i et vist omfang delt mellem litteratur og epigrafik), antikke forfatter-skaber, historie, arkæologi, kunst og arkitektur, religion og numismatik. Bogen indeholder endvidere kapitler om leksika, tidsskrifter, biblioteker og forlag, læreanstalter, institutter, videnska-

belige selskaber og museer. Afslutningsvis følger så en del mindre kapitler om adfærd på nettet og den teknik, der konstituerer web-sider, for endelig at afslutte med en kortfattet, men funktionel indføring i, hvorledes man selv kan konstruere en sådan. Alt i alt en særdeles anvendelig bog. Under indtryk af den hastighed, hvormed genstanden for bogen udvikler sig i disse år, må man forudse en snarlig udgivelse af en revideret 2. udgave.

J.A.K.

NEVILLE MORLEY: *Ancient History*. Key Themes and Approaches. (Routledge, 2000). 241 s., 42.50 £, 11.99 £ (pb.).

Bogen fremstår som et katalog over en række af antikhistoriens centrale emner og problemstillinger samt forskningens forskellige synspunkter og løsninger på disse. Første sektion er opbygget som et emnekatalog, hvis delemner omfatter forskellige aspekter af livet i oldtidens verden, såsom demokrati, imperialism, slaveri og seksualitet. Anden sektion er en præsentation af et oldtidshistorisk anegalleri fra Peter Brown til Max Weber, med omtale af disse forskeres hovedsynspunkter og arbejder. De enkelte emneforslag forekommer at dække hovedparten af de mest populære blandt danske studenter. Litteraturhenvvisningerne er imidlertid mangelfulde, fordi de er få, og fordi andre, nyere og for problemstillingerne mere relevante arbejder nu er tilgængelige. Hvad angår rækken af prominente forskere, kan de fleste vel forsvares i forhold til emnerne i første sektion, men adskillige mangler, hvis hensigten har været at skabe balance imellem sektion 1 og 2. Eksempelvis kunne den begavede student spørge til, hvorfor henvisningerne i sektion 1 kun sjældent modsvares af en præsentation af forfatteren i sektion 2.

Forfatteren ser sit produkt som en guide for undervisere og studenter, der søger at finde problemstillinger og litteratur til undervisning og studenteropgaver, og hævder, at han med denne bog imødekommer et voksende behov hos modtagergrupperne. Det kan være, at det voksende antal kildesamlinger og nu også emnekataloger med litteraturhenvisninger kan »rationalisere« undervisningsopgaverne for både underviser og student. Men man må frygte, at en sådan »vejviser«, dersom den måtte stå alene, afskærer studenten fra at få indblik i og praktisk erfaring

med kildeudvælgelse, problemformulering og historiografisk indplacering. Endelig kan underviseren se frem til at skulle vejlede og eksaminere i opgaver, der til forveksling ligner hinanden – en tendens, der jo ellers rigeligt tilskyndes fra anden side i disse år.

J.A.K.

HELLAS OG HELLENISMEN

EDWARD E. COHEN: *The Athenian Nation*. (Princeton UP, 2000). xix + 250 s., 25 £.

Cohen udfordrer den moderne antagelse, at oldtidens Athen udelukkende kan forstås som en polis. Han viser, at kilderne både henviste til Athen som en polis og som en *ethnos* (»nation«), og han argumenterer for, at Athen i oldtiden omhyggeligt indarbejdede egenskaber fra begge kategorier i sin selvforståelse. På denne måde hævdes det, at økonomiske, religiøse, kønslige og sociale dimensioner var lige så vigtige som politiske og juridiske overvejelser, og Cohen forkaster dermed den forskning, der har lagt vægt på alene at forklare Athen ud fra analyser af den mandlige borgerbefolknings politiske rettigheder og pligter. Cohen viser blandt andet, at grænserne mellem borgere og frie ikke-borgere var mere flydende, end hidtil antaget, og at nogle frie ikke-borgere udøvede betydelig magt i det athenske samfund. Videre undersøges selverhvervende kvinders og slavers økonomiske betydning(er), offentlige slavers autoritet, lighed i erotiske forbindelser imellem personer af forskellig social oprindelse, beskyttelse mod seksualudnyttelse af frie personer, slaver og børn samt den generelle, brede tilslutning til religiøse begivenheder i samfundet. Ved således også at gentænke de demografiske og geografiske særtræk for oldtidens Athen hævder Cohen, at athenerne i vid udstrækning kompenserede for den voksende »anonymisering« af individet ved konstruktionen af et samfund, der virkede ved en ideologi, der fremmede gensidighed, ikke kun borgerne imellem, ensretning af økonomien og skabelsen af nationale »myter« om fortiden.

Cohens bog er kompleks og ganske anderledes, end hvad vi er vant til, og den kan føjes til den stadig længere liste af arbejder, der i disse år forsøger at »afdække« et andet Athen end det, der kan læses af filosofiske og politologiske værker fra oldtidens Athen selv. Bogen kan an-

befales om ikke andet så for sine originale tematiseringer og sin insistensen på Athen som en »anormalitet«.

J.A.K.

VICTOR DAVIS HANSON: *Warfare and Agriculture in Classical Greece*. 2nd ed. (California UP, 1998). xviii + 281 s., 22.95 £, 10.95 £ (pb.).

VICTOR DAVIS HANSON: *The Other Greeks*. The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization. With a New Preface and Bibliographic Essay. 2nd ed. (California UP, 1999). xxx + 566 s., 12.95 £.

VICTOR DAVIS HANSON: *The Western Way of War*. Infantry Battle in Classical Greece. With an Introduction by John Keegan. 2nd ed. (California UP, 2000). xxxii + 271 s., 10.95 £.

Af V.D. Hansons væsentlige og omfattende produktion foreligger nu tre værker i 2. udgave. Den emnekreds, hvori Hanson bevæger sig, er på bedste vis repræsenteret ved de nu foreliggende andenudgaver: krigsførelse, landbrug og deres indbyrdes påvirkninger og afhængighed. Fælles for alle tre bøger er, at de i hovedsagen fremstår som førsteudgaverne, men nu er forsynet med forord og med opdaterede bibliografier, hvormed forfatteren tager stilling til forskningens reaktioner på de oprindelige udgaver. I *The Western Way of War* er John Keegan dog ophavsmand til forord og indplacering af værket i konteksten. Man kan sige, at Hanson stædigt forsvarer de oprindeligt fremsatte synspunkter og resultater, herunder det synspunkt, at krigsførelsen ikke havde så vidtrækkende konsekvenser for landbruget, som hidtil antaget. Alle tre værker foreligger nu i paperback.

J.A.K.

CLAUDE ORRIEUX & PAULINE SCHMITT PANTEL: *A History of Ancient Greece*. (Blackwell, 1999). xv + 432 s., 16.99 £.

Denne introduktion til Grækenlands historie dækker perioderne fra de minoiske og mykeniske paladskulturer frem til og med indlemmelsen af det græske område i det romerske imperium i 200 tallet f.v.t. og videreførelsen af den græske kultur i den byzantinske kontekst i senantikken. Bogen dækker politiske såvel som socio-økonomiske temaer i de græske kerneområder – Athen

og Sparta – og områderne i udkanten af de græske og hellenistiske verdener. De to forfattere strukturalistiske baggrund fornægter sig ikke, hverken hvad temavalg eller »approach« angår. Bogen er med sit sigte og sin vekslen imellem redegørelse for »den lange linie« og diskussion af principielle problemstillinger beregnet og egnet for førstedelsstuderende og for andre, der ønsker en grundig og velstruktureret (!) introduktion til græsk historie.

J.A.K.

LESLIE KURKE: *Coins, Bodies, Games, and Gold. The Politics of Meaning in Archaic Greece*. (Princeton UP, 1999). 384 s., 43 £, 19.95 £ (pb.).

Med denne bog analyserer Kurke græsk møntvæsens ideologiske betydninger som et blandt flere af de fænomener, der opstod i arkaisk tid. Ved at sammenstille ikonografiske udtryk på metal og mønter med de historier, der knytter sig til blandt andet orakler, tyranner og falskmøntneri, søger forfatteren at bidrage til forståelsen af, hvorledes den egalitære ideologi opstod i polis, og samtidig hvorledes eliten – aristokrater og monarker – modarbejdede denne udvikling. På denne måde vil Kurke synliggøre de ideologiske diskussioner, der gik forud for formuleringen af en egentlig politisk teori senere i arkaisk og klassisk tid.

Bogen er inspirerende og god læsning for dem, der ønsker at stifte bekendtskab med et velskrevet og velargumenteret indblik i Grækenlands tidligste historie. Men også for denne bog gælder, at forfatteren ikke gør sig de begrænsninger klart, der knytter sig til anvendelsen af Herodots beretninger om forhold i arkaisk tid. Er Herodots beretninger om forhold i arkaisk tid, hvad de giver sig ud for at være? Eller er de snarere reaktioner eller forklaringer på forhold i en ikke nærmere defineret eftertid – inklusive Herodots egen samtid?

J.A.K.

ROM OG ROMERRIGET

ANTHONY R. BIRLEY: *Marcus Aurelius. A Biography*. Revised edition. (Routledge, 2000). 320 s., 15.99 £.

Professor Birleys nu klassiske værk, den grundigt dokumenterede og velskrevne biografi af

den tragiske filosof på Roms kejsertrone, blev i 1987 genudsendt i en revideret andenudgave. Af denne foreligger der nu et genoptryk i paperback.

R.Th.

MIRIAM T. GRIFFIN: *Nero. The end of a dynasty*. (Routledge, 2000). 320 s. + viii pl., 19.99 £.
JÜRGEN MALITZ: *Nero*. (C.H. Beck, 1999). 128 s., 14.80 DM.

Allerede kort efter udgivelsen i 1984 blev Miriam Griffins bog om Nero en klassiker, først og fremmest fordi den ikke kun giver en afbalance-ret behandling af Nero som person og kejser, men nok så meget, fordi den analyserer hans styre og fald som et udtryk for latente svagheder i det augustæiske principat, svagheder som ville være kommet til overfladen under alle omstændigheder. Bogen har længe været udsolgt, men foreligger nu i en revideret paperbackudgave, hvor forfatteren har foretaget enkelte rettelser og tilføjelser (dog ikke særligt mange) og tilføjet en bibliografi.

I betragtning af dette genoptryk er der næppe behov for nye Nero biografier. Malitz' bog bringer da heller ikke epokegørende nyt; men foretrækker man en nuanceret behandling på tysk, foreligger den her.

E.C.

HUBERTUS KUDLA: *Lexikon der lateinischen Zitate*. 3500 Originale mit Übersetzungen und Belegstellen. (C.H. Beck, 1999). 603 s., 38 DM.

Hvad er det nu, det hedder? Hvem er det nu, der har sagt det? Hvad er det nu, det betyder? Det er ofte spørgsmål, vi stiller os selv. Vores sprog er fyldt med citater og fyndord, der stammer fra de græsk-romerske forfattere, eventuelt i bibelsk udgave. I denne bog har Kudla samlet 3.532 sådanne. De opføres i alfabetisk orden efter det vigtigste ord på tysk, og for hvert af dem får vi den fulde ordlyd på latin, nøjagtige henvisninger til originalen, eventuelle samtidige eller senere varianter og nødvendige krydshenvisninger til beslægtede *dicta*. Det ledsages af en liste over de citerede forfattere med alle nødvendige oplysninger og et alfabetisk register over de latinske udtryk. En såre nyttig håndbog!

E.C.

NAPHTALI LEWIS: *Life in Egypt under Roman Rule*. (Scholars Press/Oxbow Books, 1999). 243 s. + viii pl., 18.95 £.

Hvor mange tusinde papyrusskrifter vi har fra det græsk-romerske Ægypten, er der ingen, der ved, da der ikke er nogen, der har et sikkert overblik over, hvor mange der endnu ikke er blevet publiceret. Men de mange tusinde, der foreligger i publiceret stand, giver et levende billede af den dagligdag og de hverdagskår, som de litterære kilder ikke siger meget om, især ikke uden for elitens snævre kreds. Det stående spørgsmål bliver da, i hvor høj grad dette materiale giver et generelt billede af den græsk-romerske verden eller er udtryk for noget specielt ægyptisk.

Begge aspekter er med i denne bog, skrevet af den fremtrædende amerikanske papyrolog Naphtali Lewis om livet i det romerske Ægypten fra 30 f.v.t. til 296 e.v.t., og spækket med gode og velvalgte citater fra papyrusmaterialet selv. Bogen, der første gang udkom i 1983, har med rette vundet mange læsere i og uden for klassikernes kreds. Her foreligger et uforandret genoptryk af paperbackudgaven fra 1986, som man bestemt må anskaffe sig, hvis man ikke allerede har en af de tidligere udgaver.

E.C.

SUSAN P. MATTERN: *Rome and the Enemy*. Imperial Strategy in the Principate. (California UP, 1999). 259 s., 21.95 £.

Med denne bog vil forfatteren, som er amerikansk lektor i *classics*, vise, hvilke kræfter og motiver der drev de romerske kejsere og den øvrige elite i deres udenrigspolitik og krigsførelse i tiden fra Augustus til 235 e.v.t., dvs. hvor de litterære kilder begynder at svigte. Det er nemlig deres udsagn, som er i centrum, ikke så meget, hvad nutidige forskere, endsige de arkæologiske vidnesbyrd siger herom: Hvilken rolle spillede – i romernes egen selvforståelse – forhold som status, ære, magt, krigsbytte, synet på de fremmede og på oprørere, kendskabet til omverdens geografi og militære formåen og tilsvarende? Det giver selvfølgelig ikke hele sandheden; men det gør os klogere på aktørerne og deres handlinger – og rummer desuden gode og nødvendige advarsler imod utidige generaliseringer, forherligelser, fordømmelser eller modernismer.

E.C.

ZVI YAVETZ: *Tiberius*. Der traurige Kaiser. Biographie. (C.H. Beck, 1999). 197 s., 38 DM. Af det julisk-claudiske dynastis kejsere er Tiberius nok den vigtigste, men også den vanskeligste at forstå som menneske og som hersker (de to aspekter lader sig ikke adskille). Det er der gjort flere gode forsøg på i nyere tid, og denne bog følger sig smukt ind i rækken. Den er skrevet af en af Israels førende oldtidshistorikere og er oversat til et udmærket tysk.

E.C.

MIDDELALDEREN

DAVID ABULAFIA (ed.): *The New Cambridge Medieval History*. Vol. V: c. 1198-c.1300. (Cambridge UP, 1999). 1.045 s., 75 £.

Hvert nyt bind af den nye *Cambridge Medieval History* sammenligner sig selv med den gamle, der kom for 70 år siden. Flere af forfatterne er fra Cambridge denne gang og færre fra Oxford (faktisk slet ingen), bemærker udgiveren Abulafia. Mere interessant er det nok, at den geografiske horisont er stærkt udvidet. Mongoler og mamlukker er nu med, men også hele Østeuropa inkluderes, den spanske halvø bliver delt op i to kapitler, de muslimske nasriden i Grana-

da omtales i et særskilt underkapitel. Italien fylder over 100 af de tættrykte sider, der er skrevet af fem forskellige forfattere – bystaterne får et kapitel, Sardinien og Korsika behandles i et andet; det er spændende læsning. Et tredje kapitel belyser signori'erne, bystaternes despoter eller tyranner, fra de tilriver sig magt eller efterhånden arver den, og helt til Dante placerer dem i Helvede som forrædere og grusomme. Blodhævn er vigtigt i disse kapitler, der passende følges af et om Sicilien. Endelig får Firenze sit helt eget kapitel, mens Rom lades uomtalt i bogen.

Geografisk spænder dette bind vidt, fra Skandinavien til Sicilien, fra Irland til Korsfærrigerne, og landene i periferien fylder procentuelt langt mere end normalt i den form for oversigtsværker. Begrebet grænsesamfund, *frontier societies*, fylder bevidst meget i bindet og viser sig at være en frugtbar forståelsesramme i mange af de konkrete analyser. Det giver – i modsætning til forgængeren for 70 år siden – et klart indtryk af et fælles Europa med fælles værdier og i store træk med en synkron, en samtidig udvikling. Væk er tanken om den isolerede periferi, hvortil kulturen fra centrum indfandt sig med et par hundrede års forsinkelse. Dette bind handler om grænser, om ekspansion og i den forbindelse om opkomsten af nye nationalstater.

Det gør det lidt sværere at skrive en Europa-historie, fordi der ikke er noget godt perspektiv at sætte i stedet for det centralistiske i det tilsvarende bind af den tidligere *Cambridge Medieval History*, der i sin undertitel åbenlyst angav at handle om konflikten mellem pave og kejser. Det går rimeligt godt i de tematiske kapitler om sociale ændringer – riddere, byer, bønder – og om handel og kommunikation, om folkesprog og om kunst og arkitektur og endelig i det store kapitel om kirken – pavedømmet, kættere, lægfolk, jøder, ordener og skolastikken. Her er tanken om det fælleseuropæiske vigtig. I de efterfølgende geografiske afsnit bliver det imidlertid sværere at se den røde tråd, og især kniber det med sammenligninger mellem områderne.

Vægten i de fleste afsnit er lagt på det politiske; økonomi og vigtige dele af idehistorien bliver læseren henvist til at finde i *Cambridge Economic History of Europe* og *Cambridge History of Political Thought*, hvad der heller ikke gør det nemmere at trække lange linjer gennem hele 1200-tallet i dette mammutværk. Men det afspejler meget præcist, hvad værket ikke er. Det er ikke et forsøg på at skabe en ny, samlet syntese, det er ikke et forsøg på at præsentere og gå ind i en forskningsdiskussion. Det er et opslagsværk, hvor man hurtigt kan få et solidt overblik over begivenhedshistorien og fyldige litteraturhenvisninger. Som sådan er det excellent og bør være pligtanskaffelse til alle biblioteker og forskningsinstitutioner.

K.V.J.

ENGLAND

DAVID ROFFE: *Domesday. The Inquest and the Book*. (Oxford UP, 2000). 282 s., 25 £.

Domesday Book er et af de bedst kendte kilde-skrifter fra engelsk middelalder. Den er en opgørelse over kongens forventede indtægter baseret på lokale forespørgsler i 1086. Siden midten af det 20. århundrede har konsensus blandt historikere været, at selve Domesday Book var formålet med denne forespørgselsrunde. David Roffe mener derimod, at en sådan fortolkning helt har misforstået hensigten med Domesday-undersøgelsen, der, ifølge hans analyse, var koncentreret om en redefinition af skattefastsættelse og leding. Denne forespørgselsrunde var grundlæggende beskæftiget med fritagelsen af hovedgårdstilliggende (*demesne*) fra skat (*geld*), og resultatet af undersøgelsen udgjorde den basis, hvorpå kongen forhandlede om en ny taksation til gengæld for en omdefinering af den personlige krigstjeneste. Domesday-undersøgelsen handlede altså både om skat og leding. Han mener således ikke, at det var planen, at disse undersøgelser skulle munde ud i selve Domesday Book, der mere er et register udarbejdet af rent administrative grunde, og som – interessant nok for den senere myteagtige status – aldrig ser ud til at have fået nogen praktisk betydning. Selv om Domesday Book er baseret på en sammenfatning af oplysninger fra undersøgelsen, mener Roffe at kunne påvise en udvikling i indholdet af Domesday Book, som sandsynliggør, at hovedformålet med denne var at få et overblik over besiddelsesrettighederne i 1088, fordi disse i høj grad var draget i tvivl efter en opstand i dette år.

En nyfortolkning af dette forløb som to separate dele og ikke som en sammenhængende proces har også videre implikationer for opfattelsen af den normanniske erobring af England i 1000-tallet, idet en frigørelse af Domesday-undersøgelsen fra Domesday Book sætter spørgsmålstegn ved den gængse opfattelse af normannerne som de altoverskyggende, effektive og klarsynede administratorer og erobrere på alle områder. David Roffes meget detaljerede undersøgelse af et begrænset emne skal således ses som en del af den revurdering af engelsk middelalderhistorie inden for de senere år, der blandt andet prøver at påvise, at den effektive engelske middelalderlige administration har lange rødder tilbage til i hvert fald Alfred den Store i det 9. århundrede.

L.R.

J.R. LANDER: *The Wars of the Roses*. (Sutton, 2000). 276 s., 8.99 £.

A.W. BOARDMAN: *The Battle of Towton*. (Sutton, 2000). 162 s., 8.99 £.

Veloplagt og ganske provokerende gør den canadiske professor emeritus J.R. Lander op med en række myter omkring Rosekrigene i England i anden halvdel af 1400-tallet i denne reviderede genudgivelse af bøger fra henholdsvis 1965 og 1994. Og måske er det kun en ikke-engelsk historiker, der kan fremstille Rosekrigene på denne måde. På baggrund af en lang række samtidige kilder, der i øvrigt ganske ofte gengives i teksten i fyldige uddrag, tegner Lander et billede af et engelsk samfund i senmiddelalderen, der ikke var mere plaget af krig og ødelæggelser, end tidligere århundreder havde været det – måske endda tværtimod. Konkret gør Lander opmærksom på, at der i perioden mellem det første slag ved St. Albans (1455) og slaget ved Stoke (1487) – altså en periode på 32 år! – kun blev gennemført felttog i sammenlagt ét år. Dermed tåler ødelæggelserne i England på ingen måde sammenligning med de konflikter, der hjemsøgte kontinentet i samme periode, for ikke at tale om de massive ødelæggelser, som englænderne selv havde påført dele af Frankrig under Hundredårskrigen. I England var ødelæggelserne som følge af krigshandlinger under Rosekrigene ifølge Lander meget begrænsede både geografisk og materielt, hvilket f.eks. også afspejler sig i tidens arkitektur, hvor der i England er en bemærkelsesværdig nedtoning af fortifikatoriske byggerier både blandt adelen og i byerne. Næsten ingen engelske byer havde f.eks. bymure. Vel var der voldelige sammenstød, som også omhandlede dynastiske forhold, men langt de fleste konflikter havde ifølge Lander deres rødder i striden om jord, der hyppigt fik adelen til at gribe til våben. Det senere billede af et land sønderrevet af en årtier lang blodig konflikt, der (fejlagtigt) hævdes at have kostet store dele af adelen livet, er således et produkt af en effektiv samtidig propaganda, der siden er blevet kolporteret videre af fagfolk og skønlitterære forfattere – for som Landers siger det i bogens indledning: »That great historical romance, Sir Walter Scott, invented 'The Wars of the Roses'«.

Samme forlag, som har udgivet Landers bog, har med A.W. Boardmans *The Battle of Towton*

genudgivet endnu en bog (fra 1994) om Rosekrigene – denne gang med fokus på det slag, der skulle blive det blodigste udkæmpet på engelsk jord. Boardman har gjort sig til specialist i slaget ved Towton og har også udgivet bogen *The Medieval Soldier in the Wars of the Roses* (1998), der er baseret på undersøgelser af navnlig det arkæologiske materiale fra gravene ved Towton. Som Lander må også Boardman konkludere, at det ene slag ikke var så afgørende for udfaldet af Rosekrigene, som senere tider har ment. Man har i for høj grad været forblændet af slagets næsten episke dimensioner i en engelsk kontekst og ignoreret andre aspekter i samtidens historie. Er man interesseret i monografier om enkelte slag, er der megen viden at hente i Boardmans bog, hvorimod Lander præsenterer læseren for en spændende tolkning af den samlede periode.

C.S.J.

ROM

RICHARD KRAUTHEIMER: *Rome*. Profile of a City, 312-1308. With a new foreword by Martin Trachtenberg. (Princeton UP, 2000). 389 s., 22.95 £.

Richard Krautheimers bog om Rom fra Konstantin den Stores sejr i 312 til pavehoffets afrejse til Avignon i 1308 udkom første gang i 1980 og er her genoptrykt efter 1983-udgaven, bortset fra et kort biografisk forord om Krautheimer af den amerikanske kunsthistoriker Marvin Trachtenberg.

Bogen falder i to dele. I den første følger vi forandringerne i Roms bybillede set i lyset af den historiske udvikling, i den anden og kortere del giver Krautheimer et overblik over byen, som den fremtrådte omkring år 1300. Det er den sidste del, der giver denne 20 år gamle bog dens fortsatte værdi, ikke mindst fordi Krautheimer går videre end de traditionelle studier af byplan, mure og hovedmonumenter til en diskussion af boliger for høj og (ikke mindst) lav i middelalderens Rom.

De sort-hvide illustrationer virker noget skuffende set med nutidens øjne og er ikke blevet bedre af en ufølsom reproduktion i forbindelse med genoptrykket, men opfylder dog deres funktion, hvorimod forlaget burde have ofret nye tegninger eller i det mindste nye optagelser af kortene, der flere steder er direkte ulæselige (fx s. 55).

T.B.N.

BYHISTORIE

ADRIAAN VERHULST: *The rise of cities in North-West Europe*. (Cambridge UP, 1999). 174 s., 12.95 £.

DANIEL G. RUSSO: *Town origins and development in early England c. 400-950 A.D.* (Greenwood, 1998). x + 309 s., 51.95 £.

Mange nye udgravninger og undersøgelser har fundet sted i de vigtige nederlandske og flanderske byer, men mange af resultaterne er på grund af den sproglige barriere ikke nået ud over Hollands og Belgiens grænser. Det rådes der bod på med denne bog af Verhulst, der gør status og sammenfatter de nye landvindinger. Tidsrammen er fra o. 100 e.Kr. til o. 1100. Opbygningen er kronologisk, og bogens fem hovedkapitler dækker hver to århundreder. Hvert kapitel er igen underinddelt, hvor Verhulst først skitserer tidsepokens hovedproblemer, derefter undersøger dem for de vigtigste byer samt sammenfatter til slut. Den stramme og komprimerede form tillader på intet tidspunkt egentlige redegørelser for udgravninger. Vægten er lagt på de enkelte byer, ikke på teorier om byer, og fremstillingen forholder sig primært til, i hvilken retning kilde-materialet skal udlægges.

Verhulst finder kun få indicier for en kontinuitet mellem de forholdsvis små romerske byanlæg og middelalderens. Han finder også kun ringe belæg for, at handelsaktiviteten var særlig stor før efter 700 (fundne mønter tolker han som tegn på skatteoprævning, ikke handel). De mørke 6. og 7. århundreder fortsatte med andre ord den nedgang, som de romerske byer allerede havde været præget af. Fremad peger derimod tidens bispebyer og klostergrundlæggelser. Den tidlige handel var ingen fri handel, men kontrolleret af konger og klostre, indrammet i særlige områder, som Verhulst med Edith Ennen vægrer sig mod at kalde byer. Vikingernes overfald i slutning af 800-tallet, som foranledigede flere beskyttende anlæg, fik heller ikke den gangssættende virkning, som den kendte handelshistoriker Henri Pirenne så. De eksisterende borganlæg, f.eks. i Gent, er nye feudalborge, som ikke er afledt af vikingernes overfald. Det er her, bogen for alvor bliver spændende, for det er Verhulsts eget felt, og det formidles uden det refererende præg, som de første kapitler har en snert af.

Urbaniseringen satte med andre ord ikke ind

før 900-1100. De uendelig mange frie handelsfolk, som Pirenne med flere troede befolkede Meuse- og Scheldtdalen, er skrumpet svært ind, medens de stærke feudalherrerers betydning tilsvarende er vokset. Byernes selvstændiggørelse og fjernhandlens store vækst hører 1000- og 1100-tallet til. Verhulsts evne til at kombinere topografi og arkæologi, den latinske begrebsudvikling med møntfund og husstørrelser samt hans blik for byudviklingens samspil med politisk og social historie er inspirerende. Kirke, helgener og mission får til gengæld kun lidt opmærksomhed, og der gemmer sig nok et par oversete pointer her.

Historikeren Russos bog er også et oversigtsværk, men mere klassisk i sin opbygning og med honorering af de krav, man stiller til en moderne monografi. Da den i omfang tilmed er ca. dobbelt så lang som Verhulsts bog, kan Russo komme et spadestik dybere. Russos værk drukner på ingen måde i detaljer, og det virker, som var det også tænkt som en lærebog. Bogen indeholder således gode oversigter over de enkelte perioder, og kapitlerne afsluttes med forslag til videre læsning.

Især to forhold optager Russo. For det første spørgsmålet om kontinuitet mellem de romerske byer og de senere angelsaksiske markedspladser, for det andet det indbyrdes forhold mellem disse pladser (*vic/vicus*) og de senere borganlæg (*burgh*), kendt fra Alfred den Stores tid o. 850. Det første spørgsmål er mere kompliceret end som så. Flere skriftlige kilder lægger op til et brud, mens de arkæologiske taler om en gradvis afvikling. Dertil kommer den angelsaksiske invasion, som rent historiografisk har givet anledning til mange tolkninger. En af de seneste, som har opnået anerkendelse især blandt arkæologer, vil vide, at der var mange angelsaksere mellem de romerske lejede soldater, hvorfor invasionen blev den glidende overgang, som de arkæologiske vidnesbyrd lægger op til. For Russo er der alt for ringe belæg for sådan en tolkning: de romerske byer blev lagt øde, og stedkontinuiteten, som der er blevet argumenteret for ved flere byer, er stort set ikke til at finde, viser hans gennemgang. Kontinuiteten er derimod større, når man kommer til forholdet mellem *vic* og *burgh* i tiden o. 600-950. Det skyldes blandt andet, at der var så utrolig mange handelspladser at tage af, fordi det angelsaksiske England var rigt på

sådanne. Målt i forhold til de funktioner, man kan kræve af en by, opfyldte handelspladser kun nogle af disse, hvorimod bydannelsen var langt mere udviklet, da borg, marked og produktionssteder mod slutningen af perioden mødte hinanden. Faktisk opfyldte flere af 900-tallets engelske byer flere definitionsriterier end de romerske.

Overordnet ser hovedudviklingen i England med andre ord ud til at have været som i Flandern, men da Russo tager hensyn til flere faktorer i sin fremstilling og f.eks. sammenligner udviklingen inden for den nordeuropæiske region, hvor Skandinavien har sin store plads, vil Russos værk her være nyttigere for kendere af den tidlige byudvikling end Verhulsts. Mens Verhulsts styrke er den ligefremme fremstilling af en lang række byers enkeltudvikling. Begge værker kan anbefales.

L.B.

ØKONOMISK HISTORIE

CHRISTOPH KILGER: *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slavischen Grenzland ca. 965-1120.* (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad., Stockholm, 2000). 392 s.

Numismatikeren Christoph Kilger fremlægger her en analyse af et centralt problem i den tidlige middelalders historie: den økonomiske og sociale integration mellem de nordtyske, saksiske områder og de nordvestlige, slaviske områder mellem floderne Elbe/Saale og Oder. Tilgangsvinklen er områdernes monetarisering, forstået som skabelsen af og ændringerne i en monetær tankegang, og tidsrammen er ca. 965-1120.

Forfatteren er integreret i det svenske numismatiske og arkæologiske miljø, hvad der viser sig at være en fordel. Hans kildemateriale, undersøgelsesområdets mønter, befinder sig nemlig for en stor dels vedkommende i Sverige i form af vikingetidsskattene, og den svenske forbindelse har givet ham et fint udblik til både nordisk og tysk teoridannelse om mønternes funktion og udvekslingens karakter. Forfatteren kan netop ud fra denne baggrund på nuanceret vis opponere imod både numismatisk »modernisme«, der opfatter 1000-tallets møntning og handel som fænomener, der ligner vore dages, og arkæologisk »primitivisme«, der beskriver de

samme fænomener i antropologiske termer. Hans egen vej er at se på den faktiske omgang med mønt i forskellige miljøer.

Bogens opbygning er logisk. Efter en teoretisk afklaring kommer en lokalisering af områdets prægesteder, herefter en fastlæggelse af de regioner, som mønterne cirkulerede inden for, så en analyse af møntfundene i undersøgelsesområdet og til slut en syntese. Sidste del udgøres af et katalog over mønttyperne og en fundfortegnelse. Det træder frem, hvordan man i Det tyske Rige gennem den undersøgte periode oplevede, at det kongelige møntregale blev usurperet af lokale eliter med en stigende opsplitning og binding til territorier som følge. De territoriale prægninger i Sachsen skete formentlig til brug på enkelte markedspladser, hvor de kunne gennemtvinges i skatter og bruges i fjernhandelen. De indgik så i en videre og betydelig intern tysk handel og ankom formentlig til de slaviske og skandinaviske områder med den geografisk blandede sammensætning, vi kender fra disse områders skattefund. De slaviske områders indstilling til mønt diskuteres ud fra de her nedgravede skattefund. I en overgangsperiode i årtierne omkring år 1000 er itubrudte mønter, brudsølv, hyppige i de slaviske fund, og Kilger tolker dette som udtryk for, at man ikke tæller mønterne efter nominel værdi og i stedet vejer dem, men på den anden side har en intensiv omsætning. Forfatteren kan videre vise, at de slaviske områders befolkning gradvist tilpassede sig til møntbrug under anvendelse af forskellige strategier. Visse områder accepterede ved midten af 1000-tallet mønter efter deres præg, og en stamme i det østlige Mecklenburg måtte ligefrem betale tribut i mønt til de tyske hertuger. Andre, som indbyggerne i Pommern, vægrede sig længe ved at bruge mønter efter nominel værdi og fortsatte med at anvende brudsølv, hvad der formentlig forklarer, at krønikeskriveren Helmold af Bosau endnu i 1100-tallet kunne skrive, at ranerne på Rügen ikke brugte penge som betalingsmiddel. I 1100-tallet er de slaviske områder ellers stort set monetariserede efter saksiske forhold, og egne prægninger ved obodritiske herskere i Østholsten forekommer.

Kilgers værk giver en tiltrængt materialefremlæggelse og analyse, der tydeligt viser det komplekse i et aspekt af slavernes »germanisering«. I videre forstand er værket særdeles in-

teressant for diskussionerne om monetarisering- og europæiseringsprocesser i Nordeuropa.

B.P.

EDWIN S. HUNT & JAMES M. MURRAY: *A History of Business in Medieval Europe 1200-1550*. (Cambridge UP, 1999). 277 s., 10.95 £.

GUNNAR DAHL: *Trade, Trust, and Networks. Commercial Culture in Late Medieval Italy*. (Nordic Academic Press, 1998). 355 s., 39.95 £.

Behovet for overskuelige lærebøger til særlige felter er steget i takt med fagets specialisering. Serien af *Medieval Textbooks* fra Cambridge University Press er et svar herpå. Nærværende oversigt omhandler handlens udvikling i høj- og senmiddelalder. Den er skrevet af to amerikanske økonomiske historikere med speciale i henholdsvis norditalienske og flanderske forhold, så tyngdeområderne er dækket ind. Det er da også den klassiske udvekslingshistorie mellem Syd- og Nordeuropa, der er omdrejningspunktet, og havde man håbet, at Skandinavien, Baltikum og Øst- og Mellemeuropa var blevet inddraget, skuffes man. Muligvis er det udtryk for et typisk amerikansk perspektiv og valg, eller også er det fremsatte ønske for stor en mundfuld for kun to forskere at løse.

Fremstillingen fortjener ros for en overskuelig disposition og en klar fremlæggelse af synspunkt. Høj- og senmiddelalder har fået hver sin næsten lige store del, og inden for hver tidsperiode arbejder forfatterne sig fra en præsentation af den overordnede udvikling hen mod en mere detaljeret oversigt inden for centrale områder. Skellet de to tidsaldr imellem er sat til ca. 1350, hvor Den sorte Døds komme markerer en ny tids helt anderledes forudsætninger. Det overordnede synspunkt er, at det i begge perioder er overklassens behov for specialiserede og dyre varer, der er drivkraften bag udviklingen. Denne opfattelse er legitim, fordi det ikke er økonomisk historie i sin bredde, der er kernen – nogen gange ligner det ellers – men netop kun handlens.

De mange landvindinger på området gennem de sidste 20 til 30 år har sat sit præg på fremstillingen. Overordnet set er der således en langt større bevidsthed til stede om de kulturelle faktors betydning. Lige fra entreprenørtypens forudsætninger, over fokus på madvanernes og ko-

stens sammensætning, til kirkens indflydelser på f.eks. håndværksgilder og rentetagning. For det andet er vurderingen af senmiddelalderen som en kriseperiode med lavaktivitet mellem en ekspansiv højmiddelalder og et lige så udfarende 1500-tal opgeviet. Senmiddelalderens styrke var dens tilpasningsevne til nye forudsætninger. I kraft heraf fortsatte den igangværende kommercialiseringsproces for den befolkning, som overlevede pest og hungersnød og ikke faldt i tidens mange krige. Det betød, at efterspørgslen efter fjernhandelsvarer fortsatte, ligesom udvekslingen af varer lokalt og regionalt vedblivende var til stede. Resultatet var det dobbelte, at den internationale produktionsopdeling fortsatte, og at der blev bedre forhold til alle.

I forhold hertil er Dahls studie et detailstudium. Det drejer sig om en ph.d.-afhandling skrevet i Lund under Eva Österbergs vejledning. Forfatteren er ligesom Hunt ovenfor kommet fra en plads i erhvervslivet, og med megen opmærksomhed på at formidle kaster han sig med ildhu over sit tidligere levebrød i et historisk perspektiv. Dahl sætter lup på den særlige norditalienske købmandskultur, der udviklede sig i senmiddelalderen. Hans kilder er bevarede breve, dagbøger og manualer. De bruges til at undersøge den kommercielle kultur, som den tog sig ud, ikke fra toppen af et af tidens store selskaber, men for de mange, der på den ene eller anden måde blev involveret i handel og bankiervirksomhed.

Dahl spørger, hvordan man var i stand til at udvikle et handelsnet med udstationerede folk i fjerne egne og alligevel undgå, at det faldt fra hinanden. Svaret finder han i sammensætningen af tidens nye købmandskultur. Denne bestod af mange elementer, men set under ét fandt der en sammensmelting sted af gamle feudale dyder med kirkens, tilføjet nye fra handlens verden. Kirken påvirkede gilderne, som mange af Dahls brevskrivere var medlemmer af, ved at kræve tilstedeværelsen af en høj moral. Ikke mindst kunne man inden for broderskaberne fordre tillid til hinanden. Denne tillid blev så igen forudsætningen for udsendelsen og udvælgelsen af folk til poster i det fjerne. Dermed er de uformelle netværk bragt på banen, som er Dahls egentlig nye vinkling. Generelt ser Dahl ingen problemer i at forstå tidens købmænd, der – som han siger – i meget høj grad handlede, som man også gør i dag.

Det er Dahls styrke, at han gennem brevmaterialet kan dokumentere, hvor meget tillid var en forudsætning for de aktiviteter, der foregik. Hans analyse er meget konsekvent centreret om de værdier, der refereres til, hvilket igen er grundlaget for hans udskillelse af enkeltelementer i den kommercielle kultur. Det er også derfor, hans konklusion virker så plausibel, nemlig at den nye kultur var i pagt med det allerede givne. Et af de nye træk ved kulturen, fremhæver Dahl dog, var afhængigheden af skrift og, meget snart, også af uddannelse. Også dette virker vel-dokumenteret.

Det er med andre ord et spændende nyt arbejde, der her fremlægges. Svagheden ligger, så vidt deres anmelder kan se, i en noget ukritisk brug af syntetikere som Gurevich og Le Goff, hvis ord i alt for høj grad tages for givet. Uheldigvis synes det også at ske på bekostning af mere dybtgående værker. Således afslører en simpel sammenligning af Dahls anvendte litteratur med den anbefalede i Hunts og Murrays oversigtsværk, at der er ret store uoverensstemmelser. Det synes forskellig sprogreferance og forskellig problemstilling ikke alene at kunne forklare.

L.B.

KVINDER

NOEL JAMES MENUGE (ed.): *Medieval Women and the Law*. (Boydell, 2000). 169 s., 40 £.

Denne bogs otte artikler handler om kvinders magt over jordejendom, testamenter, vægemål, egne livsbetingelser og kroppe. Nogle af artiklerne stiller spørgsmålstejn ved middelalderens kvinders mulighed for at agere retsligt, mens andre viser, at nogle kvinder bestemt havde en indsigt i de procedurer, som satte dem i stand til at opnå retslige resultater.

Artiklerne er for størstedelens vedkommende skrevet af historikere uddannet eller ansat ved University of York. To bidragydere har tilknytning til australske universiteter, men bortset herfra er der tale om et lokalt engelsk projekt. Det er yngre forskere, som går i rette med synspunkter hos mere etablerede historikere, som fx Pauline Stafford og Barbara Hanawalt. De engelske kilder fra det 11. til det 16. århundrede er i fokus, om end der foretages enkelte afstikker til fransk kildemateriale. Samlet giver bogen et indblik i engelske kilder og diskussionen om de

specifikke forskningsfelter, men ikke alle tilgange og argumenter er lige overbevisende.

Mest overbevisende finder jeg Cordelia Beaties bidrag. I artiklen »The Legal Evidence for the Residential Arrangements of Women without Husbands in 14.-15. Century York« stiller hun spørgsmålstejn ved, om familien eller husholdet nu også altid havde det overhoved, som love, skattelister og andre officielle dokumenter forudsatte.

Redaktøren Noël James Menuge fremlægger i bogens længste artikel, »The Medieval Mother as Guardian in Romance and Law«, interessant materiale, som viser, at ridderromaner og retslige forskrifter fra det 14. århundrede har det til fælles, at de anser familien for at være en meget destruktiv enhed. Begge genrer udtrykker stor mistillid til, at mødre eller slægtninge skulle være i stand til at varetage børns materielle interesser på en betryggende måde. Menuge præsenterer en forklaringsmodel, som ikke virker synderlig overbevisende. Begge kildetyper udsagn skulle ifølge denne være udslag af en og samme ideologi, nemlig det »feudale patriarkat«, som antages at have sat sig igennem til varetagelse af den herskende »feudalklasses« interesser.

Det er således ikke korrekt, når Jeremy Goldberg i sin korte introduktion ser det som et fælles træk hos alle bidragydere, at kilderne læses uden forestilling om nogen bagvedliggende sandhed.

T.N.

MILITÆRHISTORIE

MAURICE KEEN (ed.): *Medieval Warfare*. A History. (Oxford UP, 1999). 340 s., 25 £.

I alt 12 forfattere har bidraget til dette værk om krigsvæsenet i middelalderen. Af introduktionen fremgår det, at det har været redaktørens intention at præsentrere et bredt billede af de krige, der skabte Europa. Det gøres først gennem en række kronologiske gennemgange af hovedlinjerne i middelalderens krigsvæsen fra karolingisk tid indtil afslutningen på Hundredårskrigen i 1400-tallet. I alt er seks forfattere blevet betroet denne opgave, og de giver hver på deres måde en behandling af deres periode. Den kronologiske ramme brydes dog i nogen grad ved, at man har valgt at inkludere et særligt afsnit (ved Peter Edbury) om korstogene i Mellemøsten fra 1095 til 1291 – en periode, der samtidig dækkes af både

John Gillingham («An Age of Expansion, c. 1020-1204») og Norman Housley («European Warfare, c. 1200-1320»). Begge har de da også kommentarer til udviklingen i Mellemøsten grundet de oplagte paralleller til henholdsvis Spanien og Baltikum. Her kunne man godt have ønsket sig en mere direkte diskussion af standpunkter imellem bidragyderne. Det gør sig i høj grad også gældende i forhold til det sidste af de primært kronologiske afsnit, hvor Clifford Rogers har skrevet om »The Age of the Hundred Years War«. I forhold til blandt andre Gillingham og Housley synes Clifford at have et noget andet (og ældre?) syn på, hvad der konstituerede krigsførelsen i den senere del af middelalderen i forhold til de foregående århundreder. Han lægger således betydelig vægt på det tunge rytteris, det vil sige riddernes, voksende problemer over for velordnede og disciplinerede fodfolkskære fra 1300 og frem. I modsætning hertil er det en væsentlig pointe hos Gillingham og til dels også hos Housley (om end mere indirekte), at det tunge rytteri ikke på noget tidspunkt var særlig effektivt i de åbne slag, hvor det blev mødt med et stærkt fodfolk. Derfor var de store feltslag også relativt sjældne helt frem til Hundredårskrigens sidste del. Kun få hærførere ville risikere deres hær i et åbent slag, hvorimod belejringer af borge og plyndringstogter imod landsbyer m.m. var den hyppigst forekommende form for krigsførelse perioden igennem. Plyndringerne var tilmed en mobil krig, hvor de tunge ryttere kunne gøre stor fyldest ifølge Gillingham. Det kunne have været interessant med en mere indgående diskussion af disse forskellige synspunkter på riddere versus fodfolk.

I det kronologiske afsnit af bogen er der også et selvstændigt afsnit om vikingerne (ved H.B. Clarke), hvis periode også dækkes af Timothy Reuter i afsnittet om »Carolingian and Ottonian Warfare«. Vel satte vikingerne deres præg på perioden, men da en hovedkonklusion i dette kapitel om vore forfædre er deres relativt begrænsede effektivitet på slagmarkerne, kunne man måske med fordel havde behandlet perioden 700-1050 under ét og dermed også her have lagt større vægt på det komparative – altså bidraget til en »afmytologisering« af vikingerne.

Efter de kronologiske afsnit følger seks artikler om særlige aspekter ved middelalderens krigsførelse. Her behandles så forskellige emner

som borgbyggeri og belejringer (ved R. Jones), bevæbning og rustninger (ved A. Ayton), brugen af lejesoldater (ved M. Mallet), søkrigsførelse 1100-1500 (ved F. Fernández-Armesto), krigene og civilbefolkningen (ved C. Allmand) og brugen af kanoner og andre skydevåben på de europæiske slagmarker (ved M. Keen). Særligt spændende fandt jeg kapitlerne om lejesoldater og krigenes indvirkning på civilbefolkningen. I begge tilfælde er det områder, hvor der er meget nyt at sige, og hvor der de seneste år er gennemført interessante undersøgelser.

Trods forbehold over for sammensætningen af artikler og den manglende diskussion imellem de enkelte bidrag er der tale om en god introduktion til et væsentligt område af middelalderens historie.

C.S.J.

KASTELLOLOGI

DAVID SWEETMAN: *The medieval Castles of Ireland*. (Boydell, 2000). 214 s., 25 £.

WOLFGANG METTERNICH: *Burgen in Irland*. Her-schaftsarchitektur im Hochmittelalter. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999). 291 s., 78 DM.

Gennem de seneste årtier har en ny generation af irske forskere (primært arkæologer) kastet sig over studiet af deres lands middelalderlige borge. Denne fornyede interesse har også sat sig spor blandt udenlandske forskere. Inden for det sidste år er der således udkommet to nye bøger med middelalderens irske borge som tema. Faktisk udkom begge bøger første gang i 1999, men middelalderarkæologen Sweetman kunne allerede genudgive sin bog i begyndelsen af 2000, hvad man må tage som udtryk for en ganske stor interesse for emnet. Det har da antageligt også været Sweetmans hovedformål at revidere en række nu forældede antagelser vedrørende de irske middelalderlige borge på baggrund af en kritisk, kronologisk ordnet gennemgang af de hovedtyper af borganlæg, han mener at kunne finde i Irland imellem 1169 og ca. 1650. Undersøgelsen er bredt anlagt og har tydeligvis hovedvægten på denne typebestemmelse af de bevarede bygningsværker. Derimod får borgenes funktionshistorie og deres »Sitz im Leben« kun en meget sporadisk behandling i bogen. Bogen er i øvrigt rigt udstyret med kort, rekonstruktions-tegninger og fotos i både sort-hvid og farve.

Den tyske kunsthistoriker og arkæolog Wolfgang Metternich står bag den anden bog om irske borge. Der er også her tale om en meget smuk bog, hvor forlaget tilsyneladende har investeret meget i bogens layout og også har tilladt forfatteren at gengive et forholdsvis omfattende billedmateriale – både sort-hvide billeder og farvefotos samt stregtegninger og grundplaner. Metternich har dog et væsentlig kortere tidsperspektiv i sin bog, idet han koncentrerer sig om borgbygget mellem 1169 og 1330. Samtidig lægger han megen vægt på at beskrive livet i og omkring borgene samt deres placering i landskabet. Efter et kort indledende kapitel med en (meget lille!) forskningsoversigt følger så syv kapitler, hvor forfatteren forsøger at indplacere borgene i en arkitektonisk, funktionel og militærpolitisk kontekst. Et sidste stort kapitel har overskriften »Katalog der Burgen«. Heri gennemgår Metternich 50 irske borge (med ca. 2-3 sider pr. borg, inkl. billeder og tegninger). Begge bøger afsluttes med glossarier, litteraturlister og registre.

I begge tilfælde er der tale om to æstetisk set meget flotte bøger – vel næsten en nødvendighed, når man skriver om borge i Irland! Dog ligger de også begge to af samme alvorlige skavank. Man må nemlig som læser i alt for høj grad gætte sig til, hvilken problemstilling (og tese) der har dannet grundlag for de to bøger. Begge fremtræder meget beskrivende og lidet analyserende i forhold til den ældre forskning.

C.S.J.

PILGRIMSVÆSEN

THOMAS D. SPACCARELLI: *A Medieval Pilgrims Companion*. Reassessing 'el libro de los huéspedes' (Escorial Ms. H.I.13). (University of North Carolina Press, 1998). 143 s., 17.95 £.

Vejen til Santiago de Compostela var lang for de pilgrimme, som i middelalderen gjorde turen for at se, møde og bede ved apostlen Jakobs jordiske rester. Underholdningstilbud undervejs var der nok af, f.eks. ved herberger og klostre, hvor munke levendegjorde en række fortællinger om hellige mænd og kvinder. Ni sådanne historier er bevaret i et håndskrift på Escorial-biblioteket og betragtes som en af perlerne i den middelalderlige spanske litteratur. Det er dette håndskrift, som Spaccarelli underkaster en undersøgelse.

Hans tese er, at de ni fortællinger skal betragtes som et samlet hele og ikke som ni adskilte og uafhængige historier. Fra de første udgivelser i det 19. århundrede har dette været gængs opfattelse, fordi det stod klart, at fortællingerne i de fleste tilfælde hvilede på oversættelser af ældre franske tekster. Dette har overskygget, at historierne har en række fælles grundtemaer om det at være pilgrim. Ifølge Spaccarelli er fortællingerne møntet på den egalitære skare af pilgrimme, der som et særligt fællesskab uden for samfundet havde brug for at blive bekræftet i, at den situation, de befandt sig i, var den rigtige og havde store fortillende i kristenhedens historie. Det er med andre ord konteksten, der forklarer teksten, ligesom den giver forklaringen på, at kompilations- og oversættelsesarbejdet, som er gået forud, resulterede i noget nyt.

Spaccarellis bog er interessant på flere måder. For det første er den et mønstereksempel på, hvad der sker, når brugerne af en tekst sættes i centrum, med alle de faremuligheder, som det nu også rummer. For hvordan kan man f.eks. vide, hvordan noget blev opfattet, som ligger 700 år tilbage i tid? For det andet indeholder bogen en meget stor viden om det at være pilgrim og de teologiske præmisser, som pilgrimsfærden hvilede på.

De mange spændende anslag til trods lider Spaccarellis bog af en manglende sproglig bearbejdelse. Hele stilen er den universitære, og den har unødigt mange indforståede bemærkninger om denne eller hin forsker. Forfatterens umådeholdne brug af parenteser, allerede til stede i bogens undertitel, er også irriterende og forhindrer en glidende læsning, ikke mindst hvis parenteser også indeholder op til flere noter. Her har redaktøren ikke gjort sit arbejde ordentligt.

L.B.

ØSTKIRKEN

GERHARD PODSKALSKY: *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865-1459*. (C.H. Beck, 2000). 578 s., 198 DM. Kirkehistorikeren og slavisten Gerhard Podskalsky fortsætter med det foreliggende værk sit arbejde med den græske og slaviske teologiske litteratur, som han tidligere har fremlagt i blandt andet *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' 988-1237* (1982) og *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft 1453-1821* (1988). Værket er en

håndbog, der efter en kort indledning med forskningsoversigt falder i to dele: et historisk overblik (s. 15-168) og en hoveddel med selve litteraturgennemgangen (s. 169-524) – alt sammen forsynet med over 2.300, ofte særdeles omfangsrige noter, der rummer udtømmende henvisninger til den slavisksprogede forskningslitteratur foruden litteratur på græsk, italiensk, tysk, engelsk mv.

I den historiske oversigt gives en indføring i de tæt forbundne bulgarske og serbiske kirkers historie med et blik tilbage til den antikke kristendom i området. Hovedvægten ligger naturligvis på tiden fra den bulgarske *khan* Boris' døb i 865, og frem til de sidste serbiske områder faldt til de osmanniske tyrkere i 1459. Det er i denne periode, at den slavisk-byzantinske kristendom slår rod og blomstrer hos sydslaverne, for det er i deres kirker – i spændingsfeltet mellem det ortodokse Konstantinopel og den katolske Romerkirke – at den slaviske (teologiske) litteratur tager form efter »slaverapostlene« Kyrillos' og Methodios' første mislykkede missionsforsøg i Centraleuropa. Denne del af bogen afsluttes med nødvendige overvejelser over forholdet mellem den byzantinske og den slaviske teologiske litteratur, fordi slaverne inden for nogle genrer i vid udstrækning oversatte eller kompilerede byzantinske forlæg, mens de inden for andre (blandt andet hagiografi) udviklede en egentlig original produktion. Som indledning til bogens hoveddel er der, hvad der skal være, men heller ikke mere, for når i alt fald 75% af teksten på siderne er optaget af noternes litteraturhenvisninger, kan der ikke blive plads til en mere dybtgående gennemgang af den ældste bulgarske og serbiske kirkehistorie. Til gengæld ved man, hvor man kan fortsætte sin læsning.

Den efterfølgende hoveddel med litteraturgennemgangen er systematiseret efter genrer: homiletisk og asketisk litteratur, eksegesi, dogmatik mv., hagiografi, liturgisk digtning, krøniker, kirkeret og pilgrimsberetninger; i denne litteratur ligger værdifuldt stof til historikere, slavister, byzantinister, kirkehistorikere og teologer. Podskalsky griber det omfangsrige materiale an efter forfatter og kronologi, bringer udførlige oplysninger om udgaver og tekstkritiske spørgsmål, ligesom noterne svulmer med forskningslitteratur. Efter indledningerne til de enkelte tekster følger ret kortfattede referater, og mere

kan det ikke blive til i en håndbog, men danske læsere kan for den ældre del af litteraturens vedkommende benytte sig af Gunnar Svanes udførlige tekstlæsninger i *Ældre kirkeslavisk litteratur. 9.-12. århundrede* (1989).

For historikere påkalder især Podskalskys lange kapitel om hagiografi sig interesse (s. 271-424). Selv om de øvrige litteraturgenrer også rummer bemærkelsesværdige bidrag fra sydslavisk hånd, må hagiografien dog både kvantitativt og kvalitativt fremhæves. De omfattende herskerbiografier giver vigtige bidrag til forståelse af den kirkelige legitimering af (især) den serbiske fyrsteslæggt, ligesom deres blanding af hagiografi og historiografi påkalder sig interesse fx som kilde til den serbiske opfattelse af det berømte slag på Solsortesletten i 1389. Fremtidige studier, der vil inddrage sydslavisk teologisk litteratur, kan med stor fordel begynde hos Podskalsky.

C.R.

JAPAN

JEFFREY P. MASS: *Yoritomo and the Founding of the First Bakufu. The Origins of Dual Government in Japan*. (Stanford UP, 1999). 278 s., 49.50 \$.

Minamoto Yoritomo (1147-1199) var den første japanske *shogun* (general), der regerede på de japanske øer sideløbende med en japansk kejser. Dermed grundlagde Yoritomo et dobbeltregentsystem, som bestod af dels det kejserlige hof og dels et shogunat (*bakufu*). Senere shoguner videreudviklede systemet, men tvedelingen af regeringsmagten mellem kejser og shogun bestod indtil 1867, hvor Tokugawa-shogunatet erstattedes af Meiji-regeringen. Denne bog er en omkrivning af Mass' bog fra 1976 *Warrior Government in Early Medieval Japan*. De to udgivelser danner rammen om Mass' karriere ved Stanford universitetet fra hans ansættelse umiddelbart efter endt uddannelse, til han gik på pension i 1999. I forordet overvejer Mass selv sin rolle i etableringen såvel som udviklingen af historieskrivningen om japansk middelalder. Mass understreger, hvordan alene titlerne på henholdsvis 1976- og 1999-udgaven er et klart udtryk for fundamentale ændringer i måden, hvorpå han anskuer materialet. Fra at fokusere på militæret som en central institution i et såkaldt middelalderligt Japan anser han nu militærlederen Yoritomo for mindre cen-

tral som enkeltperson. I den nye udgave konkluderer Mass, at Yoritomo udfyldte et tomrum, hvorigennem han kunne centralisere regeringsmagten i områder på de japanske øer uden for det kejserlige hofs indflydelsessfære. Et afsnit om ekspansion i fire retninger er vigtigt for forståelsen af den udvidelsesproces, Japan har gennemgået som territorial enhed. Imidlertid henviser Mass i denne sammenhæng til en »national tilstedeværelse« i byen Kamakura. Brugen af begrebet national om 1100-tallets Japan er kuriøst, og begrebet nation bør nok reserveres en særlig type statsdannelse fra sidst i det 18. århundrede.

Bogens emne er forholdsvis snævert, men

ikke desto mindre er Mass toneangivende inden for fortolkninger af denne periode og har været det i 25 år. Emnet er grundlæggende for forståelsen af perioden og kan derfor læses dels som historiografiske overvejelser og dels som perspektiv på perioden. Bogen kan med stort udbytte læses sammen med det episke værk *Heike monogatari*. Dette handler om krigen mellem to japanske krigerfamilier, Minamoto og Taira. Krigen ender med Minamotofamiliens sejr og Yoritomos udnævnelse til general. Endelig kan jeg anbefale bogen som bidrag til en perspektivering af europæisk middelalder.

A.S.H.

NYERE TID

REFORMATION

KARL-HEINZ ZUR MÜHLEN: *Reformation und Gegenreformation*, 1-2. (Vandenhoeck und Ruprecht, 1999). 160 + 143 s., 32 DM.

Vandenhoeck und Ruprechts såkaldte »Kleine Reihe V&R« er en fin serie, hvori bøger til brug ved universitetsundervisning udgives til små penge, et privilegium for store sprogområder. Karl-Heinz zur Mühlen er en yderst velrenommeret kirkehistoriker og Lutherforsker af årgang 1935. Han kender sit stof i en sådan grad, at han formår at skrive en fremstilling af den tyske reformationshistorie, der tilgodeser de relevante aspekter. Han sætter den historiske ramme fint, går i dybden med lære- og dogmedannelse, og følger den historiske udvikling i takt med den dogmatiske optrapning. Fremstillingen anvender korte ekskurser og ikke mindst gode, kortfattede, forskningshistoriske rubrikker, der dog ikke altid refererer til forfattere og værker, der er nævnt i litteraturlisten. Den anvendte litteratur er ud over den tyske væsentligst amerikansk. Foruden ekskurserne er der signifikante citater af de behandlede personer og deres teologi. Og de er virkelig meget fint udvalgte. Henvisningerne til blandt andet Weimarudgaven af Luthers skrifter findes løbende i teksten.

En lærebog bør være en forholdsvis traditionel fremstilling i et fornuftigt omfang. Denne svarer godt til det, man bør lære om den tyske reformation i faget kirkehistorie på teologistudi-

et. Bogens problem er dog, at titlen ikke svarer til indholdet. Bogen er helt og holdent orienteret efter det tyske område. Luther og Zwingli får megen plads, Calvin såmænd også – men så er det også slut. Den franske, engelske og nordiske reformation tillige med alle de østeuropæiske landes er kun strejft. Det betyder, at bogen ikke giver et dækkende billede af Europa og reformationerne – og religionspolitikken. At hæfte den betegnelse på, at den også skulle omhandle Modreformationen, er faktisk falsk varebetegnelse. Det betyder, at bogen kun kan bruges sammen med andre fremstillinger, der næsten uvægerligt også vil have den tyske reformationshistorie med – og så får man jo en art dobbelt konfekt. Ikke desto mindre er det stadig en aldeles fremragende lærebog i tysk reformation. Dens fordel er dens præcision, knaphed og klarhed. Koncentreret viden og god formidling.

C.B.N.

17. ÅRHUNDREDES KRISE

MANFRED JAKUBOWSKI-TIESSEN (Hg.): *Krisen des 17. Jahrhunderts*. Interdisziplinäre Perspektiven. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1999). 126 s., 27,80 DM.

Bagved bogens omfattende titel befinder sig en lille samling artikler, der stammer fra et kollokvium til ære for professor Hartmut Lehmann (Max-Planck-Institutet i Göttingen) på hans tres års fødselsdag. Artiklerne har – som bogens un-

dertitel angiver – det fælles formål at perspektivere det 17. århundredes krise med indlæg fra forskellige discipliner.

De to første bidrag af Jakubowski-Tiessen og Hartmut Lehmann bruges til at opridse krisen samt afgrænse arbejdsfeltet, idet der samtidigt gøres rede for det vanskelige i at arbejde med et krisebegreb, der dækker det lange tidsrum, der her er tale om: ca. 1580-1720. Følgelig problematiseres selve krisebegrebet og de hidtidige forsøg, mest kvantitative, på at illustrere krisen.

En naturlig følge heraf er, at krisen søges belyst ud fra kvalitative kriterier, og bogens overordnede dagsorden er derfor at se krisen som en personlig oplevelse, hvor spørgsmålene, der søges besvaret, er følgende: Hvordan påvirkede krisen folk? Hvordan bearbejdede de deres oplevelser? Og hvordan kom den ændrede bevidsthed til udtryk? Det er derfor ikke overraskende, at det er de kulturelle udtryksformer, der danner grundlaget for de efterfølgende bidrag.

De fem øvrige bidrag ser nærmere på udviklingen inden for den religiøse bevidsthed, hvor fromhedskrisen tages op til fornyet overvejelse. Ligeledes ses der på udviklingen inden for barokmusik og nederlandsk billedkunst samt de ændrede forudsætninger for begge fænomener. Derudover er der en metodisk interessant litterær analyse af tysk poesi og et provokerende indlæg af Rudolph Schenda om kommunikationsformer.

Inden for det overordnede tema optræder bidragene som en homogen enhed, der fungerer efter hensigten. Efter at have opridset krisens mange facetter viser bidragene krisens indvirkning på europæisk kultur og på individets dagligdag samt vekselvirkningen imellem dem. Bogen giver således stof til eftertanke, og den både kan og bør danne springbrædt til mere omfattende værker.

Ph.K.

HARTMUT LEHMANN & ANNE-CHARLOTT TREPP (Hg.): *Im Zeichen der Krise*. Religiosität im Europa des 17. Jahrhunderts. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1999). 645 s., 138 DM.

Værket er resultatet af en konference, som Max-Planck-Institut für Geschichte i Göttingen afholdt i juni 1996. Det giver ikke noget samlet overblik, men består af et større antal enkeltbidrag, der informerer om religionens transformation i det 17. århundrede ud fra forskellige perspektiver og problemstillinger. Efter udgiverens

opfattelse var der ikke tale om én krise i det 17. århundrede, men mange, og for datidens mennesker drejede det sig om at få religiøs mening ud af de negative og angstbesatte oplevelser. Dette behov blev imidlertid ikke tilstrækkeligt tilgode- set af de store, etablerede kirker. Ganske vist kan der i det 17. århundrede konstateres en tendens til disciplinering, men den havde kun begrænset succes. Ved siden af makroniveauet skildres derfor også mikroniveauet, og der anlægges et frøperspektiv. Derved bliver der sondret mellem forskellige samfundslag: hoffet, borgerskabet, underklassen. Bogen er inddelt i seks tematiske afsnit, som hver især er forsynet med en indledning: 1) dommedagsforventning, varseltro og profetisme med indføring af Thomas Klingebell; 2) epidemier, hungersnød, sygdom og død med indføring af Etienne François; 3) jødernes stilling mellem afvisning og tolerance med indføring af Manfred Jakubowski-Tiessen; 4) det fremmede, det overjordiske og overnaturliges præsens, hvor Hermann Wellenreuther i sin indføring især ser på sammenhængen mellem kommunikation og viden i det 17. århundrede; 5) gamle og nye videnskaber og verdensopfattelser med indføring af Margaret C. Jacob; 6) forvandlinger af det hellige med indledning af Peter Burschel. De enkelte afsnit består hver især af tre til fem artikler, hvis kvalitet er vekslende. I sit som altid fremragende bidrag om den levede tro under pest-epidemieme mellem 1580 og 1720 følger Otto Ulbricht således den levede tro fra de tjenestegørende præster over virkningerne på gudstjenesterne og intensivering af kirkefromheden og videre til huslig fromhed, begravelser og magi. Ved siden af dette indgående og nuancerede bidrag står Britta Echles bidrag, hvor krisehåndteringen noget monokausalt bliver reduceret til magi. Alt i alt lykkes det takket være mangfoldigheden af artikler og afsnit at formidle et omfattende indtryk af det 17. århundredes religiositet.

M.Rh.

HVERDAGSLIVETS HISTORIE

DANIEL ROCHE: *A History of Everyday Things*. The Birth of Consumption in France, 1600-1800. (Cambridge UP, 2000). 309 s., 59.95 \$, 22.95 \$ (pb.).

Den franske historiker Daniel Roches bog om hverdagstingenes historie er på flere måder en opfølgning af hans bog om klædedragtens kul-

turhistorie fra 1989 (*La Culture des Apparences*, engelsk version 1994: *The Culture of Clothing*). Ligesom dér forsøger Roche først og fremmest at analysere tingenes kulturhistorie. Han ser således både på de funktioner, som de enkelte ting har haft for fortidens mennesker, og på den mening og den betydning, som menneskene har tillagt dem. Det betyder ikke, at han ikke inddrager f.eks. økonomi og politik, men blot at hovedvinklen ligger lige så meget på de kulturhistoriske som på de økonomiske aspekter. Her er faktisk tale om, hvad vi kunne kalde økonomisk kulturhistorie.

Det, der interesserer Roche, er forbruget og ikke produktionen. Hvordan forbruges de enkelte ting, og hvilke grupper af mennesker brugte dem? Han ser således på forbruget i de forskellige sociale grupper og undgår helt bevidst at inddrage gamle analysemodeller som elitekultur og folkekultur. Det interessante er nemlig ikke, hævder Roche, om der kan opstilles sådanne dikotomier i tingenes forbrug. Det handler derimod om at se på, hvorledes genstande og varer forbruges af de forskellige sociale grupperinger. Ad denne vej forsøger Roche at levere et bidrag til forståelsen af de forandringer, som indtraf ved overgangen fra et traditionalistisk samfund med en knaphedsøkonomi til en moderne overflødhedsøkonomi.

Roche fokuserer i bogens første del på den naturgivne ramme, som 16- og 1700-tallets mennesker befandt sig i, og han prøver at forstå, hvad naturens vilkår har betydet for den enkelte. Herefter behandler han det fremvoksende byliv og byernes betydning for innovation og produktion af nye forbrugsgoder. Byernes produktion og forbrug opdeler han derpå i to sfærer, nemlig luksuskonsumtionen og konsumtionen af banale livsformødenheder, og han viser, hvorledes Frankrig i det 18. århundrede bevægede sig fra en produktion, hvor man først og fremmest producerede livsnødvendigheder til en produktion, hvor man i høj grad producerede luksusartikler.

I anden del fokuserer Roche på enkelte kategorier af forbrugsgoder og underkaster dem en kulturhistorisk analyse. Han ser således på menneskers boliger og boligernes indretning i by og på land. Han ser på opvarmnings- og belysningsforhold, vandtilførsel og vandanvendelse, møbler og deres anvendelsessituation, klædedragten og dens sociale betydning som distinkti-

onsparameter, og han underkaster fødevarerne en analyse med henblik på at bestemme deres grad af basal livsformødenhed og som symbol på social distinktion.

Roche's bog er på mange måder et fascinerende bekendtskab. Hans tilgang er nemlig lige præcis så anderledes og utraditionel, at læseren virkelig bydes på nye indsigter. Min eneste anke er forfatterens sprog. Ligesom tilfældet også var det i bogen om klædedragten, er bogen nemlig præget af en (efter min mening) svært forståelig sproganvendelse. Det er ikke, fordi Roche bruger svært forståelige begreber og lignende. Slet ikke. Men hans ordvalg forekommer mig ikke altid lige logisk, og hans argumentation er ofte pakket ind i sætninger, der ikke synes at give megen mening. Undertegnede skulle derfor ofte læse sætningerne flere gange for at forstå, hvad han egentlig mente.

P.H.

SEKSUALITET

MERRY E. WIESNER-HANKS: *Christianity and Sexuality in the Early Modern World*. Regulating Desire, Reforming Practice. (Routledge, 2000). 277 s., 42.50 £, 14.99 £ (pb.).

Undertitlen angiver præcist, hvad bogens fokus er: hvorledes kristne ideer og begreber om seksualitet blev anvendt til at forme og regulere seksuelle normer og adfærd 1500-1750. Det er ikke de store teorier og armbevægelser, der præger denne bog i serien »Christianity and Society in the Modern World«. Forfatteren afholder sig fra at fremføre én forklaring på udviklingen, men koncentrerer sig om at præsentere teorier, forskning og kilder vedrørende seksualitet, ægteskab, skilsmisse, hor, lejemål, uægte børn, sodomi og prostitution samt trolddom (i det omfang hekseforfølgelserne inddrog seksuelle aspekter). Den kronologiske afgrænsning er traditionel, men den geografiske dækning er til gengæld utraditionel og bred: Vest- såvel som Østeuropa, Mellemøsten, Asien, Latinamerika og Nordamerika, om end Vesteuropa får den bredeste dækning.

Præsentationen af forskning og kilder er solid og kyndig, baseret på en omfattende læsning og spækket med fine iagttagelser om vekselvirkningen mellem stat, kirke og lokalsamfund. En vigtig pointe er, at de lokale myndigheder (gejstlige som verdslige) overalt i den kristne verden hav-

de en række juridiske og moralske midler til at kontrollere og forme deres undersåtters seksuelle adfærd og normer, men at de istedet nåede deres mål i det omfang, de kunne ønske sig, simpelthen fordi de ikke havde de overvågningsmuligheder til rådighed, som f.eks. moderne totalitære stater har. Uægteskabelig seksuel aktivitet var mange steder accepteret blandt befolkningen på trods af kirkens og statens lære, så længe denne aktivitet endte med ægteskab eller med opløsning af et barnløst forhold. En anden pointe er, at der ikke eksisterede én fælles kristen holdning til seksualitet og reguleringen af denne. Der var nogle grundlæggende normer og ideer, der gik igen i både katolske, protestantiske og ortodokse former for kristendom, men rammerne for det tilladelige varierede utroligt alt efter de sociale omstændigheder, de geografiske forhold og raceforholdene. En tredje pointe er forskellen mellem Europa og kolonierne, især Nord- og Latinamerika, og særlig nyttigt for danske (og andre europæiske) læsere vil være, at det puritanske samfund i 1600-tallets Nordamerika (nok det mest seksuelt disciplinerede samfund i den kristne verden) bliver sat ind i en kronologisk og global sammenhæng.

Det er således en bog, man kan have svært ved at være uenig med, og den vil næppe betyde et brud med hidtidig forskning. Derimod vil den være meget nyttig for enhver, der har brug for et overblik eller en indledning til emnet, hvortil bogen er fortrinligt egnet med sin sikre, grundige og velskrevne gennemgang af forskningsresultater og den omfattende litteratur om kristendom og seksualitet. Hvert kapitel har en god kommenteret gennemgang af relevant litteratur, dog begrænset til engelsk-sproget litteratur. Man kunne have ønsket sig en mere omfattende indholdsfortegnelse, men et emneregister hjælper til at finde rundt i bogen.

G.J.

SOCIALHISTORIE

MARTIN RHEINHEIMER: *Arme, Bettler und Vaganten. Geschichte der Armut*. (Fischer, 2000). 252 s., 21.90 DM, 10.90 DM (pb.).

Selv om socialhistorien har fået mere vægt i de sidste to årtiers historiske forskning, hersker der stadigvæk mangel på overregionale standardværker. En sådan mangel har lektor Martin

Rheinheimer fra Esbjerg nu afhjulpet med det foreliggende værk om fattigdommens historie i Europa fra 1450 til 1850.

Bogen er inddelt i fem kapitler, som følger den sociale rangstige nedad. I første afsnit beskriver forfatteren den brede befolknings levevilkår, dens problemer og truslen om at forarmes helt. Næste kapitel tegner Rheinheimer kvinderne, som kunne blive ramt af fattigdommen endnu hårdere end mændene. Det tredje afsnit handler om de »anerkendte« fattige, og hvilken behandling de oplevede. Dernæst følger et kapitel om de fattige, der ikke havde andre muligheder end at tigge eller blive kriminelle. Sluttelig omhandler sidste afsnit sigøjnernes helt specielle og vanskelige levevilkår som fremmede og nomader i århundredernes løb.

I alle kapitler får læseren oplysninger om de pågældende gruppers levevilkår og deres overlevelsesstrategier, og hvilke konflikter disse kunne medføre. En vigtig grundlinje i værket er moderniseringsprocessen fra kirkens meget uformelle hjælp i middelalderen over de første lokale og statslige fattiglove til den moderne socialforsikring, som hjælper ved den egentlige fattigdoms afslutning. Men også befolkningens skiftende holdninger til de fattige er blevet undersøgt og fremstillet; angsten for at blive helt fattig og for, at ens ejendom og ens eget helbred blev truet, spillede en betydelig rolle i omgangen med de fattige, som Rheinheimer anskueliggør ved mange eksempler.

Selv om serien *Europäische Geschichte* stiller krav til overskuelighed, inddragelse af en meget lang periode og hensyntagen til hele Europa, lykkes det Rheinheimer at anskueliggøre forholdene ved ret mange lokale eksempler. Netop denne gode kobling af lange overskuelige linjer og kildenærhed er bogens styrke. I øvrigt forekommer der i bogen flere eksempler fra Danmark og det gamle hertugdømme Slesvig.

Martin Rheinheimer har med *Arme, Bettler und Vaganten* skabt et meget overskueligt og tilmed oplysende og vægtigt værk om fattigdommens historie. Takket være hans flydende skrivestil er bogen let at læse både for det brede og det faglige publikum. Man må håbe, at dette spændende standardværk snart udkommer på dansk!

G.L.S.

BOGTRYKKERKUNSTEN

STEPHAN FÜSSEL: *Gutenberg und seine Wirkung.* (Insel, 1999). 142 s., 64 DM.

Alle kender Gutenberg, ham der opfandt bogtrykkerkunsten i midten af 1400-tallet. Hermed er imidlertid næsten også det meste sagt, som vi med sikkerhed ved om manden. Vi ved f.eks. ikke, hvornår han blev født, men det må have været omkring 1400, og på den måde blev år 2000 til Gutenbergs 600-års jubilæum. Det er anledningen til nærværende lejlighedsskrift, forfattet af indehaveren af Gutenberg-lærestolen ved universitetet i Mainz og direktør for Institut für Buchwissenschaft Stephan Füssel. Det borger for kvaliteten, og man kan være tryk ved bogens mange oplysninger, selv om der er tale om et populariserende værk uden henvisninger og med en meget knapt afmålt litteraturliste. Til gengæld er bogen et stykke bibliofilt håndværk, smukt sat (med ægte blysnats sågar!) og med 62 helsiders, knivskarpe farvegengivelser af forskellige tryk og håndskrifter. Og hvad har den højtlærde professor så valgt at meddele os? Som den seriøse og jordbundne mand, han tydeligvis er, fremlægger han redeligt alt, hvad man med sikkerhed ved om Gutenbergs liv suppleret med de mest rimelige hypoteser. Det er som antydning ikke særlig meget, så det meste af bogen består derfor af en klar, velskrevet og meget konkret boghistorisk oversigt over Gutenbergs produktion og det tidlige bogtryks historie til og med reformationstidens bibeloversættelser og flyveskrifter. Det omfatter for perioden 1450-1500 alene 30.000 titler med et totaloplag på ca. 9 millioner, så det siger sig selv, at der er tale om et overblik. Forfatteren forfalder ikke til højtravende teoretiske overvejelser eller problematiserende funderinger, men øser tillidsvækkende af en enorm, ajourført og kritisk bearbejdet viden om sit emne. Afslutningen dannes af nogle essayistiske overvejelser om Gutenberg og den elektroniske tidsalder, og det forstås man godt. Fra Gutenbergs tid og frem til det 19. århundrede skete der ingen større ændringer i bogtrykkets teknologi, og det egentlige brud med Gutenberg-teknikken kom først med offset-teknikkens gennembrud i efterkrigstiden. Den elektroniske tidsalder har dog ikke afskaffet den traditionelle trykte bog, men supplerer den gennem print-on-demand og det stadigt større antal digi-

taliserede håndskrifter og andre bibliofile sjældenheder som f.eks. Gutenberg-bibeleerne, der gøres tilgængelige på internettet. På den måde sluttet cirklen, og Gutenberg sikres en plads i det ny årtusinde.

S.O.-J.

TREDIVEÅRSKRIGEN

BENIGNA VON KRUSENSTJERN & HANS MEDICK (Hg.): *Zwischen Alltag und Katastrophe.* Der Dreissigjährige Krieg aus der Nähe. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1999). 625 s., 98 DM.

Bogen er resultatet af en konference, afholdt i november 1999 ved Max Planck-Institutet for Historie i Göttingen. Konferencens 21 indlæg er blevet samlet, bearbejdet og i nogle tilfælde udvidet i denne udgivelse på 625 tætskrevne sider – og de er blevet suppleret med en fyldig indledning og fire mindre kommentarer og opsummeringer.

Konferencens og den efterfølgende udgivelses formål har været at undersøge og fremstille Trediveårskrigen som en sammenhæng mellem handlinger, begivenheder og strukturer skabt, erfaret og følt af mennesker. Krigen skal hverken anskues som en mindre krusning på toppen af de grundlæggende strukturer eller som en udefrakommende årsag til en række sociale eller kulturelle virkninger, der kan undersøges mere eller mindre isoleret. Krigen skal ses som et dynamisk samspil mellem socialt-økonomiske, politisk-militære og kulturelt-religiøse udviklingslinjer og begivenheder – og den erfaringssammenhæng, som disse udviklingslinjer og begivenheder udgjorde.

For at indfange denne makrohistoriske sammenhæng anvendes en lang række tilgangsvinkler – fortrinsvis af mikrohistorisk art, hvor et enkelt, afgrænset område udvælges til dybdegående analyser og bliver sat i spil i forhold til makrohistoriske teorier og begreber. Det betones, at der er tale om nyopdyrkning af forskningsfelter og ikke indhøstning af større, koncentreret forskningsindsatser; og størstedelen af bidragene kommer da også fra historikere, der er i færd med at skrive eller inden for de seneste fire-fem år har skrevet deres dissertationer.

De 21 indlæg er fordelt på syv hovedafsnit, men på tværs af denne inddeling sporer man mi-

krohistoriens to hovedretninger: den socialhistoriske og den kulturhistoriske/semiotiske. Flere af bidragene kredser om krigens indgreb i sociale strukturer og mønstre samt om udviklingen af en særlig krigsøkonomi, hvor kontributioner og plyndringer atter blev omsat lokalt. Hertil kommer bidragene om våbenindustri, soldaterudskrivninger m.m. Heroverfor står bidrag om blandt andet samtidens dødsopfattelse, samtidige erfaringer og tolkninger af krigsbegivenheder, bearbejdningen af krigserfaringen i musik (blandt andet eksemplificeret ved Heinrich Schütz) samt en ny tolkning af Callots berømte serie af stik fra Trediveårskrigen.

En udgivelse af konferencebidrag vil uvægerligt være meget ujævn, også hvad angår kvaliteten. Men generelt er denne bog en utrolig god inspirationskilde, der slår et væld af spændende forskningstemaer an. Og vel at mærke forskningstemaer, der ikke bare er knyttet til Trediveårskrigen, men til europæisk historie generelt i tidlig-moderne tid. Netop ved at indkredse de større sammenhænge gennem forskellige mikrohistoriske vinkler viser denne bog, hvor givende det er at anvende en specifik kontekst som afsæt for specialstudier – samt at man hverken kan analysere kulturhistoriske eller socialhistoriske problemstillinger fra Trediveårskrigens tid på fyldestgørende vis uden at integrere krigsbegivenheder og -erfaringer i analysen.

H.H.A.

DEN FRANSKE REVOLUTION

MARIE-HELENE HUET: *The Will of the French Revolution*. (University of Pennsylvania Press, 1997). 232 s., 17,50 \$.

Forfatteren, der er professor i fransk ved University of Michigan, har tidligere publiceret flere afhandlinger inden for sammenlignende litteraturvidenskab med temaer fra Den franske Revolution, og læseren præsenteres også i den foreliggende bog for en række tekstlæsninger med litteratens hele vokabularium med diskurser og troper i postmoderne gevandter.

Fremstillingen kan ikke siges at udgøre en helhed, og det fremgår da også af forordet, at hovedparten af de enkelte kapitler er viderebearbejdninger af tidligere publicerede artikler igennem den sidste halve snes år, således at titlen dækker over endog meget forskellige og uensartede temaer. Første del af bogen har titlen »In-

tentioner og målsætninger«, mens anden del hedder »Den sidste vilje og testamente«.

Første del beskæftiger sig først og fremmest med revolutionens egen selvforståelse, og de enkelte kapitler bindes sammen af en diskussion om Benjamin Franklins lynafleder og tolkningen af hans opfattelse af forskellige samtidige i Frankrig. Herved fremhæves Rousseaus flertydighed med hensyn til natur- og samfundslove samt hans demokratiske paradoks, og gennem inddragelse af tekster vedrørende Robespierre, Condorcet og de Sade får Huet elegant vist, hvor forskelligt tolkningen af det fælles udgangspunkt hos Rousseau kan falde ud. Interessant er her desuden det påviste sammenfald mellem Robespierres tanker og Kants imperativer og tanker om det sublime; desuden gives der mange gode indgange til forståelse af revolutionstidens franske tankegang med gennemgange af det teatralskes og dødens betydning i retorik og symbolik. Problemet for en traditionel historiker er her, at den diakrone sammenvævning af en lang række tekster af den samme person, som f.eks. Maximilien Robespierre, udmærket kan afsløre en sammenhængende tankestruktur, men jo også kan skjule en udvikling over tid samt forskellige realpolitiske påvirkninger ved formuleringen af de enkelte tekster. I dette tilfælde mindskes problemet ikke af, at Huet, hvad de historiske realia angår, i første del så godt som udelukkende refererer til Michelets opus om Den franske Revolution fra 1850'erne. Første del bringer ikke så meget nyt i forhold til de sidste mange års forskning; men det leveres kortfattet, elegant og anskueligt.

Anden del beskæftiger sig med vor egen tids og romantikkens behov for genskabelse af historien om Den franske Revolution. Dette er efter min mening langt den bedste del af bogen. Her gives nogle alvorlige nakkedrag til blandt andet Jules Michelets fremstilling, François Furets og Mona Ozoufs revisionistiske korstog op til 200 års jubilæet samt vore egne fortrængninger i forhold til bevidstheden om, at vore moderne statsdannelser i Vesten bygger på Den franske Revolutions grundvold. Her køres løs med Freuds psykahistoriske grundmaksimer i stor stil, og der lægges op til en accept af terroren som en rationel, om end uacceptabel del af grundvolden for vort vestlige demokrati og en rehabilitering af Saint-Just og ikke mindst Robespierre. Ved-

rørende Robespierre er det instruktivt, at han var seks fod høj, så godt ud, havde blå øjne og næsten aldrig gik med paryk, men luftede sit lange krøllede brune hår frit. Allerede George Rudé gjorde opmærksom på denne diskrepans i sin Robespierre-biografi fra 1967, men det er tankevækkende, at deformationen af ham tog fart umiddelbart efter thermidor, således at Jules Michelet i sin skildring fra 1850'erne har en lille, sygelig person med dårlig teint, grønne øjne og pudret paryk.

Marie-Helene Huet graver tilsyneladende et par spadestik dybere end f.eks. Lynn Hunt, og den terapeutiske virkning efter endt læsning skulle være oplagt, selv om faghistorikeren måske får nogle ekstra problemer at tumle med. Bogen være hermed anbefalet på det varmeste. Efter endt kur venter en ny morgen.

F.S.P.

ENGLAND

DERRICK MURPHY, ALLAN KEEN, MICHAEL TILLBROOK & PATRICK WALSH-ATKINS: *England 1485-1603*. (Collins, 1999). 320 s., 16.99 £.

RICHARD WILKINSON: *Years of Turmoil*. Britain 1603-1714. (Hodder & Stoughton, 1999). 465 s., 15.50 £.

TERENCE ALAN MORRIS: *Tudor Government. Questions and Analysis in History*. (Routledge, 1999). 162 s., 6.99 £.

ANGUS STROUD: *Stuart England*. (Routledge, 1999). 220 s., 14.99 £.

De fire udgivelser egner sig glimrende som oversigtspensum for studerende på universitetets grunduddannelser, der vil have en allerførste introduktion til Englands historie 1485-1714, Tudor- og Stuartmonarkiernes tidsalder.

Dette til trods for, at de egentlig er udarbejdet af gymnasielærere med henblik på undervisning af gymnasieelever. Imidlertid har undervisning og materiale i en sådan britisk sammenhæng traditionelt et specialiseret og studieforberedende sigte, der peger direkte frem mod fremtidige universitetsstudier.

Dette er afspejlet i de to første oversigtsværkers disposition, idet hvert afsnit karakteristisk indledes med en meget grundlæggende præsentation af periodens hovedproblemer og afsluttes med betragtninger over forskningsaktuelle tendenser med henvisning til et repræsentativt udpluk af såvel klassiske som revisionistiske vær-

ker som grundlag for videre læsning. Det gælder ikke mindst for behandlingen af de klassiske debatter om Tudortidens reformationers og Stuartperiodens revolutionære natur.

De to værker kan med udbytte læses i forlængelse af hinanden. Som referenceramme for den efterfølgende fremstilling rides den politiske og økonomiske hovedstruktur meget overskueligt og pædagogisk op i Tudor-lærebogens indledning. Derimod forudsætter Wilkinson i *Years of Turmoil*, at læseren er bekendt med denne forståelsesramme og prioriterer derfor i stedet fra start at styrke læserens orienteringssans gennem præsentation af de principielle konstitutionelle og kirkehistoriske hovedspørgsmål, der omgærdner den særdeles vanskelig tilgængelige historigrafiske debat vedrørende 1600-tallets borgerkrige, revolutioner og monarkiets restaurations. En sådan logisk fremgangsmåde er mulig i det britiske undervisningssystem, der i kraft af en central og klart defineret læseplan gør det muligt at studere og lære i sammenhæng.

De to kildeudgivelser komplementerer og supplerer de to oversigtsværker fint, idet kildevalget er foretaget både med tanke for, hvad britiske historikere traditionelt har opfattet som periodens hovedkilder, og i forsøg på med kildevalget at lægge op til diskussion af den aktuelle forsknings dagsorden. Disse paradigmeskift er kortfattet kommenteret under introduktion af kilderne.

De er begge resultater af en usædvanlig god pædagogisk redigering og præsentation. For Strouds vedkommende gælder det særligt de fremragende skematiske illustrationer af Stuarttidens politiske og kirkelige organisationsstrukturer. Tilsvarende tydeliggøres ligheder og forskelle mellem diverse politiske og religiøse grupperinger herigennem. Disse sider kan med stort udbytte omsættes til overheads eller handouts i undervisningssammenhæng og derved give fornemmelse af de strukturhistoriske rammer, som sjældent gøres særlig håndgribelige i de traditionelle fremstillinger.

Ligeledes gælder det for Morris' kildesamling, der især udmærker sig ved en ualmindelig skarp og selektiv redigering af kildematerialet fra Tudormonarkernes regeringstid. Begrundelsen herfor er antagelig, at redaktøren har ønsket at forhindre, at den utålmodige og uerfarne studerende giver op over for kildernes udenoms-snak og derfor bør ledes direkte til at se en nær

sammenhæng mellem oversigtsværkernes sagsfremstilling og kildernes egentlige sagsindhold. Studerende gøres derved bekendt med kildernes vitale betydning for faghistorikeren og livgivende værdi for enhver historiefremstilling.

Morris' kildesamling lægger måske ikke op til de mest dybdeborende kildestudier, men den er særdeles nyttig i en konkret undervisningssituation. Det er eksempelvis let at plukke et par kilder ud som grundlag for diskussion af Tudor-regeringstidens vel altoverskyggende klassiske historiografiske hovedtema, Tudor-despotisme eller konsensusstyre? Der belyses og disponeres med udgangspunkt i kongemagtens relationer til hof, parlament, kirke og lokaladministration. Ingen af kilderne fylder mere end en A4-side. De er derfor også brugbare som handouts med henblik på konkretisering af oversigtsværkers problematik. Som oplæg til diskussion har redaktøren afslutningsvist påført hver kilde spørgsmål til overvejelse for den studerende, hvad der naturligvis gør dem endog mere anvendelige i så henseende.

Der er på den baggrund tale om udgivelser, der i kraft af deres introducerende sigte og pædagogiske redigering med meget stort udbytte kan indgå som pensum for oversigtskurser, der behandler 1500-1700-tallets Englands og Europas historie.

A.T.

SLAVEHANDEL

HERBERT S. KLEIN: *The Atlantic Slave Trade*. (Cambridge UP, 1999). 234 s., 10.95 £.

Den atlantiske slavehandel har gennem tiderne været – og er stadig – et lidt pinligt emne. Stillet over for den beklagelige historiske virkelighed, nemlig flytningen af de mange mennesker fra et kontinent til et andet og den endegyldige udnyttelse og undertrykkelse af dem, har de europæiske historikere – og deres efterkommere i både Nord- og Sydamerika – vaklet mellem undskyldning, bortforklaring og forsøg på at feje spørgsmålet ind under gulvtæppet. Som følge deraf falder den historiografiske behandling af slaveriets historie tidsmæssigt i to dele. I slutningen af 1700-tallet samlede abolitionisterne materiale om slaveriets umenneskelighed og ugudelighed for at gennemtvinge dets ophør. Derefter kom en lang tavshed, da alle var blevet overbevist, at emnets moralske implikationer gjorde det pinligt

at berøre. Og endelig, 200 år efter, i slutningen af 1900-tallet, startede en ny bølge, den videnskabelige kortlægning af, hvad der egentlig skete. Denne sidste fase har været præget af hele spektret af historiske tilgange – fra forsøg på objektive og værdifrie undersøgelser til politisk korrekte anklager mod fortidens synder.

Serien *New Approaches to the Americas* er et nyt initiativ fra Cambridge University Press, der søger at udfylde mangelen på moderne undervisningsmaterialer om Latinamerikas historie. Serien har til hensigt at virke som en introduktion til forskellige emner, hovedsageligt inden for socialhistorie, men lægger samtidig vægt på at præsentere de nyeste udviklinger inden for forskningen på en tilgængelig måde.

Herbert Kleins bog om den atlantiske slavehandel lever op til seriens hensigt ved på den ene side at præsentere traditionen inden for forskningens demografiske og økonomiske udgangspunkt baseret på Phil Curtins i sin tid epokegørende beregninger af slavetransporternes reelle omfang og David Eltis' og andres diskussioner over slaveriets økonomiske betydning.

Men der, hvor bogen adskiller sig fra den tidligere litteratur, er ved dens syntesepræg, der indsætter slavehandelen i et helhedsperspektiv. Denne bestræbelse på at nå hele vejen rundt kan aflæses i bogens disposition: først tre kapitler omkring baggrunden for slaveriet i Europa, Amerika og Afrika, dernæst to kapitler om slavehandelens organisering henholdsvis på europæisk og afrikansk side, et kapitel om selve overfarterne, et kapitel om de sociale og kulturelle resultater, som slaveriet – og især slavehandelen – fik i de forskellige områder i Amerika, og endelig et kapitel om slavehandelens afvikling. Denne omfattende oversigt underbygges af yderligere materiale: kort over slavehandelszoner og udskibningshavne i Afrika, en række tabeller og figurer til yderligere dokumentation af den demografiske diskussion samt et bibliografisk essay, som ikke blot rummer litteraturhenvisninger, men også en decideret historiografisk diskussion, der rækker fra de engelske abolitionister i 1700-tallet til den imponerende kildesamling *The Transatlantic Slave Trade, 1562-1867: A Database CD-Rom* (1998), som denne bogs forfatter har udgivet sammen med David Eltis, Stephan D. Behrendt og David Richardson.

Bogen bliver på den måde til et nyttigt værktøj

tøj både for den interesserede læser, der ønsker en introduktion til et centralt område inden for den europæiske ekspansions historie, og for den studerende, der ønsker at sætte sig dybere ind i stoffet, og i denne bog vil finde en række nyttige værktøjer til at komme videre med.

B.H.

AFRIKA

JOHN K. THORNTON: *Warfare in Atlantic Africa 1500-1800*. (UCL Press, 1999). 194 s., 44 £, 15.99 £ (pb.).

Krig i Afrika er et sørgeligt aktuelt tema, men det er langt fra et nyt fænomen. I serien *Warfare and History*, som omfatter en lang række bind om krig fra Det byzantinske Rige til Vietnamkrigen, er der nu udkommet en bog om krigsførelse i Afrika 1500-1800.

Krigsførelse i Afrika ...? Tjah, det kan forekomme et temmelig perifert emne. Hvorfor er krigsførelse i atlantisk Afrika interessant? Spørgsmålet kan endda udvides med: Hvorfor er Afrikas historie interessant? Og svaret er stort set det samme: Afrikas historie har traditionelt været sørgeligt underbelyst, så ethvert forsøg på at udvide kendskabet til den er yderst velkomment. Det gælder i særlig grad perioden før koloniseringen, som denne bog dækker.

Nu er det sådan, at netop denne bogs tema er centralt for en vigtig del af det europæiske kolonievæsen. De vestafrikanske krige var en nødvendig forudsætning for den afrikanske slavehandel, og sandsynligvis var udsigten til at kunne tjene penge på salget af krigsfanger stærkt medvirkende til de mange krige mellem de afrikanske riger i denne periode. Der findes to fremherskende modeller for sammenhængen mellem krig og slavehandel. Den økonomiske model lægger hovedvægten på slavehandelen som årsag til krig. Krigens formål var at opnå økonomisk vinding ved at sælge krigsfanger og derved komme i besiddelse af ildvåben, der kunne bruges til at skaffe endnu flere krigsfanger. Den politiske model ser krigen i Afrika som resultat af interne, politiske konflikter, hvor salget af modstanderne mest var en – godt nok indbringende – biting. Thornton hælder klart til den politiske udlægning og tager selve mangelen på skriftlige kilder om afrikansk krigsførelse til indtægt for, at den europæiske indblanding har været mindre end normalt antaget.

Bogens seks kapitler behandler de former for

krigsførelse, der har været fremherskende i de forskellige afrikanske landskaber – fra kavalleri på savannen til »søslag« med både på de store floder. Den lægger hovedvægten på teknologisk og strategisk analyse underbygget af detaljennemgange af vigtige slag. Konklusionen slår fast, at afrikansk krigsførelse på ingen måde kan karakteriseres som primitiv; den var frugt af komplekse organisationsformer, som ikke kan tænkes uden en udviklet stat. Desuden var europæernes indgriben af meget mindre betydning for den afrikanske krigsførelse, end man normalt har forestillet sig.

Afrikansk krigsførelse fulgte andre regler end den europæiske, og det har af mange europæiske iagttagere været opfattet som bevis for, at afrikanerne kæmpede uden overordnet organisation. Det er et af denne bogs erklærede mål at gøre op med denne myte om det primitive Afrika, dets mangel på statsstrukturer og »rigtig« historie.

B.H.

INDIEN

ANNEMARIE SCHIMMEL: *Im Reich der Grossmoguln*. Geschichte, Kunst, Kultur. (C.H. Beck, 2000). 459 s., 68.50 DM.

Forfatteren har været professor i indo-muslimsk kultur i Harvard og Bonn og har en omfattende produktion om islamisk litteratur, kunst og kultur i Sydasiens bag sig. Man mærker i denne bog tydeligt, at hun ikke er historiker, og hendes interesse er ikke samfundsmæssige strukturer og udviklingslinier. Trods titlen skal man ikke regne med at få en skildring af historie og samfundsforhold i Mogulriget. Hovedvægten ligger netop på undertitlens kunst og kultur, og det havde også været rigtigt at sige sig, at dette først og fremmest handler om stormogulerne og deres hof snarere end om deres rige. Schimmel er fascineret af Mogulrigets glimmer, af »mogulherskernes evne til at sammensmelte natur og kunst, deres forfinede skønhedssans« (s. 364) og mere generelt af »tidens storhed og skønhed« (s. 368). Bortset fra en »historisk indføring« disponeret omkring »kongerækken« og nogle korte afsnit om den politiske struktur og om økonomi og handel, er det i høj grad livet ved hoffet, der skildres med stor detaljerighed i næsten alle dets afskygninger. Bogens længste kapitel beskriver således beklædning, tæpper, juveler og service ved hoffet (næsten som en udstillingskatalogtekst), foruden

gastronomien, nydelsesmidler, parfumer, medicin, underholdning og dyrehold. Der er også et særligt kapitel om kvindelivet ved hoffet. Selv et par kapitler om religion og sprog, der synes at række ud over det snævre hersker- eller hofperspektiv, viser sig at handle om herskernes forhold til religiøse spørgsmål og om muslimske (hof)digteres brug af forskellige sprog.

Schimmel baserer sig på et righoldigt skriftligt materiale, hvor ikke mindst Abu'l Fazls berømte *Ain-i Akbari* fra 1595 er central. Men også den store mængde miniaturemalerier, der er overle-

veret, spiller en væsentlig rolle – mange afsnit er simpelthen beskrivelser af den type billeder. Bogen råber derfor ligefrem på illustrationer. Desværre er der ikke ret mange af dem, og de er alle i en lille og bleg sort-hvid gengivelse.

Alt i alt får man en i mange henseender informativ og fortræffelig beretning om livet i det allerøverste lag i Mogulriget. Det er også en fascinerende historie, om end begrænset i forhold til et spørgsmål om, hvordan der var i stormogulernes rige som sådan.

J.C.M.

DET 19. ÅRHUNDREDE

STORBRITANNIEN

JEFFREY A. AUERBACH: *The Great Exhibition of 1851. A Nation on Display*. (Yale UP, 1999). 280 s., 25 £.

Åbningen af den store udstilling i Krystalpaladset i London i 1851 blev dagen efter af *The Times* beskrevet som »den første morgen siden verdens skabelse, hvor alle folkeslag har samlet sig fra alle dele af verden og gjort noget i fællesskab«! Store ord, men udstillingen vakte unægtelig enorm opsigt, endte med at blive besøgt af mere end 6 millioner og kom i eftertiden til at stå som et centralt symbol på Victoriatiden og på Storbritanniens førerposition i verden, industrielt og politisk. Der er skrevet meget om udstillingen, men Auerbach interesserer sig i denne lækkert illustrerede bog først og fremmest for den *betydning*, udstillingen havde for planlæggerne, for iagttagere og besøgende og for eftertiden.

Udstillingen er blevet opfattet som et særligt udtryk for en middelklassevision om samfundet, men Auerbach mener, at den langt mere var en begivenhed, der gik på tværs af traditionelle klassegrænser. Der var noget for enhver smag, og derfor var det også en begivenhed, som fik mange og ganske forskelligartede betydninger. Han ser ikke alene på organisatorenes planer og hensigter med udstillingen (der i øvrigt i starten måtte promoveres på forskellige måder, fordi der i offentligheden til at begynde med var en del skepsis), men analyserer også reaktionerne på den, både positive og negative, i samtiden og senere. Han opfatter begivenheden som en slag-

mark, hvor forskellige grupper i det victorianske samfund kæmpede for at præsentere deres version af, hvad de mente, den britiske nation burde være. Udstillingen kommer til at fungere som spejl for det britiske samfund i dets mangfoldighed, og det er en væsentlig pointe, at den skabte en form for national identitet, der holdt sig længe. Medvirkende hertil var udstillingens imperialistiske karakter (den skulle i høj grad også fremvise de britiske koloniers mangfoldighed, og dermed Storbritannien som verdensmagt). Dermed kom den også til at fungere som en understregning af, at briter var anderledes end udlændinge, hvorved den var med til at gøre kolonierne til »de andre«. Udstillingen kaster også lys over mange forskellige kontroverser i samtiden – over forholdet mellem hovedstad og provins, handel og kultur, social integration og adskillelse, nationalisme og internationalisme, industrialiseringsprocessen, statens rolle. Auerbach konkluderer, at hvis den store udstilling afslører noget som helst om det midt-victorianske Storbritannien, så var det, at mange iagttagere var bekymrede over landets økonomiske præstation i forhold til andre lande og over den kurs, økonomien tog; at det britiske samfund ikke kunne inddeles i sociale klasser på en ligetil eller klar måde; at liberalismen endnu ikke var altdominerende; og at den britiske nationale identitet var et heftigt omdebatteret emne (s. 231).

Auerbach punkterer mange af myterne om udstillingen, som i eftertidens historieskrivning er blevet fastslåede kendsgerninger, og udstillin-

gen bliver i hans analyse et meget interessant og betydningsladet udtryk for væsentlige aspekter af det britiske samfund i midten af 1800-tallet og for forestillinger om Storbritannien som nation. Der er en omfattende litteraturliste.

J.C.M.

CENTRALEUROPA

JAN KŘEN: *Die Konfliktgemeinschaft*. Tschechen und Deutsche 1780-1918. 2. Auflage/Studienausgabe. (Oldenbourg, 2000). 405 s., 48 DM.

Denne bog er selv et stykke historie: skrevet over tolv år, 1974-86, mens dens forfatter, den tjekkiske historiker Jan Křen, af politiske grunde måtte ernære sig som arbejder, udkom den først i Prag 1988 som samizdat, så 1989 på et tjekkisk eksilforlag i Canada og efter omvæltningen i Tjekkioslovakiet på Videnskaberne Akademis forlag i Prag i 1990. Nu foreligger også en tysk udgave, kompetent oversat af historikeren Peter Heumos, der sporadisk har opdateret noteapparatet med nyere, primært tysk litteratur.

Værkets alder svækker dog ikke dets værdi. Hvor de fleste skildringer af perioden dækker én national gruppes historie, bestræber Křen sig konsekvent på at skildre udviklingen i de bøhmiske lande i sin helhed og i et større perspektiv, som forfatteren definerer som »Centraleuropas tyske æra«. Titlens »konfliktfællesskab« betoner samtidig den sammensatte og sammenfildrede natur af det tjekkisk-tyske samliv, som langt fra kun skildres i antagonistiske termer. Det er i det hele taget en hoveddyd ved værket, at Křen undgår en determinisme, der reducerer forløbet til et forspil til den endelige konfrontation mellem de to nationer 1938-47. Han har tværtimod blik for de mange – spildte – muligheder for en politisk forståelse, der forelå, før Første Verdenskrig udløste et tjekkisk brud med Habsburgriket, og han betoner de mange positive sider af samlivet med tyskerne for det tjekkiske nationalsamfund inden for denne stat.

Křen har blik for det tvetydige og omskiftelige i de nationale kategoriers betydning; ikke mindst fremhæver han fint, hvor komplekst den tyske identitet fremstod med en bøhmertysk, en tysk-østrigsk og en altydsk dimension, hvis vægt forandredes stærkt af Tysklands samling 1871 og siden af krigen. Heroverfor fremstår tjekkerne som en mere entydig kategori – måske for

»primordielt« entydig i forhold til den nyeste nationalismeforsknings indsigter – selv om Křen understreger, at det nationale i hvert fald til midt i det 19. århundrede langt fra var den dominerende socialt strukturerende idé. Også efter den nationale massemobiliserings gennembrud forblev den habsburgske statsmagt en aktør, der ikke kunne reduceres til agent for den ene eller anden nationale interesse, og hvor disse er en realitet, ligger Křens sympati tydeligt hos den moderate tjekkiske liberale politiker Josef Kaizl, der 1895 erklærede: »vi behøver ikke at elske hinanden, men det er nødvendigt, at vi kan tåle hinanden«.

Křens fremstilling er primært et fornemt stykke politisk historieskrivning med en sympatisk approach, der nok var mere epokegørende i 1986 end i dag. Men bogen er stadig varmt anbefalelsesværdig for alle med interesse i tjekkisk, østrigsk eller tysk historie i denne periode som en afbalanceret og informationsrig fremstilling af et samlivs- og konfliktforhold af så »klassisk« tilsnit, at mange af nationalismeforskningens pionerer (Hans Kohn, E. Lemberg o.a.) både havde rod og tog udgangspunkt deri.

P.Bu.

AMERIKA

GÖRAN RYSTAD: *Den bittra fejden*. Nordamerikanska inbördskriget 1861-1865. (Historiska Media Lund, 2000). 237 s., 248 SEK.

MARK L. BRADLEY: *This astounding close*. The road to Bennett Place. (University of North Carolina Press, 2000). 404 s., 25.95 \$.

Den blodige amerikanske borgerkrig 1861-1865 sætter endnu 135 år efter sin afslutning sit præg på amerikanernes selvforståelse og den nationale udvikling. 600.000 døde – flere end i alle andre amerikanske krige tilsammen – og mange gange flere sårede og invaliderede samt store dele af Syden lagt i ruiner var prisen for denne, den første moderne industrielle storkrig. Hvert år på mindedagene for krigens store slag genopføres disse på slagmarkerne, minutløst ned til detaljerne, af tusinder af frivillige, ligesom ingen moderne storkrig eller revolution – den russiske og kinesiske indbefattet – har affødt så mange videnskabelige og litterære bøger og artikler, film og TV-serier mv. Alle amerikanske skolebørn lærer særdeles grundigt herom, og mange kan helt eller delvist udenad citere cen-

trale tekster derfra, som fx præsident Lincolns berømte Gettysburg-tale. Nok var den samtidige danske krig og tabet af Slesvig i 1864 længe et blødende sår i den danske folkesjæl, og vi kan endnu i året 2000 diskutere forholdet mellem seriøs formidling og historisk pop omkring Dybbøl Mølle, men ikke i en grad, der står mål med amerikanernes dyrkelse af Borgerkrigen. Vil ikke-amerikanere forstå væsentlige sider af amerikansk historie og historieskrivning, er man nødt til at sætte sig ind i Borgerkrigen og myterne derom.

En god og nutidig indføring for den ikke-fagkyndige har den svenske historieprofessor Göran Rystad lagt frem ved en opdatering af sin bog fra 1968. Hovedtrækkene i forudsætningerne for og forløbet af Borgerkrigen udredes i en række velskrevne kapitler: om de to modstående samfundslogikker i Nord og Syd, om det statsretlige magtproblem med union over for enkeltstater, om søslag med pansrede skibe, om Sydstaternes første sejre grundet mod og taktisk overlegenhed, om de menige soldaters ofte bitre lod, om civilbefolkningens vilkår og tunge ofre under den totale krigsførelses logik, med prægnante og informative portrætter af de ledende generaler og politikere fra begge sider, om Nordens tiltagende overlegenhed via krigens øgede teknologiske niveau og industrielle afhængighed samt om fredsslutningens karakter grundet ikke i de militære kampagners ophør, men i nordstatspolitikernes hævngrerrige krav om fjendens (Sydens) betingelsesløse kapitulation og Nordens totale overtagelse af al civil, militær og økonomisk magt og myndighed over de besejrede – jævnfør tilsvarende træk i afslutningen af krigene mod Tyskland og Japan efter 2. Verdenskrig. Bogens styrke ligger dels i, at den er klart disponeret og velskrevet, dels i dens ofte fremragende klip fra samtidens kilder. Bogens svaghed set fra en dansk vinkel ligger for det første i dens historiografiske perspektiv, hvor de mange faglige diskussioner er udeladt eller stærkt reduceret, for det andet i de mange citater bragt på svensk, hvor vi nok ville have foretrukket dem på engelsk.

Sydstatshistorikeren Mark L. Bradleys bog er en detaljeret og tæt beskrivelse med omfattende kildebilag (ca. 120 sider) vedrørende overgivelsesbetingelserne for Sydstaternes 2. armé under general Johnston en halv snes dage efter Sydens

øverstbefalendes, general Lees, berømte overgivelse 9. og 10. april 1865 ved Appomattox til Nordens ledende general, Grant. Det påvises, at mens kernen i Lees sammensatte sydstatshær, Virginia-korpset, var mentalt og fysisk helt nedslidt ved overgivelsen, så var kernen i Sydens store 2. arme under Johnston, Tennessee-korpset samt de dertil hørende mange mindre hærafdelinger og specialkorps, i en langt bedre forfatning fysisk og materielt samt moralsk. Selv efter Lees overgivelse kunne og ville både officerer og menige under Johnston – hvis sydstatspolitikkerne havde ønsket det – have kæmpet videre for at opnå mere tålelige fredsforhold for Syden. Lederen af Nordens 2. store armékorps, den berømte og berygtede general W.T. Sherman, der stod over for Johnstons armé, erkendte denne evne og vilje hos modstanderen til at kæmpe videre og forhandlede og underskrev derfor bedre betingelser for overgivelse til Johnston, end Lee havde fået. Sherman blev heri underkendt af Nordens politikere, der ikke ønskede kampens ophør på rimelige vilkår for fjenden, men forlangte en total ydmygelse af Syden – en ydmygelse, som det vises, som Norden i situationen reelt ikke havde militær magt til at gennemtrumfe. Med Sydstatshærens vel indøvede evne til taktiske tilbagetog, omgående bevægelser og lynangreb i ryggen og flanken kunne Johnstons armé, efter det fremlagte, antageligt have forlænget og forbitret Borgerkrigen måske i flere år. Heldigvis for eftertiden og de millioner af lidende i civilbefolkningen satte Sherman sig ud over dele af politikernes værste krav og indgik med Johnston en militært mere rimelig aftale om våbenstilstand og afvikling af Sydens militære krigsevne gennem en rolig tilbagetrækning og senere afvæbning af Sydens 2. store arme. Der tegnes her et helt andet og mere troværdigt billede af Sherman, der ellers kun i historien har fremtrådt som den totale krigsbrutale udøver ved hans 80 km brede og 400 km lange fuldstændige nedbrænding, bortsprængning og ødelæggelse af Syden fra Atlanta og ud til havet. – Mens de overordnede mål for krig og fred vel stadig må anses for vigtige til at overlades til generalerne, så vises det her, at kamphandlingernes ophør er en del af krigens teknik og logik og derfor er for vigtige til at overlades til ukyndige politikere.

DET 20. ÅRHUNDREDE

1. VERDENSKRIG

HEW STRACHAN (ed.): *The Oxford Illustrated History of the First World War*. (Oxford, 1998). 356 s., 25 £, 15 £ (pb.).

Ikke mindst i den britiske kulturkreds har studiet af 1. Verdenskrig med stort held været prøverum for historiefagets nye tendenser siden 1960'erne. Her har social-, kultur-, køns- og andre binstregshistorikere boltret sig, og fra 1990'erne har inspiration fra *the linguistic turn* og andre postmodernistiske traditioner med stort held gjort krigen til genstandsområde.

Denne tingenes tilstand har imidlertid kun sat sig spage spor i denne smukt udstyrede bog. I de 23 kapitler er fokus anderledes altnodis. Bortset fra det afsluttende kapitel om krig og erindring (af Modris Eksteins), så er bogen præget af en alarmerende faglig konservatisme, idet 20 af 23 bidrag behandler krigen ud fra meget traditionelle politiske og militærhistoriske optikker.

Er det en sådan fremstilling, inden for en overskuelig plads, man er på jagt efter, er Strahans samleværk ganske anbefalelsesværdigt. Selv om der (som vanligt) afsættes for lidt plads til udviklingen fra Østersøen til Sorte- og Adriaterhavet generelt, så er bogen trods alt et fremskridt i forhold til forgængere; her er der solide kapitler om krigen på Balkan, i Afrika og Mellemøsten (sidstnævnte savner dog noget, der ligner en sammenhængende behandling af folke drabet på armenierne). Men der er også iøjnefaldende svagheder. Redaktør Strahan lægger i sin indledning flot ud med at diskutere, om krigen kan kaldes verdens-, total eller en moderne krig, men denne glimrende, begrebsafklarende diskussion har ikke sat sig klare spor i de følgende artikler, som også sine steder præges af markante (og udskuterede) inkonsistenser, fx om hvorvidt den tyske offensiv 1918 var grundet i en strategisk målsætning (som Tim Travers skriver i sit bidrag om vestfronten 1918) eller var ren *gambling* uden klare mål, som Holger Herwig skriver. Generelt er det irriterende, at mange forfattere organiserer argumentationen i strukturer a la »dette har været diskuteret heftigt«, hvorefter vi blot spises af med en enkelt og uargumenteret *statement*, tilsyneladende ud fra den naivt

realistiske devise: »men sådan var det i virkeligheden«.

Endnu mere problematisk er det, at bogen ikke udnytter at være en illustreret historie. Det vimler med illustrationer, endda en del i farver, men de bruges generelt ud fra en forestilling om, at mens ordene skal fortælle os, hvordan krigen var, så skal billederne vise os det. Ser man bort fra et Otto Dix-maleri, som jo indlysende er kommentarkrævende, gengives andre kunstneriske bearbejdelser af krigen uden forsøg på analytisk perspektiv. Det samme gælder de mange (og generelt utroligt spændende) fotografier: kameraet er jo lige så vel som staffeliet opstillet – en indsigt, der bestemt ikke er opdyrket her.

N.A.S.

VEJAS GABRIEL LIULEVICIUS: *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. (Cambridge UP, 2000). 309 s., 37.50 £.

Klicheén om, at sejrherrene skriver historien, får en særlig drejning, når det gælder østfronten under 1. Verdenskrig. Her endte sejrherren som taber med det resultat, at krigen på østfronten stort set blev skrevet ud af den samlede historie eller i hvert fald den dominerende historiebevidsthed om krigen. Billedet blev forstærket af, at de nationale erfaringer i mellemkrigstidens Øst- og Centraleuropa på deres side forsvandt i koldkrigens Europa-billede. Men hinsides Den kolde Krig er også 1. Verdenskrig i Østeuropa blev genopdaget af historikere, og med Liulevicius' bog har vi fået et nyt centralt bidrag til vores forståelse af ikke blot krigen i øst, men også tyske østforståelser og -politikker i perioden 1914-45.

Som det fremgår af undertitlen, vil traditionelle krigshistorikere blive skuffet over bogen. Den handler kun om krigen i taktisk og strategisk forstand i den grad, at dette satte rammen for krigstolkninger blandt krigsdeltagerne. Liulevicius argumenterer overbevisende for, at der var en særlig østfronts krigserfaring, der havde markante forskelle fra den vestfrontsoplevelse, der især efter krigen blev gjort identisk med krigsoplevelsen i det hele taget. Den særlige østerfaring havde den krigens anderledes be-

skaffenhed at gøre, men nok så meget med forskelle i kultur og natur. Det er en hovedpointe, at de tyske generaler, officerer og menige oplevede øst som et radikalt anderledes natur- og kulturlandskab, og at dette satte rammen for både krigsførelse, krigsmentalitet og for den administration af de besatte områder, som bogen analyserer grundigt.

Emnet for undersøgelsen er ikke hele østfronten, men det nordøstlige område, Lithauen og Kurland – eller *Oberost*, som det hed i tysk militær terminologi. Efter erobringen af området indledte den tyske hær under Ludendorff et stortstilet projekt for at etablere en gennemgribende kontrol over det, både med henblik på ressourceudnyttelse, men også med et langt ambitionsperspektiv, der handlede om at bringe det i tyske øjne ukulturelle landskab i nærkontakt med tysk *Kultur* og derved civilisere det. Liulevicius gennemgår denne militære utopi som både program og praksis og viser, hvordan den militære ledelse iværksatte en gennemgribende registrering af natur og folkeslag som forudsætning for udnyttelsen af *Oberost*; en registrering, der blev fulgt med opbygning af infrastrukturer, og som også havde en kulturel, civiliserende mission over for de »indfødte«, der blev opfattet som en blanding af barbarer og eksotiske vilde (og at man parallelt udførte kulturarbejde over for de tyske tropper for at forhindre, at de hensank i barbariets fristelser). En af styrkerne ved denne del af analysen er det dobbelte perspektiv, der ser udviklingen både fra den tyske hærledelse og fra de indfødte, der blev udsat for en blanding af udbytning og »civilisering«.

Den militære utopi løb ind i store problemer allerede inden krigens afslutning, blandt andet fordi lokalbefolkningen i stigende grad krævede nationale institutioner. Også dette følges nøje, ligesom efterspillet, hvor frikorps i 1919 – i forskellige grader – gik amok i området, behandles.

I det sidste, vægtige kapitel diskuteres virkningshistorien. Her er det tesen, at erfaringen fra østkrigen og fra den militære utopi blev af afgørende betydning i mellemkrigstiden. Både i udbredelsen af et billede af øst som fremmed og uciviliserbart (*Oberost*-missionen mislykkedes jo), men også som et vigtigt fundament for den geopolitik og *Lebensraum*-tænkning, der opstod i kølvandet på krigen, og som i lige linje ledte frem mod nazismen. Modsat *Oberost*s forestil-

ling om østrummet som en kombination af landskab og folk, blev rumforestillingen dominerende. Der blev nu tale om et rum, der skulle erobres, ikke til tysk kultur, men til den tyske race – og hvis befolkning skulle fordrives, myrdes eller gøres til slavearbejdere ifølge de planer, som Himmler og konsorter udviklede og til en vis grad implementerede under krigen. Ikke nok med det. Østgrænsen skulle også gøres til en permanent flydende grænse, der med henvisning til geopolitikkens tankeunivers ville sikre den tyske magts dynamik.

Det er i dette perspektiverende og spændende kapitel, at analysen vækker til flest indsigelser. Der males med endog bred pensel, når forfatteren gør 3-4 millioner soldaters krigsoplevelse til en fællestysk erfaring, ligesom Liulevicius overser, at *Ostforschung* har rødder før 1. Verdenskrig. Kontinuitetstrækkene fra *Oberost* til den nazistiske østpolitik under 2. Verdenskrig er klare, men det ville også være rimeligt at understrege det kvalitative skel mellem *Oberost*-projektets civiliseringsvisioner og den nazistiske, racistiske østforestilling klarere, end det gøres. Endelig – og det er mere generelt – er Liulevicius ikke fri for at miste lidt af det kritiske perspektiv, når det gælder lokalbefolkningen, ofrene. Det er i ikke ubetydelig grad empatisk historieskrivning, vi præsenteres for. Når alle disse indvendinger er anført, står det dog tilbage, at Liulevicius har skrevet en banebrydende bog, der er uomgængelig for interesserede i ikke blot verdenskrigen eller de nationale tyske og baltiske historier. Den henvender sig i lige så høj grad til historikere, der interesserer sig for identitetspolitik og begrebshistorie.

N.A.S.

JAY WINTER & JEAN-LOUIS ROBERT: *Capital Cities at War*. London, Paris, Berlin 1914-1919. (Cambridge UP, 1998). 622 s., 60 £.

Siden udgivelsen af første bind i serien *Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*, redaktør Jay Winters egen *Sites of Memory, Sites of Mourning* (1995), er det med store forventninger, man får et nyt bind i hænderne. De indfries heldigvis altid – som tilfældet er med Vejas Liulevicius' ovenfor omtalte bog, der også indgår i serien. Men trods den generelle ros er der alligevel langt mellem værker, der er så banebrydende som *Capital Cities at War*, som

redaktørerne har skrevet, langt hen kollektivt, sammen med 11 yngre historikere.

Bogen er først og fremmest en systematisk dokumentation af en tese, som Jay Winter har fremsat tidligere, første gang i bogen *The Great War and the British People* (1986). Nemlig at krigen ikke mindst blev vundet på hjemmefronten. Sejrherrerne blev dem, som med størst held forsvarede befolkningens levestandard – eller mere præcist velbefindende (»well being«), for helt centralt i denne bogs analyser står en sofistikeret opfattelse af levestandard, især inspireret fra Amartya Sen, der ser begrebet som socialt konstrueret omkring forventninger og indfærelse – snarere end som et udelukkende materielt forhold.

Efter en fin indledende fremlægning af undersøgelsens præmisser ved Winter og et vel traditionelt kapitel om byerne ved krigsudbruddet præsenteres vi for fornemme analyser af »ofrets sociale relationer«. Bogens tredje del handler om udviklingen på arbejdsmarkedet, den fjerde om indkomstudviklingen (herunder det offentlige rolle i forbindelse med overførselsindkomster og social politik). I femte del behandles fødevare- og energiforsyning samt boligforhold, mens den afsluttende del skildrer krigens demografiske virkninger. Det er karakteristisk, at bi-dragene er systematisk komparative – vi får ikke her den sædvanlige struktur med selvstændige analyser af de forskellige geografier, som det er op til redaktør og læser at bringe frem til en virkelig sammenligning.

Gennem delanalyserne tegnes der et overbevisende billede af, hvordan styret i Paris og London langt bedre, end det var tilfældet i Berlin, var i stand til at sikre befolkningens velbefindende og dermed også opbakning til krigen. Ifølge de her fremlagte analyser skyldtes det ikke kun et ressourcespørgsmål; der var også en mere udpræget vilje til at styre ressourcfordelingen, så ofrene blev oplevet som ligeligt fordelt og derfor bærlige. Men det handlede ikke kun om myndighedernes politik; en særlig rolle spillede i alle byer middelklassen, der ikke blot var overrepræsenteret socialt, men også havde været blandt de mest dominerende krigstilhængere. I krigssituationen afhang meget af, at middelklassen accepterede sin del af afsavn – en del, der var forholdsvis stor, da krigen førte til, at forskellen i realindkomst mellem middel- og ar-

bejderklasse blev mindre, og middelklassen derfor oplevede en relativ deroute. Den deroute bar den londonske og parisiske middelklasse bedre end den berlinske. En overraskende pointe er, at også socialpolitisk var der større effektivitet (og dermed tilfredshed) i de allierede metropoler; en overraskelse, fordi den tyske socialstat ved krigens udbrud hvilede på et væsentligt solidere fundament end modstandernes. En forklaring på dette fænomen får vi dog ikke.

Men vi får så meget andet, og et annonceret andet bind, hvor befolkningernes handlinger kommer til at stå i centrum, kan man kun glæde sig til. Indtil da er dette bind vanskeligt at komme uden om, ikke kun for interesserede i 1. Verdenskrig, men nok så meget for dem, der beskæftiger sig med skæringspunkterne mellem den sociale, den kulturelle og den politiske historie. Her er inspiration at hente. Og bliv ikke forskrækket over prisen. Bogen har desværre ligget længe på anmelderens bord, før anmeldelsen blev færdig. I mellemtiden er en paperbackudgave til en overkommelig pris kommet på gaden.

N.A.S.

ROBERT J. YOUNG (ed.): *Under Siege. Portraits of Civilian Life in France during World War I*. (Berghahn, 2000). xxix + 183 s., 13.95 £.

Der er tale om en kildeudgivelse af en række amerikanske avisartikler fra krigsårene om livet på den franske hjemmefront. De 15 journalister skrev godt og medfølelse om civilbefolkningens vilkår, og i god journalistisk tradition personliggøres aggregaterne ofte i fine miniportrætter. Når alt dette er sagt, må det dog også anføres, at der ikke er tale om en kildesamling, der på nogen måde kan siges at være et *must*, selv om potentielle forfattere af bredt anlagte værker om krigen eller fransk historie her kan finde fine citater.

N.A.S.

JENNIFER D. KEENE: *The United States and the First World War*. (Longman, 2000). 142 s., 9.99 £.

Fokus i Keenes introduktion er ikke så meget USA's bidrag til krigen som krigens betydning for det amerikanske samfund. Det første tema behandles dog glimrende i et enkelt kapitel, der sobert gør rede for, hvor begrænset den faktiske

amerikanske indsats var – og det var langt fra den »afgørende rolle«, som USA tit er blevet til-lagt, i hvert fald hvad angår egentlige krigshand-linger.

I stedet interesserer Keene sig hovedsageligt for, hvilken betydning krigen fik for udviklingen af en interventionsstat og bredere for social for-andring. Hvad det første angår, lægges hoved-vægten på, at staten blev interventionistisk un-der krigen, men at denne karakter efter krigen blev reduceret til et tæt samarbejde med er-hvervslivet – langt fra progressives tanker om staten som socialpolitisk løftestang. I behandlin-gen af krigen og sociale forandringer lægges der vægt på spiritusforbud, kvindevalgret og ind-vandringsrestriktioner, men her savnes overve-jelser over krigens betydning i forhold til lang-tidstendenser, overvejelser, der siden 1970'erne har stået centralt i socialhistorikeres arbejder om krigen i Europa.

Fremstillingen lægger naturligt vægt på Wil-sons fredsforestillinger og deres betydning, og Keene pointerer godt og præcist, at den ameri-kanske isolationisme – trods forkastelsen af Versailles-traktaten – ikke var et 1920'er, men et 1930'er fænomen. I bogen er der desuden et glimrende rids af USA's vej ind i krigen, der især bruges til at diskutere, om USA kæmpede »a just war«. Mindre vellykket forekommer be-handlingen af soldaternes krigserfaringer, hvor der tidstypisk lægges hovedvægt på minoritets-grupper. Diskussionen af krigens virkningsshi-storie i mellemkrigstiden kunne også være mere udfoldet – selv om Keene fint ser kontinuiteten mellem de to krige fra veteransynspunkt som en forudsætning for den berømte GI Bill i 1944 (en pointe, hun siden har udfoldet detaljeret i *Doughboys, the Great War and the Remaking of Amerika*, Johns Hopkins 2001).

Men der er selvfølgelig grænser for, hvad man kan forlange af en beskeden introduktion, hvor diverse udenomsværker – kort, bibliografi, kronologi og et beskedent kildeudvalg – fylder godt op, så selve fremstillingen bliver på knap 90 sider. Under de konditioner må man kompli-mentere Keene for et vellykket produkt, der oven i købet med stort held har givet plads til eksempler i stedet for at nøjes med de grå gene-raliseringer.

N.A.S.

2. VERDENSKRIG

ALDRICH MEYER: *Die deutsche Besatzung in Frankreich 1940-1944. Widerstandsbekämpfung und Judenverfolgung.* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000). 279 s., 88 DM.

Meyer, der er professor i politologi i Oldenburg, har som ærinde at påvise, at den tyske militær-forvaltning i Frankrig ikke handlede stort ander-le-des end SS, når det drejede sig om at deportere jøder, om at henrette gidsler som svar på attentat-ter på tyske soldater og om at gøre civilbefolk-ningen til offer for repressalier. Han yder der-med endnu et bidrag til det opgør med fædre-ne, efterhånden snarere bedstefædrene, og alle deres geminger i de 12 brune år, som løbende har ka-rakteriseret tysk historieskrivning. Værnemag-ten var alt andet end »sauber«. Det viste for år tilbage Christian Streit med sin »*Keine Kameraden*« for Østfrontens vedkommende. Nu får be-sættelsesmagten i Frankrig sin bekomst. Meyers oprindelige hensigt var at undersøge hele det komplekse forhold mellem *résistance* og besæt-telsespolitik. Det har han opgivet til fordel for en række punktstudier, der begynder med deporta-tionen af udenlandske jøder og ender med Ora-dour.

Aa.T.

HELMUT PEITSCH, CHARLES BURDETT & CLAIRE GORRARA: *European Memories of the Second World War.* (Berghahn, 1999). 333 s., 40 £.

Den uopslidelige interesse for 2. Verdenskrig kombineres her med et af de nye, centrale fel-ter for adskillige humanvidenskaber: erindringen og erindringens politik. Bidragene har rod i en konference fra 1995, og de fleste bidragsydere er britiske repræsentanter for kulturstudier, som i Storbritannien domineres kraftigt af folk med litterær baggrund. Det har – trods alle tendenser til akademisk »cross-fertilization« – sat klare spor i mange af artiklerne, der set med histori-kerøjne ofte ligner traditionelle litterære værk-læsninger.

Det er også tidstypisk, men glimrende, at de europæiske erindringer – hvor Europa i denne forbindelse er lig med Tyskland, Frankrig og Ita-lien – vrides ud af de tendenser til en fælles of-fentlig erindring om krigen, som Helmut Peitsch

i sin gode indledning påpeger i stigende grad har gjort sig gældende, og at der i stedet argumenteres for, at der var forskellige, gruppespecifikke erindringer: soldatens, modstandskæmperens, fascistens, kvindens, barnets – som er de underkategorier, bogen er struktureret efter. Hertil kommer en blok om 68-generationens »erindringskonstruktioner«, som de kom til udtryk filmisk, en blok, der falder uden for en snæver »erindringsdefinition«, men i sit bedste bidrag – af David Forgacs om Italien – demonstrerer, hvordan generationen gjorde op med eksisterende historiesyn og offentlige erindringer.

Et gennemgående tema er, at erindring handler både om at huske og glemme, og det vises fx fint af såvel J.H. Reid som Omer Bartov, hvordan ikonen Heinrich Böll i sine uheroiske portrætter af krigsgenerationen glemte, hvordan han og andre soldater faktisk udøvede krigens blodige håndværk, en forglemmelse, der gjorde det muligt at se også soldaterne som ofre. Blandt andre Böll er for Bartov et anskuelseseksempel på den central pointe, at erindringer konstrueres med henblik på fremtiden. En anden central indsigt, historikere kan tage med sig fra denne antologi, er, hvordan fiktionen ofte foregriber historikerens indsigter. For at nævne et enkelt eksempel, så havde de italienske forfattere Calvino og Pavese blik for modstandskampens karakter af borgerkrig mere end 40 år, før Cladio Pavone i sit faghistorisk banebrydende arbejde behandlede spørgsmålet.

N.A.S.

EUROPÆISK INTEGRATION

GUIDO THIEMEYER: *Vom 'Pool Vert' zur Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Europäische Integration, Kalter Krieg und die Anfänge der Gemeinsamen Europäischen Agrarpolitik 1950-1957.* (Oldenburg, 1999). 299 s., 148 DM.

Der skal både mod og faglig kompetence til at lægge arm med de mange og store historiske værker, der efterhånden er skrevet om 1950'ernes vesteuropæiske samarbejdsplaner. Guido Thiemeyer har demonstreret begge egenskaber med denne bog.

Bogens centrale emne er de samarbejdsplaner for landbrug, der blev lanceret i Vesteuropa fra 1950, og som de første fire år blev kendt som »Pool Vert« (ofte lidt kejtet oversat til den

Grønne Pulje på dansk). Men ud over Kul- og Stålfællesskabet var der ikke megen succes ved sektorale samarbejdsplaner i 1950'erne, og også forhandlingerne om den Grønne Pulje mislykkedes i 1954. Vejen til inkluderingen af landbrug i Rom-traktaten var broget, og alt andet end en forudset succes. Det historiske forløb er fortalt flere gange før, og i den forbindelse har Thiemeyers bog både styrker og svagheder.

Thiemeyer støtter grundlæggende den dominerende forskning på området, nemlig Alan Milwards argument om, at den vesteuropæiske integrationsproces begyndte som et forsøg på at løse problemer, som staterne ikke kunne løse selv. Bogens udgangspunkt er, at de europæiske planer for landbrug ikke skal ses isoleret – hvilket en række fremstillinger efterhånden har gjort – men i tæt sammenhæng med den atmosfære af kold krig, som var den overordnede dagsorden, der udløste samarbejdsinitiativerne i Vesteuropa. Landbrugsintegrationen var aldrig motor for integrationsprocessen, men gentagne gange var det den landbrugspolitiske elite, der sad med afgørende stemmer i forhold til andre integrationsplaner. Det udnyttede den på dygtig vis til at gøre opmærksom på de utilfredsstillende forhold, der gjorde sig gældende for sektoren i forhold til lønmodtagere i andre erhverv. Dermed er der, ifølge Thiemeyer, god grund til at fokusere på både det sikkerhedspolitiske og det sektorale område, samt også de økonomiske strukturer og det nationale parlamentariske såvel som ekstra-parlamentariske grundlag samt institutioners, bureaukratiers og diplomatiets rolle. Dermed mener Thiemeyer, at han går videre end Milwards fortolkning, fordi Milward prioriterer økonomiske argumenter. Jeg har to kommentarer til det. For det første er jeg uenig i, at Milward – specielt kapitlet om »The Europeanization of Agricultural Protection« (i *The European Rescue of the Nation State*, 1992) – alene fokuserer på det økonomiske. Når emnet er landbrug, har selv den økonomiske historiker Alan Milward indset, at det handler om mere end økonomi. Den anden kommentar er, at de forskellige niveauer i bogen drukner, fordi der mangler en prioritering af dem, på trods af en ellers god orden i den skriftlige fremstilling. Thiemeyer refererer til visse analytiske koncepter, der normalt bliver brugt af politologer, som f.eks. at for-

handlingerne om Rom-traktaten for landbrug endte på den laveste fællesnævners princip (s. 259). Men der bliver ikke gjort brug af den ret omfattende litteratur, der overlapper den historiske og politologiske forskning på området. Her tænkes især på Andrew Moravcsiks syntese (1998), der desuden indeholder et omfattende kapitel om de forhandlinger, der ledte til underskrivelsen af Rom-traktaten. Referencen indgår end ikke i bogens litteraturliste.

Kildemæssigt har Thiemeyer leveret et flot stykke arbejde, idet han i rigt omfang inddrager regeringsarkiver fra både Tyskland, Frankrig og Holland. Dermed slår han helt rigtigt myten om, at europæisk integration alene kan forklares ved fransk-tyske handlinger, ihjel. Desuden er det på flot vis lykkedes at demonstrere de interne splittelser, der var inden for regeringerne, ministerierne imellem, og forklare, hvorfor de opstod. Fokuseringen på interesserepresentationen er et interessant aspekt af historien, som gør, at Thiemeyer kommer ud over historien som en diplomatisk fortælling.

A.-C.L.K.

SPORTSHISTORIE

RICHARD HOLT & TONY MASON: *Sport in Britain 1945-2000*. (Blackwell, 2000). 212 s., 50 £, 15.99 £ (pb.).

Britisk sportshistorie har en stærk tradition, ikke mindst fordi sport har spillet en central rolle i dannelsen af britiske klasse-, køns- og nationale identiteter siden 1800-tallet. Forskellige sider af sportens sociale, kulturelle, økonomiske og politiske historie er blevet udforsket siden 1970'erne, og blandt de bedste samlede fremstillinger står Richard Holts *Sport and the British* fra 1989. Derfor er forventningerne på forhånd store til denne bog.

Man bliver dog en kende skuffet. Forfatterne har fornuftigt valgt at opbygge bogen tematisk snarere end kronologisk med kapitler om amatører, professionelle, medier, identitet og statens rolle. Forud for disse tematiske kapitler er placeret et bredt, sociologisk orienteret oversigtskapitel og en systematisk behandling af, hvordan sportsverdenen netop ikke blev »rekonstrueret« i genopbygningsårene efter 2. Verdenskrig. Dette kapitel er bogens bedste sammen med kapitlet om sportens fortsatte betydning som identitetsmarkør og -danner.

Der er nemlig åbenlyse problemer ved de øvrige tematiske kapitler. For det første fremstår de mere som enkeltstående afsnit end som dele af en samlet behandling. Det giver mange gentagelser. For det andet og værre er kapitlerne generelt mere deskriptive end analytiske. At britisk sport (her i betydningen tilskuersport) over de seneste 50 år er gået fra amatøridealets ethos til markedskræfternes rå og dynamiske spil, som er bogens samlede hovedtese, demonstreres via eksempler snarere, end det forklares grundigt, hvorfor dette skete. En af årsagerne til denne mangel er, at forfatterne vil dække for meget. Ganske vist behandles ikke alle de 67 sportsgrene, som briterne ifølge en undersøgelse fra 1959 dyrkede, men mange af dem gør det, og derfor bliver det samlede billede overfladisk. Det havde været mere fornuftigt at fokusere på enkelte sportsgrene, der kan tillægges eksemplarisk betydning, fx fodbold (der ved periodens begyndelse var en professionel sport med rod i arbejderklassen), cricket (der på særegen vis kombinerede professionelle og amatører og havde en bred social basis) og endelig atletik, der for 50 år siden var forbeholdt amatører fra middel- og overklassen. Alle tre sportsgrene er sidenhen blevet gennemkommercialiseret, men vejene var forskellige, og ved at koncentrere sig om disse forskelle (og deres gradvise udjævning) samt mere indgående analysere kommercielle kræfters interesse for sportsverdenen ville Holt og Mason have skrevet en mere interessant og banebrydende bog.

Kritikken til trods har bogen mange kvaliteter, ikke mindst hvis man søger at læse den selektivt. Det kan så til gengæld være svært, for det må også indrømmes, at den er fuld af gode historier.

N.A.S.

STORBRITANNIEN

ANDREW S. THOMPSON: *Imperial Britain. The Empire in British Politics c. 1880-1932*. (Longman, 2000). 219 s., 17.99 £.

Bogens titel er i grunden misvisende, da den kunne forlede til at tro, at der blot er tale om et oversigtsværk over den britiske imperialismes glansperiode beregnet for universitetsstuderende. Men faktisk har Andrew Thompson leveret et nybrydende værk om imperiets betydning for moderne britisk politisk kultur. Han placerer sig

behændigt mellem to skoler i imperieforskningen: på den ene side dem, der arbejder med den britiske imperialismes »official mind« og fokuserer på beslutningsprocesserne i Westminster og Whitehall, og på den anden side det område, som kaldes »folkelig imperialism« og som i løbet af de sidste 20 år har forrykket den historiske interesse væk fra imperiets politik og økonomi i traditionel forstand og over mod spørgsmål, der har at gøre med imperiets betydning for kulturen i centret eller metropolen. Det er Thompsons ambition at genintroducere politik som centralt felt, men han gør det uden på gængs vis at studere »high politics« som noget, der ligger fjernt fra samtidens sociale og kulturelle spørgsmål. I stedet søger han at skabe en fusion mellem de to traditioner ved at arbejde med et bredt, politisk kulturbegreb. Konkret er bogen en undersøgelse af imperialismen som en politisk sag og bevægelse og de måder, hvorpå den kommer til udtryk i organisationer, kampagner og propaganda. Studiet er ikke begrænset til organiseret politisk aktivitet, men inddrager også folkelig underholdningskultur, de litterære og religiøse sfærer og offentlige ritualer og ceremonier. Således har Thompsons arbejde et ambitiøst dobbeltformål: Det skal etablere en stærkt savnet politisk kontekst for de mange studier om imperie og »popular culture« og samtidig udvide horisonten for de politiske historikere, som har tilbragt tilværelsen med næsen begravet i kilderne i Public Record Office.

Tilgangen betyder, at forfatteren kritisk må diskutere de etablerede positioner i forskningen omkring den imperiale erfarings betydning for britisk politik, kultur og samfundsliv i 18- og 1900-tallet. Han kritiserer P.J. Marshalls tese om, at Storbritannien ikke blev præget af imperie-erfaringen, men at imperiet tværtimod forstærkede allerede eksisterende træk ved det britiske samfund. Thompson demonstrerer overbevisende, hvordan britisk politik faktisk var influeret og blev ændret betragteligt af en imperial mentalitet, der byggede på en forestilling om et »Greater Britain«. Forestillingen om, at Storbritanniens grænser gik hinsides havene, prægede ikke blot karakteren af britisk national identitet, men var også med til at bestemme politiske tilhørsforhold og delingslinjer. Selv om rivaliserende politiske grupper havde forskellige opfattelser af, hvad der var i Storbritanniens interes-

se, så delte de forestillinger om særlige forpligtelser over for den »britiske verden«.

Der er således tale om en både livlig og tankevækkende bog, der berører en lang række af feltets centrale spørgsmål. Det er ikke en af bogens mindste kvaliteter, at Thompson magter at formidle de centrale debatter, så også nybegyndere kan følge med. Det betyder – ironisk nok – at bogen faktisk også er et glimrende bud på en undervisningstekst for universiteternes studerende på grundniveau, selv om det bestemt ikke har været Thompsons hovedmål med den.

S.W.

DAVID REYNOLDS: *Britannia Overruled*. British Policy and World Power in the 20th Century. 2nd ed. (Longman, 2000). 378 s., 15.99 £.

Reynolds' bog, der først udkom 1991, er intet mindre end en fremragende kombination af en metodisk reflekteret analyse, der konstant holder sig magtens kilder (både materielle og immaterielle) for øje, og en særdeles velskrevet historisk fremstilling (eller fortælling, som det jo postmoderne hedder). Hertil kommer, at Reynolds skarpt og originalt hæver sig over det gængse forfaldsperspektiv og overbevisende argumenterer for, at Storbritanniens globale position og politik bedst lader sig tolke i form af et krise-tilpasning-»decline«-forløb, hvor nedgangen først sætter ind i årene efter 2. Verdenskrig, og at den skal forklares med forkerte valg, begrundet i uholdbare analyser og kulturelle forestillinger snarere end materielle ressourcer.

På den baggrund er Reynolds' bog udbredt på litteraturlister om britisk historie og en hyppigt anvendt lærebog i kurser om Storbritannien. Den plads bliver ikke truet med denne nye udgave. Revisionen består udelukkende i tilføjelsen af et nyt kapitel om 1990'erne med den tidstypiske titel »Identities«. Det opdaterer mere end forbedrer bogen, om end der er en skarp pointe om, at devolution-politikken nødvendigvis vil få indflydelse på udenrigspolitikken i de kommende år.

Men som det skulle stå klart, er det også mere end nok med en opdatering. Og 2. udgave kan på det varmeste anbefales – også som inspirationskilde for historikere og politologer, der interesserer sig for andre udenrigspolitikker end den britiske.

N.A.S.

SEAN GREENWOOD: *Britain and the Cold War, 1945-91*. (Macmillan, 2000). 227 s., 13.50 £.

Det seneste bind i serien *British History in Perspective* omhandler Englands rolle i Den kolde Krig fra 1945 til 1991. Sean Greenwood ser på de historiografiske problemer, der er forbundet med studiet af Den kolde Krig, og beslutter sig for 1945 som udgangspunkt som følge af hensyn til den rådige plads. Dog spiller »30-års reglen« også en rolle som begrænsende faktor med hensyn til adgang til nyt materiale.

Storbritanniens rolle i Den kolde Krig indtil 1955 var så fremtrædende, at det var muligt for de engelske taktikplanlæggere at forme og styre konflikten. Inddæmning, afskrækkelse og afspænding er nogle af ordene brugt til at beskrive den måde, de britiske planlæggere tænkte på – før disse begreber blev overtaget af amerikanerne. Efter midten af 1950'erne mindskedes denne rolle, og ledelsen af Den kolde Krig blev et spørgsmål mellem USA og Sovjetunionen. Den mindskede rolle kommer eksempelvis til udtryk i den perifere rolle, Storbritannien – trods de konservative senere selvfremsstillinger – spillede i Sovjetunionens opbrud.

Den største del af *Britain and the Cold War, 1945-91* er tilegnet perioden før 1956, som ikke blot er den periode, hvor briterne spillede den største selvstændige rolle, men også den periode, der er bedst udforsket. Mindre end en tredjedel af bogen omhandler tiden efter 1956.

Greenwood har baseret sin bog på et bredt udvalg af kilder, fra artikler til biografier og officielle kilder fra både England og USA. Ordforklaringen er en god hjælp i tolkningen af begreber som ACC (Allied Control Council) og NPT (Non-Proliferation Treaty).

S.H.J.

IRLAND

THOMAS HENNESSEY: *Dividing Ireland. World War I and Partition*. (Routledge, 1998). 280 s., 20 £.

JEREMY SMITH: *Britain and Ireland. From Home Rule to Independence*. (Longman, 2000). 163 s., 16 £.

Begivenhederne og omstændighederne bag Irlands deling i 1920/21 er så komplekse, at der sikkert mange år frem i tiden vil være stof til nye undersøgelser fra nye vinkler. Som så mange andre i dag er Hennessey interesseret i identiteter.

Hans argumentation er, at der i løbet af 1. Verdenskrig skete en polarisering og fastlåsnings af hidtil flydende begreber om irskhed og britiskhed, og at det var denne polarisering, som kulminerede i forbindelse med den britiske regerings planer om tvangsudskrivning i Irland, der førte til øens deling. I årene op til verdenskrigens udbrud havde irskhed og britiskhed ikke gensidigt udelukket hinanden.

Ligesom skotterne havde de fleste unionister dengang en form for dobbelt identitet. De kombinerede en imperial, britisk identitet med deres regionale identitet som ireere. De anså Det Forenede Kongerige som en politisk nation, idet deres nationalitetsbegreb var civilt. Det britiske nationalitetsbegreb blev skabt i 1707, da to hidtil adskilte samfund, det engelske og det skotske, blev forenet under et fælles symbol, nemlig det britiske kongehus eller »Kronen«. Kronen blev symbol på loyaliteten over for et politisk system, som byggede på en række abstrakte principper og love. I kraft af disse principper og love, der garanterede fred, orden og godt styre, blev der etableret et politisk-nationalt fællesskab på et niveau oven over de kulturelle og etniske forskelle de to samfund imellem. I kraft af sin abstrakte karakter blev den britiske identitet, som systemet skabte, en så fleksibel forestilling, at den var i stand til at rumme og assimilere en lang række andre identiteter og tage karakter efter forskellige regionale miljøer. At være brite i Irland var således forskelligt fra at være brite i New Zealand eller Canada.

Den komplekse identitet, som forbindelsen til Kronen gav spillerum for, var grunden til, at sydirske unionister anerkendte John Redmonds demonstration af sin egen og det irske folks loyalitet over for den britiske stat, når han opfordrede sine »frivillige« inden for den 200.000 mand store borgermilits til at melde sig til krigstjeneste til forsvar for imperiet. Helt hen mod slutningen af 1. Verdenskrig var de derfor indstillede på at acceptere irsk hjemmestyre, såfremt Irland forblev inden for det britiske imperium og derved gjorde det muligt for dem at beholde deres status som britiske undersåtter. Da denne mulighed blev truet – som følge af den separatistiske republikanismes fremmarch efter Påskeoprøret og krisen afstedkommet af udsigten til irenes tvangsudskrivning til krigstjeneste i 1918 – var den sydlige unionisme allerede for længe blevet

hægtet af det politiske tog på grund af udviklingen i Ulster.

For ulsterunionisterne bekræftede begivenhederne i Irland under krigen alle deres fordomme om nationalismen. Den republikanske elites forestilling om det irske stod i absolut modsætning til deres egen forestilling om irskhed. Hvor det for sydirske unionister gjaldt om at alliere sig med »fremtidens mænd«, dvs. Redmond og den konstitutionelle nationalisme, så kunne ulsterunionisternes ledere i kraft af den protestantiske befolknings geografiske koncentration i denne del af øen tillade sig at gå deres egen vej. Krigens direkte og indirekte eftervirkninger i Irland fik dem til at foretage det valg, som på få år førte til den faktiske deling af det Irland, som allerede begyndte at sprække i årene før fremsættelsen af det tredje forslag om hjemmestyre i 1912. Valget i 1918 betød enden for Redmonds kompromissøgende linie og samtidig for de sydlige unionisters forhåbning om at forlige irsk og britisk identitet. Herefter var der åbnet op for den totale polarisering af identiteterne i Irland i de kommende årtier.

Foruden arkivstudier bygger Hennessey sin analyse på studiet af et hav af artikler fra lokale irske aviser. Hans bog er overordentlig systematisk opbygget og klart skrevet, og selv om der for så vidt ikke er tale om nogen radikalt ny tese, så er hans analyse af identitetsproblematikken et velkomment bidrag til forståelsen af udviklingen fra hjemmestyrekrisen og frem til 1918. Der er dog en alvorlig svaghed ved hans analyse af ulsterunionisternes nationalitetsbegreb, nemlig at han glemmer, at det britiske nationsbegreb ikke er så kulturelt og etnisk neutralt, som han påstår. I virkeligheden blev det slet ikke skabt i 1707, som han mener, men århundreder tidligere, da engelske kolonister erobrede Irland i overbevisning om, at de love, de indførte i stedet for iredes egen lovtradition, repræsenterede en højere, fornuftsbaseret civilisationsform og ikke, som der i virkeligheden var tale om, den engelske konges og adels magtmiddel. Denne historie gentog sig i forbindelse med tudorerne generobring af Irland i 1500-tallet. Denne gang var det blot den protestantiske konfession, som blev anset for at repræsentere en højere rationalitet. Man må jo heller ikke glemme, at loyaliteten over for den britiske krone lige fra unionens

fødsel i 1707 i samme grad gjaldt en loyalitet over for protestantismen. Og det var netop dette kulturelle aspekt snarere end mere abstrakte politiske principper, som allerede årtier inden verdenskrigen, i kraft af Oranjeordnens store indflydelse, havde givet ulsterunionismen sin særlige identitet.

Jeremy Smiths bog er en helt anden kop engelsk te, om end den dækker den samme konflikt. Den udkommer i Longmans fremragende serie »Seminar Studies in History«. Det betyder, at den er kort, overskuelig og præsenterer og analyserer begivenheder og tendenser i perioden – dvs. fra hjemmestyrebevægelsens begyndelse til den irske uafhængighed – i kapitler skrevet ud fra et opdateret forskningsniveau. Men den rummer også mere end det. Den består af fire dele. Første del, »Baggrunden«, begynder med en kort introduktion til den vigtige debat for og imod en »revision« af irsk historisk skrivning efter 2. Verdenskrig. Dernæst får vi et kapitel, der fører os op til tærsklen af perioden, dvs. til jordreformerne og hjemmestyrepartiets grundlæggelse. Anden del, »Analyse«, rummer de centrale kapitler om perioden med særlig vægt på den sidste, revolutionære fase. Forfatteren evner her at kombinere overskuelighed med nuancering og informationsrigdom. I tredje del samler han nogle betragtninger i sin egen »Vurdering«. Selv om han tilbyder nogle perspektivrige konklusioner, så afstår han dog fra at komme med entydige og forenkende forklaringsmodeller – i stil med dem, Hennessey i sin tese fiksering tenderer imod. Smith glæder sig ligefrem over, at de senere års forskning med dens nye perspektiver har skabt et mere varieret og »rodet« billede af de anglo-irske relationer ved begyndelsen af århundredet, end man tidligere så det. Efter hans eget udsagn svarer dette rodede billede meget godt til den uafklarethed og fæmten, som karakteriserede afgørende politiske beslutninger på begge sider af Det irske Hav i denne periode. Endelig rummer bogen til sidst en fjerde del med »Dokumenter«, dvs. primærkilder, foruden en kronologi, en ordliste og en bibliografi. Så alt i alt må man sige, at der er tale om en fin og ressourcerig bog, som er velegnet til undervisningsbrug på videregående uddannelsers grundniveau.

LAWRENCE W. MCBRIDE (ed.): *Images, Icons and the Irish Nationalist Imagination*. (Four Courts, 1999). 188 s., 35 irske £.

FINTAN CULLEN: *Visual Politics. The Representation of Ireland 1750-1930*. (Cork UP, 1997). 228 s., 25 irske £.

JOOST AUGUSTEIJN (ed.): *Ireland in the 1930s*. (Four Courts, 1999). 170 s., 17.50 irske £.

De tre titler, som her vil blive behandlet, er gode eksempler på den berigelse, som en tværfaglig tilgang kan tilbyde historiefaget. Lawrence W. McBride præsenterer en række studier af irsk populærkultur i 18- og 1900-tallet. Bogens ti bi-dragydere har forsket i, hvordan populære romaner, fotografier, politisk-satiriske tegninger, opførelsen af historiske monumenter og lignende bidrog til dannelsen af en bevidsthed om Irlands nationale historie og identitet. Vi ved, at der inden for de religiøse ordners skoler blev undervist i irsk historie fra midten af 1800-tallet; men det var først efter 1900, at der forelå en egentlig læseplan for de offentlige skoler, de såkaldte »nationale« skoler, som dog ikke ligefrem underviste i historie, sådan som nationalisterne helst så det. Til gengæld havde der i årtierne før udviklet sig en regulær historieindustri, som producerede »billeder« af Irland, der påvirkede irske nationalisters engagement, forestillingsverden og historiesyn. I et essay om den måde, hvorpå aviserne rapporterede fra henrettelsen af de såkaldte Manchester-martyrer i 1867 og de efterfølgende mindebegivenheder, viser Gary Owens, hvordan politiske myter opstår som fortællinger, som folk tyer til, ikke fordi de afslører, hvad der virkelig er sket, men fordi de formidler forståelse og forklaring. De giver betydning snarere end facts. I et andet kapitel hører vi om, hvordan avis-korrespondenter og -illustratorer fra amerikanske, britiske og irske dagblade i 1880'erne forsynede offentligheden med tekster og billeder af irske bønders konflikt med godsejerne. Dermed fostrede de en kollektiv, men forholdsvis nuanceret offentlig bevidsthed om bøndernes situation og mål. Et tredje interessant essay handler om politiske avisillustrationer, der var med til at skabe den såkaldte Parnell-myte. Illustratorerne nøjedes ikke blot med at tegne Parnell på en måde, så han fremstod med stor myndighed og værdighed – ja, som ligeværdig med Gladstone. De forsynede også deres tegninger med symboler og historiske referencer, der satte Par-

nells betydning i perspektiv for læseren og desuden forstærkede hans selvrespekt. Endelig vil jeg fremhæve et kapitel, der fortæller om, hvordan borgerkrigen efter dens afslutning blev kæmpet videre, om end på fredelig vis, i den måde, hvorpå de to sider i konflikten benyttede offentlige skulpturer og mindeparker til at skabe nationale symboler, der udtrykte deres egen fraktions syn på historien og den nationale identitet. I bogens afslutningskapitel diskuterer Seán Farrell Moran de problemer, der er forbundet med at bruge billeder og symboler som primærkilder i den historiske forskning. En af udfordringerne består i at forsøge at skabe en balance mellem idealet om at gengive historien på en rationel måde og den ofte irrationelle kraft, som billeder og symboler rummer. Da sådanne billeder og »ikoner« leverede gløden til nationalisternes politiske engagement, så kommer man ikke uden om at analysere den slags kilder, hvis man ønsker at forstå »den større nationale erfaring« i Irland, mener Moran.

Et af kapitlerne i bogen handler om, hvordan fotografiet i perioden 1900-1914 kom til at få indflydelse på den måde, man så på de irske landskaber og de mennesker, der beboede dem. Fotografiet trængte sig ind på det, der hidtil havde været rejselitteraturens domæne, men var samtidig med til at cementere nogle af de stereotyper, som længe havde været kendt i litteraturen. Denne fotografiske »typecasting« fik hurtigt indflydelse på den måde, hvorpå den fremvoksende turistindustri markedsførte Irland som turistattraktion; paradoksalt skete det ved at forstærke både kolonialistiske og nationalistiske forestillinger. Hvis man ønsker at gå videre ind i studiet af denne form for »visuel politik« i Irland, er Fintan Cullens bog stærkt anbefalelsesværdig. Cullen gennemgår de sider af Irlands kunsthistorie fra slutningen af 1700-tallet og frem til i dag, som illustrerer maleriets og de æstetiske normers politiske betydning. Bogen er bygget op over nogle temaer, som viser forskellige aspekter af samspillet mellem kunst og politik. Først diskuterer Cullen den skotske maler Wilkie, som gengav Irland således, som den engelske/britiske kolonisator helst så den irske ø: som en domesticeret vildmark. Dernæst gennemgår han de forskellige politiske roller, som det irske historiske maleri har spillet for skabelsen af irsk national identitet; snart ved at under-

strege splittelsen mellem Irland og Storbritannien – som på Wheatleys berømte maleri fra 1779-80, der viser demonstrerende irske frivillige uden for parlamentet på College Green – snart ved at skabe symboler på enheden mellem de to »britiske« øer – som gengivet på malerier af Vincent Waldré og Benjamin West. I et tredje kapitel analyserer Cullen spændingen mellem det »offentlige« og det »private« i portrætter af kendte irske personligheder som fx Daniel O'Connell. Og før han til sidst diskuterer moderne irsk kunst, påviser han i et spændende kapitel, hvordan genremaleriet og specielt Wilkies malerier af scener fra den irske bondes liv understøttede gængse britiske/engelske, populære fordomme om irerne som et kriminelt og vildt, men også farverigt folkefærd. Bogen følger sig fint, og uden at overlapse, til *Visualizing Ireland: National Identity and the Pictorial Tradition*, redigeret af Adele M. Dalsimer, som udkom på Faber and Faber i 1993.

Hvor de to foregående bøger først og fremmest fokuserer på visuel kultur, såvel den populære som den »fine«, er der ikke andet, der samler Augusteijns bog, end ønsket om at give en bredere belysning af 1930'erne. Men det er særdeles velkomment, idet netop tiden mellem de to verdenskrige endnu er stærkt underbelyst. Der er tale om originale bidrag fra otte ganske unge irske forskere. Bogen bekræfter en tendens blandt irske historikere gennem de senere år til at bevæge sig væk fra den politiske og over mod den sociale historie, eller måske mere korrekt: interessen i at påvise, hvordan udviklinger på det sociale plan ofte understøttede, påvirkede og fremkaldte de udviklinger, der foregik på det politiske niveau. Vi har alle hørt om den bogcensur, der blev indført fra 1929 i Irland. Men da den almindelige irske læser alligevel ikke ville have drømt om at læse de »uanstændige« moderne udenlandske forfattere, hvis de havde fået lov til det, så gjorde censurloven i virkeligheden ikke den store forskel på den offentlige moral, kan man forstå af ét af bogens bidrag. I øvrigt kunne de, der måtte ønske det, selv få fat på dem alligevel. Hvad litteraturens demoraliserende indflydelse gælder, så var virkningen af de tusindvis af amerikanske cowboyromaner og pladderromancer, som til gengæld gik uhindret gennem torden, sandsynligvis større på længere sigt! De fleste bidrag til bogen viser, hvordan

den irske stat under Eamon de Valeras parti Fianna Fáil forsøgte at gennemtrumfe et politisk program, der skulle gøre irerne til »rigtige« ire, så de aflagde sig deres »vestbritiske« manerer. Vi kan således læse om det mislykkede forsøg på at gengælisere Irland gennem uddannelsessystemet; om forsøget på at bremse udvandringen til byerne og udlandet – og fastholde Irland som et landbrugsland – ved for offentlige midler at bygge huse til landarbejdere; og om hvordan hundredåret for den katolske emancipation i 1829 blev brugt til at markere den unge irske nationalstats katolske identitet såvel indadtil som over for udlandet. Desuden er der blandt andet et par interessante artikler, der viser, hvordan tanker og begivenheder i datidens Italien – repræsenteret ved dels pave Pius XI, dels den fascistiske bevægelse – satte spor i irsk politik i dette vigtige årti, som skulle komme til at bestemme livet i Irland i de næste 30 år.

Mi.B.

FRANKRIG

HANNA DIAMOND: *Women and the Second World War in France 1939-1948. Choices and Constraints.* (Longman, 1999). xiv + 231 s., 75 £, 14.99 £ (pb.).

Det foreliggende værk indgår i en serie af udgivelser med fællestitlen »Women and Men in History«, der har til formål at rette op på den tidligere historieforsknings manglende sans for kønnenes evt. divergerende erfaringer og reaktionsmønstre i fortiden. Hanna Diamond undersøger de franske kvinders livsbetingelser, deres sociale erfaringer og »politiske« engagement, dels under den tyske besættelse (1. del), dels i de første efterkrigsår (2. del). Men hun kontrasterer også fortløbende med mændenes vilkår og reaktioner, der i historiografien ofte fremstår som noget nær de almene, eller i de mindste som de historisk relevante. Undersøgelsen bygger på arkivstudier i Paris, Toulouse og Finistère, der med passende forsigtighed suppleres med en række mundtlige vidnesbyrd. Herved lykkes det både at fremdrage generelle træk og at påpege den steds- og tidsbetingede mangfoldighed. Der er tale om en tematisk, ret deskriptiv fremstilling, hvori dog også indgår en kritisk dialog med tidligere fransk og engelsksproget forskning. Diamond viser blandt andet, at Vichy-styrets kvindepolitik, dets forsøg på gennem lovgivning

at fjerne kvinderne fra det offentlige rum, i praksis blev undermineret af dets egen manglende evne til at sikre de fædreeløse familiers økonomiske grundlag. Kvinderne påtog sig i vid udstrækning rollen som eneforsørgere, hvilket gav dem nye kompetencer og en ny selvbevidsthed. Betegnende var det, at styret i 1942 måtte revidere den lovgivning fra 1940, der begrænsede kvinders ret til arbejde i den offentlige sektor. I et par fængslende kapitler om kvinders politiske holdninger og handlinger under besættelsen fremhæver Diamond, at valget mellem kollaboration og modstand ofte var afhængigt af tilfældige ydre omstændigheder. Der var også tale om selvmodsigende eller svingende holdninger. Kvindernes valg var mindre ideologisk begrundede, mere bundet til de nære personrelationer end mændenes. Ikke desto mindre skabte besættelsen omstændigheder, der også på det politiske felt fik kvinder til at optræde mere selvstændigt end før krigen.

I bogens 2. del finder Diamond – med en vis forkærlighed – spor i materialet på, at kvindernes større uafhængighed skabte usikkerhed hos mændene ved krigens afslutning. Provokerende, men velargumenteret, anfører hun tilmed, at de mange kronragninger af kvinder, der fandtes skyldige i »horizontal kollaboration«, kan ses som et led i mændenes offensiv for at genskabe den patriarkalske orden. Det er en pointe i bogen, at krigens slutning for kvinderne var en problematisk form for »befrielse«. Argumentet er hårdt trukket op, men der er klare belæg for, at kvindernes samfundsengagement, eller i det mindste deres deltagelse i politik, som man blandt andet havde set i befrielseskomitéerne, blev mærkbart svagere efter 1946. Det var ubestrideligt et vendepunkt for de franske kvinder, at de i 1944 omsider fik valgret. For Diamond er andre faktorer dog nok så afgørende for situationen i efterkrigsårene: en fortsat diskriminerende ægteskabslovgivning, det statsstøttede baby-boom, de mandsdominerede politiske partier.

Diamonds bog er, trods sin kortfattedhed, et fornyende bidrag til den franske besættelsestids historie; ikke mindst må den i sine tematiseringer kunne inspirere til uddybende forskning. Den er forsynet med en nyttig kronologi, indeks, ordforklarings- og forkortelseslister.

C.L.

CHARLOTTE DELBO: *Convoy to Auschwitz. Women of the French Resistance*. (Northeastern UP, 1997). 220 s., 23.50 £.

Der er tale om en oversættelse af en fransk bog, som udkom i 1965, og det er nok et spørgsmål, hvor stor international interesse den har. Forfatteren var en af 230 franske kvinder, der 24. januar 1943 blev deporteret til Birkenau-lejren i Auschwitz, og en af de 49, der overlevede krigen. Den er formet som en præsentation af hver enkelt af de 230 og deres livshistorie før og under opholdet i KZ-lejren, så vidt forfatteren har kunnet få den oplyst, og er i hovedsagen et mindekrift.

H.P.

ITALIEN

OTTAR DAHL: *Syndicalism, Fascism and Post-Fascism in Italy 1900-1950*. (Solum, 1999). 180 s., 36 \$.

»I studiet af fascismen har der været en tendens til udelukkende at understrege ideologiens manipulerende funktion,« skriver Ottar Dahl i indledningen til sin bog om den syndikalistiske tænkings udvikling før, under og umiddelbart efter fascismen i Italien. Det er en noget altmodisch sætning, for som Dahl senere skriver, så har fascismeforskningen siden 1960'erne og især med Emilio Gentiles mange arbejder gjort grundlæggende op med denne tilgang, og Dahls bog kan bedst ses som et beskedent bidrag til en mere end 30-årig retning inden for forskningen.

I bogens første tredjedel gives et overblik over udviklingen af den syndikalistiske ideologi fra o. 1900 og til slutningen af 1920'erne, hvor den syndikalistiske strømning inden for fascismen led et alvorligt nederlag. Her er intet nyt at hente. Mere interessant er resten af bogen, der behandler debatterne om syndikalisme og korporativisme i 1930'erne og syndikalismens »genfødsel« hos fascismens anden generation, og videre undersøger syndikalisternes indflydelse på de programatiske erklæringer i den sociale republik for endelig at se på det national-syndikalistiske tankegods' betydning i årene efter fascismen. Her giver Dahl detaljerede redegørelser for de forskellige positioner og betoner ikke mindst forskellen mellem syndikalisme og korporativisme.

Dahls ærinde er snævert en ideologianalyse. Det er legitimt nok, men der savnes en diskus-

sion af de ideologiske debatters samfundsmæssige kontekst og (beskedne) gennemslagskraft. Dahls læsning af de ideologiske tidsskrifter og arbejdspapirer kan isoleret lede til en overvurdering af »venstrefløjen« inden for fascismen, der var et beskedent fænomen helt frem til 1943, og selv i Salò forblev et papirprojekt, om end nu med Mussolinis bevågenhed.

Det forekommer således, at Dahls resultater burde være fremlagt i en artikel snarere end i form af en bog, der heller ikke kan kaldes letlæst. Ikke fordi analysen er kompliceret, men fordi formen med lange italienske citater (hvis indhold som regel refereres) ikke er læsevenlig, ligesom Dahls version af det, sprogforskere er begyndt at kalde »global English«, heller ikke kan anbefales som forbillede.

N.A.S.

TYSKLAND

WOLFDIETER BIHL: *Der Tod des Adolf Hitlers.*

Fakten und Überlebenslegenden. (Böhlau, 2000). 192 s., 289 Sch.

Adolf Hitler tog sit eget liv 30. april 1945, og hans delvist forkullede lig blev fundet nogle dage senere i rigskancelliets have i Berlin af russerne. Det blev obduceret og identificeret som Hitlers ved hjælp af tandsættet. Men først i 1968 offentliggjorde russerne obduktionsrapporten (Lev Bezymenskij) og bekræftede dermed, at Hitler var død. Alligevel har der altid eksisteret en rest af tvivl, om det faktisk var Hitler, som russerne havde fundet, og om hvad der i det hele taget var sket med Hitlers og Eva Brauns lig. Med denne lille bog har historikeren Wolf Dieter Bihl fra universitetet i Wien forsøgt på basis af en kritisk gennemgang af det omfattende, men modsigelsesfyldte materiale herom at dokumentere fakta og punktere de mange rygter og legender om, at Hitler skulle have overlevet. Dermed følger og bekræfter han historikeren Anton Joachimsthaler, der i 1995 skildrede Hitlers endeligt (*Hitlers Ende*). Hvis vi skal tro Bihl, så står det fast, at Hitler skød sig selv i højre tinding, at hans brændte lig var så forkullet, at kun kæberne med tænderne var anvendelige til russernes identifikation, og at russerne følgelig må have obduceret et andet lig i Berlin-Buch, hvis rapport blev publiceret i 1968; dette lig døde af cyanium. Usikkert synes stadig at være, hvad der bagefter skete med Hitlers og Eva Brauns

lig. Man kan spørge sig selv, hvor interessant historien om Hitlers selvmord og lig i det hele taget er. Men i betragtning af, hvor stor en rolle dette spørgsmål har haft politisk og i opgøret med nazismen, er det alligevel godt at få dokumenteret, hvad der ser ud til at være fakta.

K.C.L.

KARL HEINRICH POHL (Hg.): *Wehrmacht und Vernichtungspolitik*. Militär im nationalsozialistischen System. (Vandenhoeck & Ruprecht, 1999). 175 s., 19,80 DM.

Den omstridte udstilling om den tyske værne-magt, der efter billedkritik er i færd med at blive revideret, blev under dens turné rundt i Tyskland som regel ledsaget af et videnskabeligt program, hvor anerkendte historikere i offentlige foredrag uddybede forskellige aspekter af det nationalso-cialistiske Tysklands krig og tilintetgørelsespoli-tik og dermed søgte at punktere den i offentlig-heden herskende forestilling om, at værnemag-ten havde ført en »ren« krig. Den lille bog frem-står derfor som en slags status med hensyn til vor viden om krigen på østfronten. I bogen har Karl Heinrich Pohl udgivet de seks foredrag, der blev holdt ved Kiels Universitet i begyndelsen af 1999, da den meget besøgte udstilling blev vist i byen. Pohl har selv i en afsluttende artikel undersøgt, hvorledes udstillingen i et didaktisk perspektiv har virket på de mange besøgende, og kritiserer, at udstillerne ikke har gjort sig til-strækkelige overvejelser over det didaktiske. I andre artikler belyser Thomas Sandkühler bød-lerne bag Holocaust, og Christian Gerlach fortæller om de tyske forbrydelser i Hviderusland, mens Peter Steinbach ud fra problemstillingen Kooperation og Konfrontation skildrer værne-magtens rolle og medvirken i krig, forbrydelser og modstand.

K.C.L.

ØSTRIG

GÜNTER BISCHOF: *Austria in the First Cold War, 1945-55. The Leverage of the Weak*. (Macmillan, 1999). 237 s., 45 £.

I sin introduktion argumenterer Bischof, der er Associate Professor ved Østrigcentret ved uni-versitetet i New Orleans, for at anlægge et småstatsperspektiv på Den kolde Krig, der efter hans opfattelse generelt beskrives ud fra super-magternes synsvinkel og kun som deres konflik-

ter. Det er hans opfattelse, at Den kolde Krigs forløb var langt mere kompliceret, og at supermagterne ofte måtte opleve, at det var halen, der logrede med hunden. Det er de østrigske regeringers manøvrering mellem besættelsesmagterne i perioden frem til statsaftalen i 1955, som Bischof skildrer med megen skarpsindighed, glimrende udnyttelse af kilderne – og ofte med polemisk brod.

Fremstillingen er bygget kronologisk-logisk op. Over to trediedele er anvendt på perioden 1945-47, hvilket kan være fornuftigt nok, fordi det er i disse år, politikkene fastlægges og manøvreringsmulighederne undersøges og udvikles.

Første kapitel handler om Østrigs rolle under 2. Verdenskrig og de allieredes (vage) planer med et efterkrigsøstrig. Især i dette kapitel gør Bischof op med den såkaldte »offer-tese« og viser, hvorledes »Anschluss« ikke kun kan ses som Tysklands overfald på en uskyldig nabo. I denne pointerede form er der vel heller ingen, der har beskrevet »Anschluss«, ej heller de første ledere, der udnyttede, at det var de allierede selv, der havde leveret teorien gennem Moskva-deklARATIONEN af 30.10.1943. Det forekommer mig ligeledes, at Bischof gennem sin skarpe kritik indirekte fratager den 2. østrigske republik dens legitimeringsgrundlag. Faren er, at Østrig fremstår som en slags tysk stat. Samtidig er Bischof ikke uden beundring for de østrigske politikere og især østrigske diplomater, hvilket giver fremstillingen af de østrigske regeringers handlinger et vist diabolisk skær.

Andet kapitel beskriver de første besættelses måneder. Især den sovjetiske besættelsesform står i fokus – og dermed vises klart, hvorfor den kommunistiske samfundsmodel straks blev diskrediteret i Østrig – med katastrofale følger for det kommunistiske parti ved det første frie valg i november 1945.

Kapitel 3 skildrer opbygningen af den østrigske udenrigstjeneste og udviklingen af de østrigske strategier over for besættelsesmagterne, mens det fjerde kapitel tematiserer den vanskelige økonomiske situation i Østrig som følge af krigen, besættelsen og den sovjetiske pression (krigsskadeerstatninger, beslaglæggelser m.m.). Ud fra omhyggelige kildestudier viser Bischof omfanget af de økonomiske problemer, der skulle løses. Alene dette fremragende kapitel er hele bogen værd.

Dernæst skildres udviklingen 1948-52 under den synsvinkel, at Den kolde Krig militariseres, hvorfor den østrigske udvikling kommer ind i skyggen af det tyske spørgsmål. Det vises klart, at en løsning af besættelsesspørgsmålet var umulig, så længe Forbundsrepublikkens definitive placering i Nato og Vesten generelt ikke var givet. Dette følges op af en behandling af tiden fra Stalins død til statsaftalen.

I et afsluttende kapitel sammenfatter Bischof sine konklusioner. Især viser han, hvorledes Sovjetunionen aldrig havde seriøse planer om at erobre eller inkorporere Østrig i sit efterkrigsimperium, men at den gjorde alt for at udnytte Østrig økonomisk. Først med Khrusjtjovs overtagelse af magten og den påfølgende »fredelige sameksistens« kunne Sovjetunionen agere mere fleksibelt og de facto acceptere, at Østrig – trods neutraliteten – blev mere og mere integreret i Vesteuropa.

Bogen er – trods den ofte polemiske form – meget velegnet som introduktion til Østrigs historie 1945-55, idet ikke kun de østrigske interesser beskrives, men også de allieredes. I de relativt korte kapitler behandles de mange indviklede problemer klart og instruktivt.

F.T.S.

FLEMMING TALBO STUBKJÆR (Hg.): *Österreich.*

Kultur und Identität – heute und vor 100 Jahren. (Odense UP, 2000). 161 s., 180 kr.

Denne antologi udgør både »Odense University Studies in History and Social Sciences« vol. 230 og »Schriften der Österreichischen Abteilung der Süddänischen Universität« vol. I og rummer foredragene fra symposiet »Österreich. Kultur und Identität – heute und vor 100 Jahren. Eine österreichische Bilanz«, som blev afholdt på Syddansk Universitet i Odense 5.-6. november 1998 under ledelse af Østrigafdelingens leder Flemming Talbo Stubkjær. De i alt syv bidrag, tre danske og fire østrigske, kommer vidt omkring i tid og med hensyn til emne. Nogle har oversigtskarakter, således Peter Wiesingers »Österreich und die deutsche Sprache von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der ersten Republik« og udgiverens »Nationalitätenkonflikte in der Monarchie als Kampf um die Sprache«, andre er mere specifikke som Steffen Armdals »Illusio und Illusion. Zur Funktion der Ironie im Österreichbild Robert

Musils«. Mest interesse vil der knytte sig til de to sidste bidrag, som de midlertidige EU-sanktioner mod Østrig i 2000 har gjort politisk aktuelle. Det er August Gächters »Ausländerpolitik seit dem Zweiten Weltkrieg zwischen Assimilation und Ausgrenzung« og Peter A. Ulrams »Politische Kultur und Parteiensystem im heutigen Österreich«, som begge på den knapt tilmålte plads får orienteret de læsere, der ønsker hurtig information og ikke vil læse bindstærke værker. Tillige giver noteapparater og litteraturfortegnelser værktøjet til at gå videre. Der er grund til at ønske Syddansk Universitets Østrigafdeling tillykke med den første publikation, der i mangt og meget minder mere om østrigsk end dansk akademisk kultur.

J.T.L.

RUSLAND/SOVJETUNIONEN

REX A. WADE: *The Russian Revolution 1917*. (Cambridge UP, 2000). 358 s., 55 \$.

Rex A. Wade, der er professor i historie på George Mason University i Virginia, er en erfaren herre med mange bøger og artikler bag sig om russisk og sovjetisk historie. Han er velorienteret i den nyeste såvel vestlige som russiske forskning i Den russiske Revolution, og han har formået at formidle resultaterne og sine egne refleksioner i en velskreven, detaljerig og fængslende form.

Bogen er udgivet i serien *New approaches to European history*, hvilket måske er lidt misvisende, eftersom hans tilgang i streng forstand ikke kan siges at være original. Det er dog sjældent set, at en fremstilling kommer så vidt omkring og dækker og kombinerer såvel den politiske som den sociale historie og begivenhederne ikke bare, som de udspillede sig i centrum, men også i den russiske periferi, herunder hos de såkaldte nationale mindretal. Det demonstreres i den forbindelse, at revolutionen, der hos Wade omfatter Februarrevolutionen og Oktoberrevolutionen indtil bolsjevikernes tvangsopløsning af den grundlovgivende forsamling den 6. januar 1918, var et betydeligt mere sammensat og modsætningsfyldt foretagende, end man måske normalt forestiller sig. Selv om Wade hælder mest til den opfattelse, at historien kommer nedfra, og i den forbindelse argumenterer for, at Lenin og bolsjevikkerne faktisk havde en bred social basis, er han ikke blind for, at forløbet kunne have fået et andet udfald, hvis ikke Lenin

havde truffet den fatale beslutning om at droppe demokratiet og etablere et diktatur. Med denne handling overskred han ifølge Wade »sit folkelige mandat«, som det aldrig siden skulle lykkes bolsjevikkerne at vinde. Ser man udelukkende på, hvad bolsjevikkerne havde fået mandat til af store dele af befolkningen: etableringen af sovjetmagten, jord til bønderne, arbejderindflydelse på fabrikkerne og indkaldelse af en grundlovgivende forsamling, og det er stort set det, Wade gør, må man undres over hans valg. Ser man derimod på hans politiske tænkning, som den havde udviklet sig i tiåret før revolutionen, og som var blevet dokumenteret i utallige pamfletter og bøger, som kun et fåtal (desværre) læste, endstige forstod, gjorde han sådan set ikke andet, end man kunne forvente.

Wades bog gør os ikke bare klogere på Den russiske Revolution, men giver os også et velkomment historisk perspektiv, igennem hvilket vi kan betragte de kræfter – nationale, sociale, politiske – der blev givet fri efter den seneste revolution i Rusland i 1991.

E.K.

ØSTEUROPA

DIETRICH BEYRAU: *Schlachtfeld der Diktatoren*.

Osteuropa im Schatten von Hitler und Stalin. (Vandenhoeck & Ruprecht, 2000). 158 s., 22.80 DM.

En koncentreret præsentation og sammenligning af de voldsregimer, Sovjetunionen og Nazityskland indrettede i Østeuropa – deres årsager, former og følgevirkninger – er den ambitiøse dagsorden, Dietrich Beyrau sætter sig i denne informationsmættede lille bog. De to regimers totalitære karakter, hvor hovedparten af ofre ikke udgjordes af reelle politiske modstandere, men af som fjender deklasserede hele grupper, gør sammenligningen mulig, men Beyrau betoner konsekvent de væsentlige forskelle i de to regimers idegrundlag og mål med volden.

I kapitlet »den socialistiske skærsild« skildrer Beyrau det civilisatoriske sammenbrud i Rusland fra 1917, belejringsmentaliteten og paranoiaen i Kommunistpartiet, udviklingen af hele systemet af lejre, deportationer, drakoniske socialdisciplinerende foranstaltninger osv. frem mod den store terrorbølge 1937-38. Beyrau noterer, hvordan man fra ca. 1936 i stigende grad forfulgte »etniske fjender« foruden »klassefjender«

med deportationer af hele folk til følge. Udrensningerne i de 1939-40 besatte områder mod vest, kulminerende i udryddelsen af hele den østpolske elite ved Katyn 1940, dækkes grundigt, og Beyrau viser, hvordan tvangsarbejdslejrene med årlige dødsrater på 15-20% ofte virkede som dødslejre.

I »det nationalsocialistiske helvede« koncentrerer Beyrau sig om politikken i det besatte Østeuropa. Han nævner de patologier i det tyske samfund, der gjorde det muligt for Hitler at forfølge sine hovedmål: fjernelsen af jøderne, underkastelsen af slaverne og skabelsen af et tysk »Ostraum«. Især Polen og Sovjetunionen blev laboratorier for raceplanlægning og økonomisk udbytning. Det hæmningsløse racistiske »totalitære anarki« forhindrede ofte en »rationel udbytning« af de besatte områder og efterlod de terroriserede befolkninger i en ren overlevelseskamp. Beyrau fremhæver, hvordan disse brutalisierende rammebetingelser må indgå i enhver diskussion af lokalbefolkningernes medansvar for jødedrab.

En statistisk »balance« med skøn over krigens ofre og over den hævn i form af drab på eller fordrivelse af civile tyskere fra Østeuropa, besættelsen udløste, baner vej for et konkluderende udblik. Beyrau fastholder, at Stalinregimet trods al brutalitet hverken kvantitativt eller »kvalitativt« nåede det mål af perversitet, Nazi-regimet med planlæggende og teknisk ekspertise præsterede. Og hvor Hitler havde de østeuropæiske folks udryddelse eller udbytning som slavearbejdskraft som mål, tillod Stalin trods hårdhændet »omkodning« af samfundene den fortsatte eksistens af de fleste af Versaillesystemets nationalstater.

Også aktuelle forskningsdiskussioner kommenteres, f.eks. om Stalins politik i Ukraine kan kaldes folkedrab (hvad Beyrau tøver med), eller om der skulle være »moderniserende« træk ved Nazi-regimet (hvad han skarpt afviser). Beyrau behersker sin dagsorden fornemt; kun er dækningen af de mindre østeuropæiske lande til tider vel overfladisk, blandt andet glemmer han helt den slovakiske lydstat under krigen. Men som komprimeret redegørelse for de enorme ødelæggelser, Sovjetunionen og Tyskland påførte Østeuropa i den første halvdel af det 20. århundrede, er bogen uomgængelig.

P.Bu.

TYRKIET

A.L. MACFIE: *The End of the Ottoman Empire, 1908-1923*. (Longman, 1998). 258 s., 12,99 £.

Osmannerrigets opløsning betød afslutningen på et imperium, som i 400 år havde domineret Mellemøsten og Balkan, og dermed i høj grad også den europæiske storpolitik. Det kan derfor med god ret betragtes som et historisk vendepunkt, der fik vidtrækkende konsekvenser for international politik, såvel som for de efterfølgerstater, der overtog arven – de europæiske balkanstater, Tyrkiet og de ny mellemøstlige statsdannelser. Dette er da også første bind i en serie med titlen »Turning Points« (hvoraf et om Pariserkommunen allerede er anmeldt – se NFH XLIX, 110), der skal undersøge nøglebegivenheder for den moderne verdens opståen. Macfie tager sit udgangspunkt i den ungtyrkiske revolution i 1908, som umiddelbart i samtiden syntes at kunne blive udgangspunkt for reformer og fornyelse for Osmannerriget, der ellers betragtedes som på vej mod undergangen. Ikke desto mindre var imperiet forsvundet 15 år senere ved Lausanne-traktaten, der endeligt besejlede dets skæbne. Macfie følger denne historie fra revolution til modrevolution og politiske reformer, via revolter og krige på Balkan og i Nordafrika til 1. Verdenskrig, som fik afgørende betydning med arabernes oprør, omfattende økonomiske konsekvenser og sluttelig nederlaget og stormagternes opbakning bag rigets sønderlemmelse, selv om de ellers i 1800-tallet og lige til udbruddet af verdenskrigen almindeligvis havde søgt at sikre rigets overlevelse. Der peges på fire hovedfaktorer bag Osmannerrigets undergang: tyrkernes (modsat grækernes og armeniernes) fiasko med hensyn til at tilpasse deres kultur til kapitalismen og markedsøkonomien som den vigtigste; og derudover nationalistiske ideologier, der underminerede stabiliteten, stormagternes indblanding i rigets indre anliggender og sidst og ikke mindst krigsnederlagene.

Bogen igennem diskuteres forskningssynspunkter, og teksten krydres med en del lange samtidige citater både af osmanniske aktører og kommentatorer og fra britiske diplomatiske, journalistiske og andre vurderinger. En nøgle til videre læsning forøger nytten af denne lille bog.

J.C.M.

MELLEMØSTEN

MICHAEL IRVING JENSEN & ANDREAS LAURSEN:
Arafats Palæstina. Forventning og realiteter.
(Odense Universitetsforlag, 2000). 239 s.,
225 kr.

Vil en palæstinensisk stat være demokratisk, eller vil den komme til at lægge sig i den række af autoritære regimer, som udgør den arabiske verden i dag? Det spørgsmål stilles i bogen *Arafats Palæstina* og besvares i den første samlede fremstilling på dansk af udviklingen i det palæstinensiske selvstyre siden 1994.

I modsætning til så mange andre bøger om den israelsk-palæstinensiske fredsproces sætter bogen sig som opgave at analysere processen fra det palæstinensiske samfunds synspunkt. Mere konkret undersøger den baggrunden for PLO's indgåelse i Osloprocessen samt ikke mindst det resultat, der er kommet ud den. Det sker i form af tætte analyser af de forskellige aftaler, Oslo 1, Oslo 2 etc., af Selvstyremyndigheden, af retssikkerheden, menneskerettighederne (eller mangel på samme), af den politiske opposition mod Osloprocessen samt endelig af den økonomiske udvikling (eller igen mangel på samme).

Perspektivet, som fastholdes konsekvent i alle bogens analyser, er at forfølge konsekvenserne af aftalerne og af Arafats politik for det palæstinensiske samfund i Gaza og på Vestbredden. Altså hvor meget og hvor lidt kan f.eks. Det Palæstinensiske Selvstyresråd træffe politiske afgørelser inden for de rammer, som Osloprocessen afstikker? Og hvor meget og hvor lidt tillader Arafat Rådet at virke efter hensigten og bestemmelse?

Det er dette fokus og den konsekvens, hvormed det fastholdes, der gør bogen til et længe savnet bidrag til den danske litteratur om den israelsk-palæstinensiske konflikt. Dens konklusioner vil derimod helt sikkert langt fra være velkomne.

Det er nemlig et særdeles dystert og deprimerende billede, bogen tegner af såvel Osloprocessen som af Arafats regime. For det første er det bogens hovedkonklusion, at de aftaler, der allerede er indgået, og dem, der måske bliver indgået senere, ene og alene er indgået på den stærkes, Israels, betingelser. For det andet konkluderer bogen, at Arafat på den ene side i stigende grad har givet efter for de israelske krav og på den anden side i et enevældigt diktatur blokerer for en demokratisk udvikling af det palæstinensiske sam-

fund. På den måde er det palæstinensiske folk klemt mellem de israelske betingelser og Arafats autoritære regime. Forfatterne lægger ikke skjul på deres sympati, der klart er placeret hos den palæstinensiske opposition mod Arafat, der med denne bog bestemt ikke får noget smigrende eftermæle. Tilsvarende er kritikken mod Israel konstant og barsk – nogle vil helt givet mene skinger. Bogen rummer utrolig megen information og giver mange eksempler på sine pointer, ligesom den virkelig har arbejdet med kildematerialet. Det gælder også i afsnittet om den islamiske opposition. Men i sin præsentation af det store empiriske materiale, herunder adskillige interessante interviews, hvoraf mange dog desværre er anonyme, kunne man have ønsket sig, at forfatterne havde brugt mere plads på historiske analyser af, hvorfor det er gået så galt. De forklaringsmodeller, der leveres, kunne, for nu at sige det pænt, godt være udfoldet noget mere.

Meget i bogen ægger til modsigelse: Således vil mange historikere være uenige i, at PLO var neutral i Libanon i optakten til borgerkrigen i begyndelsen af 1970'erne, at det var Hizbollah, der fik Israel til at trække sig ud af Libanon i 1985 osv. osv. Ligesom det kan undre, at en række begivenheder, som f.eks. Sorte Septembers terrorhandling under OL i München 1972, der klart var med til at berede vejen for Arafats optræden i FN to år senere, eller den syriske præsident al-Assads og Arafats rivalisering ikke indrages i de historiske vurderinger.

Arafats Palæstina vil helt sikkert give anledning til diskussion og kalde på megen modsigelse. Det vil den på grund af dens vinkel, konklusioner og historiske klip. Men den bør også blive læst af mange, netop på grund af sin vinkel og sine mange informative analyser. Og trænger man til en pause i processen mod Arafat og Oslo, kan man dvæle ved fotografierne af Charlotte Haslund-Christensen – de er flotte og udtryksfulde.

L.E.A.

SYDØSTASIEN

TIMOTHY N. HARPER: *The End of Empire and the Making of Malaya*. (Cambridge UP, 1999).
436 s., 45 £.

Malayas vej til uafhængighed følges gennem detaljeret undersøgelse af de politiske, etniske og religiøse grupperinger, der forsøgte at opnå kontrol med landet i tiden umiddelbart op til løs-

rivelsen fra det britiske imperium i 1957. Frem for en traditional beskrivelse af kampen mod den imperiale magt er der således tale om en beskrivelse af de interne magtkampe i Malaya. Harper forsøger samtidig at give en ny fortolkning af baggrunden for krigen mod de kommunistiske partisaner («the Malayan Emergency» 1948-60) og betydningen heraf for udformningen af den moderne malaysiske stat. Argumentet lyder, at opstanden i langt højere grad var styret af migration og af de sociale problemer, der fulgte i kølvandet på den 2. Verdenskrig, end af det malaysiske kommunistparti. Kolonimagtens svar på opstanden var derimod med til at forme en tradition i Malaya med et stærkt statsapparat,

der involverede sig på alle samfundsniveauer. Således blev en særlig malaysisk form for demokrati skabt i kombination med en autoritær styreform, et aktivt efterretningsvæsen og en paramilitær politistyrke, som Storbritannien havde oprettet for at nedkæmpe de kommunistiske guerillaer.

På trods af et utal af forkortelser og et væld af detaljer, der ikke altid kan sættes i umiddelbar forbindelse med den overordnede tese, giver bogen, der bygger på forfatterens ph.d.-afhandling, en frisk og original indgangsvinkel til fortolkningen af statsdannelser og af nationalisme i Sydøstasien.

Je.K.